

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 4
2021

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 15252-3824Р
від 22.06.2009 р.

Виходить з 1997 р. До 2006 р. – “Вісник Одеського інституту внутрішніх справ”. Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Кузніченко С.О.,
доктор юридичних наук, професор

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, доцент

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н.В.,
начальник відділу організації наукової роботи

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аброськін В.В., кандидат юридичних наук
Албул С.В., кандидат юридичних наук, доцент
Бондар В.В., кандидат юридичних наук
Галунько В.В., доктор юридичних наук, професор
Ізбаш К.С., кандидат юридичних наук, доцент
Ісмайлов К.Ю., кандидат юридичних наук
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук, доцент
Легеза Є.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Ю.О., доктор юридичних наук, доцент

Миронюк Р.В., доктор юридичних наук, професор
Резніченко С.В., кандидат юридичних наук, професор
Тильчик В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Шкута О.О., доктор юридичних наук, доцент
Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Tallinn, Estonia)
Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil. (Wismar, Germany)

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 6 від 29.12.2021 р.

*На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) журнал включено до Переліку нау-
кових фахових видань України категорії «Б» у
галузі юридичних наук
(081 «Право», 293 «Міжнародне право»).*

Друковані матеріали виражають позицію
авторів, яка не завжди поділяється редакційною
колегією. Відповідальність за зміст статті,
достовірність фактів, статистичних даних,
точність викладеного матеріалу покладається на
авторів або осіб, які його подали.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії
Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів,
виданих у журналі “Південноукраїнський
правничий часопис”, допускається лише
з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання на
“Південноукраїнський правничий часопис”
обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

Обсяг статті має бути обсягом від
12 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації,
таблиці, графіки, список використаних джерел.
Стаття повинна містити назву, анотації та ключові
слова українською та англійською мовами.
Середній обсяг кожної анотації має бути не менш
як 1800 знаків.

Технічні вимоги:

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

Посилання на джерела необхідно робити по
тексту у квадратних дужках із зазначенням
номерів сторінок відповідно джерела.

Список використаних джерел подається
наприкінці статті в порядку згадування
джерел та має бути оформлений відповідно до
існуючих стандартів бібліографічного опису
(див.: розроблений в 2015 році Національний
стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація
та документація. Бібліографічне посилання.
Загальні положення та правила складання».

Адреса редакції

Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: editor@sulj.oduvs.od.ua
Веб-сайт: www.sulj.oduvs.od.ua

ПРАВА ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Павлютін Ю. М.

Метою дослідження є висвітлення інтерпретації загального концепту прав людини у діяльності Європейського суду з прав людини.

Визначено такі чинники необхідності пізнання практики Європейського суду з прав людини (у контексті сприйняття прав людини), як зобов'язання України дотримуватись вимог Ради Європи; розуміння національним законодавством практики Європейського суду з прав людини джерелом права в Україні; перетворення практики Європейського суду з прав людини на основу для розуміння змісту принципу верховенства права.

Відзначено, що увага вчених переважно зосереджується на інтерпретації Європейським судом з прав людини конкретних прав, закріплених у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а не на сприйнятті загального концепту прав людини.

Зазначено такі положення, що характеризують сприйняття Європейським судом з прав людини прав людини. В діяльності Європейського суду з прав людини чітко простежується розуміння прав людини як реальних вимог людини до держави. Права є не теоретичними чи ілюзорними, а практичними та ефективними. Для вітчизняної системи права й нині для реалізації прав людини вимагається наявність підзаконного нормативно-правового акта, який буде закріплювати механізм реалізації конкретного права людини.

З'ясовуючи зміст статті Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд з прав людини застосовує автономне та динамічне тлумачення. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод розглядається як живий інструмент, який тлумачиться у зв'язку із сучасністю. Наголошено на тому, що доволі показово тут є інтерпретація Європейським судом з прав людини ст. 8 Конвенції, яка закріплює право на приватність.

Європейський суд з прав людини, розглядаючи заяву про порушення державою - учасницею Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод людини, не обмежується формальними положеннями Конвенції та посиланням на них, а використовує трискладовий тест. Права людини можуть бути обмежені лише за наявності таких підстав, як законність; легітимна мета; необхідність такого обмеження у демократичному суспільстві (передбачає з'ясування пропорційності вжитих державою заходів).

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, концепт прав людини, обмеження прав людини, Рада Європи, реальність прав, трискладовий тест.

Pavliutin Yu. M. Human rights in the European Court of Human Rights' activities

The aim of the study is to elucidate the general concept of human rights interpretation in the European Court of Human Rights' activities.

The following factors as the need to know the European Court of Human Rights practice (in the context of human rights perception) are identified: Ukraine must comply with the requirements of the Council of Europe; the European Court of Human Rights' practice is recognized by national law as a source of law in Ukraine; and, thirdly, the European Court of Human Rights' practice is the basis for understanding of the rule of law essence.

It is noted that the scholars' attention is focused mainly on the specific rights' interpretation, enshrined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, rather than on the perception of the general concept of human rights, by the European Court of Human Rights.

The following fundamental provisions characterizing the perception of human rights by the European Court of Human Rights are indicated. The European Court of Human Rights' activity clearly shows the understanding of human rights as real human requirements for the state. Rights are not theoretical or illusory, but they are practical and effective. The domestic system of law still requires the existence of bylaws establishing the mechanism for the implementation of specific human rights.

The European Court of Human Rights uses an autonomous and dynamic interpretation while clarifying the essence of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms' article. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is seen as a living instrument interpreted in the light of modernity. The stress is laid on the fact that the interpretation of Art. 8 of the Convention enshrining

the right to privacy by the European Court of Human Rights are significant.

The European Court of Human Rights, when considering a complaint of a violation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms by a State party, is not limited to the formal provisions of the Convention and references to them, but uses a three-part test. Human rights can be restricted only on the following grounds: legality; legitimate goal; the need for such a restriction within a democratic society (involves clarifying the proportionality of the measures taken by the state).

Key words: *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, human rights concept, human rights restriction, Council of Europe, reality of rights, three-part test.*

Постановка проблеми. У демократичній державі одним із питань, що ніколи не втрапить своєї актуальності, є забезпечення прав людини. Цивілізована держава визнає свій обов'язок щодо прав людини та вживає ефективних заходів щодо їх забезпечення. Ретроспективний аналіз становлення теорії прав людини дає змогу зрозуміти, що розвиток суспільства є тим фактором, що обумовлює розширення наявних прав та появу нових. Саме тому в загальній теорії права виокремлюються покоління людських прав. При цьому й саме вчення про ці покоління зазнає змін. Так, загальноприйнятим є виокремлення трьох поколінь прав людини, однак сьогодні правники говорять про формування четвертого покоління [1, с. 115-121], до якого відносять соматичні права. Варто додати, що в юридичній літературі обговорюється також питання формування прав, пов'язаних з Інтернетом (наприклад, право на доступ до Інтернету). Так, О. Осадко зазначає, що «Організація Об'єднаних Націй визнала право на доступ до Інтернету одним з невід'ємних прав людини» [2, с. 195].

Прагнення України стати частиною європейської культури (в тому числі, правової), що закріплено у низці нормативно-правових актів, міжнародних договорах, посилює актуальність для вітчизняної юриспруденції вивчення практики Європейського суду з прав людини як такої, що імплементує положення теорії прав людини, заснованій на міжнародних стандартах у цій сфері, з огляду на таке. По-перше, Україна повинна дотримуватись вимог Ради Європи (а Європейський суд з прав людини є інституційною складовою частиною саме Ради Європи); по-друге, практика Європейського суду з прав людини розуміється національним законодавством як джерело права в Україні (на це прямо вказується у ст. 17 Закону України «Про виконання

рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [3]); по-третє, практика цього Страсбурзького суду є основою для розуміння змісту принципу верховенства права, на що вказують нормативні приписи тих законодавчих актів, у яких закріплено цей принцип.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом варто зазначити, що проблематика забезпечення прав людини через діяльність Європейського суду з прав людини перманентно є об'єктом інтенції вітчизняних науковців.

Окреслена тематика була предметом гносеології таких українських учених, як Т. Анцупова, Є. Білозьоров, В. Боняк, С. Головатий, Д. Гудима, В. Завгородній, Ю. Завгородня, Д. Дика, Л. Добробог, Т. Дудаш, В. Капустинський, М. Козюбра, В. Кононенко, М. Корнієнко, А. Кучук, О. Мінченко, Л. Наливайко, О. Орлова, І. Позігун, О. Пчеліна, П. Рабінович, Л. Сердюк, Т. Фулей, С. Хилюк, С. Шевчук, Г. Юдківська.

Розглядаючи останні публікації за цією тематикою, не можемо не згадати дослідження А. Кучука та А. Пекарчук, у якому автори системно аналізують концептуальні зміни, що відбулися стосовно сприйняття прав людини з другої половини ХХ століття. Хоча науковці безпосередньо не аналізують практику Європейського суду з прав людини, висвітлення означеної тематики здійснюється через призму Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка є правовою основою функціонування цього Страсбурзького суду [4, с. 21-23].

Окремо варто вказати на дослідження А. Кучуком загальних аспектів імплементації прав людини у національну систему права, у якому автор звертає увагу на те, що «урахування національних особливостей не може повністю заперечувати, змінювати сутність відповідного явища, зокрема людських прав, інакше це уже будуть не людські права, а щось інше» [5, с. 12-16], що додатково вказує на важливість пізнання, зокрема розуміння, прав людини через призму діяльності Європейського суду з прав людини.

Проте, на нашу думку, найбільш системним висвітленням проблематики прав людини через призму практики Європейського суду з прав людини є монографічне дослідження С. Шевчука «Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції» [6].

Водночас варто зазначити, що увага вчених переважно зосереджується на інтерпретації Європейським судом з прав людини конкретних прав,

закріплених у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Саме цій тематиці присвячена значна кількість публікацій означених учених.

Отже, можна стверджувати, що аналіз наукових джерел за предметом нашого дослідження дає змогу дійти висновку про актуальність вибраної тематики.

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення інтерпретації загального концепту прав людини у діяльності Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що, відповідно до ст. 19 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, «для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини, який далі називається «Суд»» [7].

Наведений нормативний припис вказує на правове підґрунтя діяльності Європейського суду з прав людини, яким виступають норми Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Саме тому Суд розглядає заяви щодо порушення державами - учасницями Конвенції конкретних прав, закріплених у ній. Саме тому, як ми раніше відзначили, науковці переважно зосереджують увагу на практиці Суду за окремими статтями Конвенції.

Наголосимо на тому, що викладення розуміння прав людини у діяльності Європейського суду з прав людини потребує доволі значного (за обсягом) дослідження, тому ми зосередимо увагу на основних положеннях, які дають змогу сформулювати загальне розуміння змісту цього концепту та певною мірою вказують на необхідність зміни вітчизняної парадигми прав людини.

По-перше, в діяльності Європейського суду з прав людини чітко простежується сприйняття прав людини як реальних вимог людини до держави. Розуміння цього положення доволі просто пояснити на прикладі зіставлення з інтерпретацією прав людини, яка досі є у вітчизняній правовій доктрині. Так, доволі часто у науковій літературі вказується на недостатність закріплення певного зобов'язання органів публічної влади в законі (як і можливостей людини). Реалізації законодавчих приписів, як стверджується, має передувати прийняття низки підзаконних правових актів, які будуть визначати механізм імплементації норм, закріплених у законі. Ми не будемо вдаватися до дискусії щодо невідповідності таких ідей принципу верховенству права, оскільки за

таких умов саме підзаконним нормативно-правовим актам віддається перевага порівняно із законами, які сприймаються виключно як декларації. Для прикладу згадаємо нещодавні зміни, внесені до Конституції України, якими був запроваджений інститут конституційної скарги. Однак Конституційний Суд України не здійснював розгляд скарг, що надходили до Суду (люди намагались реалізувати право на звернення до Конституційного Суду України через конституційну скаргу), чекаючи прийняття нормативно-правового акта, який буде закріплювати механізм реалізації конституційної норми. Таке сприйняття прав людини вимагає прийняття законів, підзаконних актів, які будуть їх закріплювати й передбачати «механізм реалізації» (хоча ст. 22 Конституції України передбачає невичерпність прав людини [8]).

Європейський суд з прав людини чітко зазначає, що права мають бути реальними. Так, у справі «Метьюз проти Сполученого Королівства» (“Matthews v. the United Kingdom”) Суд вкотре нагадав, що «Конвенція має на меті гарантувати права, які є не теоретичними чи ілюзорними, а практичними та ефективними» [9].

Також Європейський суд з прав людини наголосив на такому: «щоб право на доступ було ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дію, яка є втручанням у її права» [10].

По-друге, що безпосередньо впливає з попереднього, Європейський суд з прав людини, з'ясовуючи зміст статті Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, застосовує автономне та динамічне тлумачення. Страсбурзький суд зазначив таке: «Суд також повинен нагадати, що Конвенція є живим інструментом, який, як справедливо підкреслила Комісія, необхідно тлумачити у зв'язку із сучасними умовами. У справі, яка зараз розглядається, Суд не може не перебувати під впливом розвитку та загальновідомих стандартів кримінальної політики держав - членів Ради Європи в цій галузі» [11].

При цьому не можемо не згадати практику Європейського суду з прав людини за ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Як відзначила Г. Юдківська, «сьогодні це положення покриває купу різних інтересів: охорона навколишнього середовища, питання кар'єри, доступ до технік штучного запліднення, можливість здобути дозу ліків для суїциду - це теж покривається восьмою статтею Конвенції» [12].

Також не можна не погодитись із О. Мінченко, яка, розкриваючи зміст такого принципу діяльно-

сті Європейського суду з прав людини, як забезпечення мінімальних гарантій прав і свобод людини, зазначає, що, відповідно до положень самої Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, «якщо в Конвенції зафіксовані менші гарантії прав порівняно з національним законодавством, то держава не має права, посилаючись на Конвенцію або офіційне тлумачення її норм, порушувати чи обмежувати права, передбачені внутрішнім правом» [13, с. 57].

Безумовно, наведене вказує на той факт, що Європейський суд з прав людини намагається втілювати у своїй діяльності принцип верховенства права, яке, зокрема, передбачає реалізованість прав людини.

По-третє, що знову пов'язано з попередніми положеннями, Європейський суд з прав людини, розглядаючи заяву про порушення державою - учасницею Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод людини, не обмежується формальними положеннями Конвенції та посиланням на них (як це досі здійснюють окремі національні органи судової влади), а використовує трискладовий тест, який, окрім іншого, обумовлює необхідність обґрунтування прийнятого рішення.

Йдеться про те, що права людини можуть бути обмежені (наголосимо на тому, що йдеться про обмеження, а не скасування; останнє є неможливим через їх природний характер) лише за наявності таких підстав:

- законність;
- легітимна мета;

- необхідність такого обмеження у демократичному суспільстві (передбачає з'ясування пропорційності вжитих державою заходів).

У справі «Савіні проти України» (“Saviny v. Ukraine”) Європейський суд з прав людини відзначив, що «втручання є порушенням зазначеного положення, якщо воно здійснюється не «згідно із законом», не відповідає легітимній меті, передбаченій у п. 2 ст. 8, і не може вважатися «необхідним у демократичному суспільстві»» [14].

І. Дахова відзначає, що, «з'ясовуючи, чи було правомірним втручання держави у конкретне право, Європейський суд з прав людини завжди перевіряє дотримання трискладового тесту» [15, с. 19].

Висновки. Таким чином, аналіз практики Європейського суду з прав людини дає змогу дійти висновку, що в діяльності цього інституту Ради Європи втілюється теорія природних прав людини. Права людини розглядаються як реальні

вимоги людини до держави незалежно від їх закріплення у тексті нормативно-правового акта, права людини є реальними й дієвими, а не ілюзорними та теоретичними. Зміст прав людини не обмежується їх текстуальним закріпленням, а має сприйматися відповідно до досягнутого суспільством розвитку. Будь-яке обмеження прав людини має оцінюватися через застосування трискладового тексту, що передбачає з'ясування наявності не тільки законної підстави, але й легітимної мети та пропорційності вжитих заходів.

Література

1. Kuchuk A., Orlova O., Ivani O. Biotechnology as Factor for the Fourth Generation of Human Rights Formation. *Journal of History Culture and Art Research*. 2020. № 9 (1). P. 115-121.

2. Осадько О. Право на доступ до інформації у мережі Інтернет. *Правове регулювання відносин у мережі Інтернет* : монографія / за ред. С. Глібка, К. Єфремової. Харків : Право, 2016. С. 194-204.

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

4. Кучук А., Пекарчук А. Теорія людських прав: концептуальні зміни на межі століть. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 21-23.

5. Кучук А. Імплементация заходів західних правничих концепцій: людські права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 12-16.

6. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ : Реферат, 2007. 848 с.

7. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

8. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.

9. Case of Matthews v. the United Kingdom. Application no. 24833/94, 18 February 1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58910>.

10. Case of Bellet v. France. Application no. 23805/94, 4 December 1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57952>.

11. Case of Tyrer v. the United Kingdom. Application no. 5856/72, 25 April 1978. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587>.

12. Юдківська Г. Сутінки прав людини і Європейський суд. URL: <https://racurs.ua/ua/1136-pravaganna-udkivska.html>.

13. Орлова О., Кучук А., Мінченко О. Практика Європейського суду з прав людини. Ч. 1 : навчально-методичний посібник. Дніпро : Середняк Т., 2021. 124 с.

14. Case of Saviny v. Ukraine. Application no. 39948/06, 18 December 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90360>.

15. Дахова І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика

Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2018. № 4. С. 17-25.

*Павлютін Ю. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ МОЛОДІЖНИМИ УГРУПОВАННЯМИ

Агапова К. В.

У статті з огляду на процеси реформування правоохоронних органів, зокрема коригування завдань і функцій Національної поліції, розроблено алгоритми (програми) дій працівників оперативних підрозділів та превентивної діяльності щодо запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями, на основі стратегії випередження, які включають виявлення осіб із підвищеною агресивністю у складі таких груп та постановку їх на профілактичний облік, захист потенційних жертв, своєчасне припинення кримінальних правопорушень або запобігання ним на стадії підготовки чи замаху на вчинення. Запропоновані напрями індивідуально-виховної роботи з молоддю спрямовані на соціальне та психологічне коригування особи - члена молодіжної групи й вплив на спосіб та умови її життя, а також вимагають впровадження запропонованих авторських кримінологічних методик щодо відволікання молодих людей від протиправної діяльності, а також роз'єднання та переорієнтації групи.

Наведені дані переконують у тому, що в сучасних умовах гостро мають постати питання стосовно запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються такими угрупованнями.

Переорієнтація включає виявлення обставин виникнення та розвитку конкретної неформальної молодіжної групи, її структури та ієрархії, зовнішніх зв'язків з іншими спільнотами; специфіку взаємовідносин між членами неформальної молодіжної групи та їх спільних інтересів (кожен п'ятий хлопець приходить у неформальну молодіжну групу для спільного проведення вільного часу, дозвілля); психологічних особливостей усіх членів неформальної молодіжної групи, їх ролі у житті об'єднання та вчинення конкретних спільних, групових дій; настанов, переконань, основних цінностей, традицій, субкультури, характерних для цієї неформальної молодіжної групи; вразливих, слабких сторін неформальної молодіжної групи; вчинених членами неформальної молодіжної групи та запланованих правопорушень і злочинів.

Ключові слова: молодь, угруповання, молодіжний рух, злочинець, поведінка, запобігання.

Ahapova K. V. Individual preventive measures to avert criminal offenses committed by youth groups

In the article, taking into account the processes of reforming law enforcement agencies, in particular adjusting the tasks and functions of the National Police, developed algorithms (programs) of actions of operational units and preventive activities to prevent criminal offenses committed by youth groups; aggression in such groups and their registration, protection of potential victims, timely cessation of criminal offenses or prevention of them at the stage of preparation or attempt to commit. The proposed areas of individual educational work with young people, aimed at social and psychological correction of a member of the youth group and the impact on the way and conditions of his life, as well as require the implementation of the proposed author's criminological methods of distracting young people from illegal activities, unity and reorientation of the group.

These data convince that in modern conditions the issues of prevention of criminal offenses committed by such groups should be acute.

Reorientation includes identifying: the circumstances of the emergence and development of a particular informal youth group, its structure and hierarchy, external relations with other communities; the specifics of the relationship between members of the informal youth group and their common interests (Every fifth boy comes to the informal youth group for joint leisure, leisure; psychological characteristics of all members of the informal youth group, their role in the life of the association and committed specific joint, group actions; guidelines, beliefs, core values, traditions, subculture, characteristic of this informal youth group, vulnerable, weaknesses of the informal youth group, committed and planned offenses and crimes by members of the informal youth group.

Key words: youth, grouping, youth movement, criminal, behavior, prevention.

Вступ. Молодіжна злочинність є універсальним індикатором соціальної ситуації у суспільстві. За даними кримінальної статистики, в Україні молоді люди вчиняють понад 50% усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень, причому лише

6-8% з них вчиняють наодинці, а інші - у складі групи. Понад 80% жителів середніх і великих міст віком 14-29 років позиціонують свою приналежність до тих чи інших неформальних молодіжних об'єднань зі схильністю до насильницької кримінальної протиправної діяльності, тобто двоє з трьох молодих людей вчиняють кримінальне правопорушення, а п'ятеро із семи - адміністративне правопорушення. За офіційними даними МВС України, у країні було помічено у вчиненні кримінальних правопорушень близько 150 агресивно налаштованих рухів, значну кількість яких становлять «скінхеди» [1; 2]. Такі організації формуються поза контролем державних органів, тому досить складно визначити їх реальну кількість та численність (за оцінками експертів, деструктивні як до держави, так і до її інститутів неформальні групи останніми роками набули великого поширення та об'єднали приблизно 55-60 тисяч осіб, у тому числі молодих людей (до 40%)), тому не відбувається вжиття жодних системних заходів превентивного характеру. За відсутності запобіжної роботи з подібними молодіжними організаціями цей «резерв» дорослої злочинності може незабаром суттєво вплинути на кримінальну ситуацію не лише в окремих областях, але й у державі загалом.

Наведені дані переконують у тому, що в сучасних умовах гостро мають постати питання щодо запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються такими угрупованнями.

Теоретичною основою написання статті стали праці М. С. Андріяшевської, І. О. Бандурки, К. А. Бєлікова, А. Б. Благої, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, Д. А. Демчишина, А. О. Джужі, О. М. Джужі, А. П. Закалюка, Н. В. Кулакової, М. М. Кушніра, А. В. Півня, М. М. Рудика, Д. М. Тичини, Н. С. Юзікової. Водночас із моменту написання деяких робіт істотно змінилася ситуація в країні, що зумовило необхідність вивчення вибраної нами проблеми в сучасних умовах, зокрема розроблення індивідуально-профілактичних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями.

Постановка завдання. Вищевикладене вказує на актуальність дослідження, метою якого є формування концептуального бачення системи індивідуально-профілактичних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями.

Результати дослідження. Індивідуально-профілактичні заходи завжди спрямовані на конкрет-

них громадян, здатних вчинити кримінальне правопорушення, або їх групу. Відповідно, вплив на групову злочинність передбачає передусім виявлення всіх членів групи, правильну оцінку характеру діянь, що вчиняються ними, соціально-психологічних особливостей кожного члена, що дає змогу спрямувати профілактичні заходи на конкретну особу. Щодо цього М. М. Бабаєв зазначає, що «треба вміти надати необхідну допомогу тим, хто має об'єктивні життєві труднощі, які складно подолати самотійно. Водночас треба за можливості швидко виявляти серед загальної маси осіб, що не виправилися, які мали в минулому судимості, а також тих, у кого сформувалися антигромадські погляди та звички, аморальна поведінка, хто може сам опинитися в числі злочинців і бути джерелом негативного впливу на навколишніх, при цьому особливу увагу слід приділяти молоді» [3, с. 360].

Таким чином, індивідуальне запобігання становить ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється на стадії, що передують виникненню злочинного наміру. Однак, В. В. Голіна наголошує на тому, що зазначений напрям запобіжної діяльності варто не виокремлювати, а відносити до змісту та одного з видів спеціально-кримінологічного запобігання злочинам [4, с. 39].

Основним завданням індивідуальної запобіжної діяльності є усунення загрози потенційного злочину [5, с. 146]. Більш того, А. П. Закалюк зауважує, що теорія запобігання злочинності в певній частині, зокрема в теоретичному обґрунтуванні запобіжних заходів, тактики й методики їхнього вжиття, ніби виходить за межі теорії кримінології та користується здобутками інших наук, наприклад педагогіки, психології, соціології, не є аргументом для «відокремлення» теорії запобіжної діяльності від теорії кримінологічної науки [6, с. 325].

Таким чином, індивідуально-профілактичні заходи запобігання повинні містити кримінологічні знання про специфічні антисуспільні риси осіб, їх виникнення та розвиток, а також спрямовувачий вплив на саму особу, яка готує вчинення кримінального правопорушення або розпочала його вчинення, задля відвернення та припинення. При цьому зазначений вплив може бути безпосереднім або опосередкованим, у тому числі із застосуванням оперативних можливостей, через ближнє оточення, членів сім'ї [6, с. 334].

З огляду на те, що діяльність неформальних молодіжних груп від моменту виникнення до їх викриття має досить динамічний характер, насам-

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

перед слід визначати тих осіб, які нещодавно були залучені до злочинної групи, не мають поки що міцних зв'язків, не зазнали тривалого психологічного впливу злочинного середовища. Саме з них потрібно розпочинати індивідуально-профілактичну роботу шляхом їх виведення з-під впливу кримінальних лідерів.

Проблема існування молодіжної злочинності та необхідність її запобігання сьогодні визнаються не лише Україною, але й міжнародною спільнотою. У 2003 р. Радою Європи було прийнято рекомендацію «Про нові підходи до злочинності серед неповнолітніх і про значення правосуддя у справах неповнолітніх» [7]. Вона закріпила положення про те, що заходи запобігання молодіжній злочинності повинні спиратися на багатопрофільні міжвідомчі підходи, що розробляються з урахуванням всього комплексу соціальних факторів, які впливають на формування особистості в різних мікроколективах, зокрема сім'ї, школі, спортивних секціях, тобто з урахуванням усіх інституцій соціалізації. На наш погляд, основною є сім'я. Отже, суб'єктам індивідуального запобігання необхідно якомога раніше виявляти неблагополучні сім'ї, здатні сформувані у дитини девіантний стереотип поведінки, згідно з яким насильство є найпростішим та найефективнішим способом вирішення наявної проблеми. Не відчуваючи перспективи розвитку повноцінних відносин у схемі «батьки - дитина», підліток шукає можливості компенсації дефіциту спілкування в компанії однолітків, як правило, таких самих ізгоїв, як і він сам. Результатом побудови моделі власних відносин часто є створення неформальних молодіжних груп, тому що в неформальному спілкуванні мимоволі копіюються ті відносини, які існували в сім'ї, тому якщо підліток стикався у власній сім'ї з проявами насильства та жорстокості, то він проєктуватиме подібну поведінку на тих, хто, на його погляд, не поділяє його думки й поводить інакше. Сім'ю тут слід розглядати не лише як інститут ранньої профілактики правопорушень, але й як важливий елемент системи морально-правової поведінки.

Основними напрямками запобігання кримінальним правопорушенням таких груп є такі:

- індивідуальні профілактичні бесіди, рейди, огляди житла та інша робота з дітьми, схильними до участі у правопорушеннях;
- виявлення та ізоляція дорослих лідерів, які схиляють дітей до протиправної агресивної поведінки;
- винесення офіційних попереджень особам, які допускають порушення громадського порядку,

що негативно характеризуються за місцем проживання;

- виявлення та оперативне розроблення найбільш криміногенних мікрорайонів, пунктів збирання підлітків та молоді, місць зберігання зброї та предметів правопорушень;

- висунення та перевірка версій про втягнення дітей дорослими до протиправної поведінки;

- виявлення осіб, які мають психічні відхилення, згубні залежності (алкогольну, наркотичну, токсичну), а також відчувають стійку ворожість до конкретних соціальних груп населення.

Метою індивідуального запобігання є позитивне коригування особистості, що приводить до зміни її поведінки від антигромадського ухилу до законслухняного, зниження ступеня віктимності конкретних категорій осіб, які є потенційними жертвами кримінальних правопорушень, вчинених неформальними молодіжними групами (об'єднаннями).

Досягнення цієї мети потребує вирішення таких завдань:

- виявлення та вивчення осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість вчинення кримінальних правопорушень;
- з'ясування джерел негативного впливу на них;
- прогнозування індивідуальної поведінки та планування заходів індивідуального запобігання;
- постановка осіб на профілактичний облік, позитивний коригуючий вплив та контроль за їхньою поведінкою й способом життя.

Превентивний облік - комплекс заходів щодо запобігання, попередження, фіксації та припинення протиправних дій, а також взяття на облік та накопичення відомостей щодо категорії осіб, які проживають на території обслуговування та підлягають контролю з боку дільничного офіцера поліції. Індивідуальна превентивна робота - комплекс заходів щодо конкретних осіб, схильних до вчинення правопорушень, та осіб, які перебувають на обліках в органах поліції, задля попередження вчинення ними злочинів та інших правопорушень [8; 9].

У системі Національної поліції основним суб'єктом, який виконує повноваження з превентивної (профілактичної) роботи, є дільничний офіцер поліції. Його діяльність регламентується нормативно-правовими актами, але головними з них є Закон «Про Національну поліцію» (2015 р.) [10] та «Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції» (2017 р.) [11].

Треба відзначити особливу значущість заходів

індивідуально-профілактичного впливу на осіб, які входять до складу молодіжних груп націоналістичної та тоталітарно-релігійної орієнтації.

Інформація, отримана з багатьох джерел, дає змогу розробляти різні запобіжні оперативно-розшукові заходи та вживати їх, а також здійснювати так звану оперативно-розшукову профілактику. Аналіз стану оперативної обстановки є важливим елементом організації оперативної профілактики. В підрозділах карного розшуку насамперед необхідно організувати концентрацію всієї інформації, яка надходить із різних оперативно-розшукових та інших джерел, для її подальшого використання. Крім того, вивченню підлягають матеріали справ оперативного обліку, кримінальних проваджень, результатів проведення рейдів [12, с. 15].

Особливе значення в діяльності підрозділів карного розшуку має саме аналіз оперативної обстановки на території обслуговування. Для цього вивчаються статистичні дані про кількість та види злочинів, які вчиняються на території (в окремих мікрорайонах, на вулицях, у скверах та інших об'єктах), вони зіставляються з даними за минулі аналогічні періоди (як правило, за місяць, квартал, півріччя, рік), виявляються тенденції щодо зменшення чи збільшення кількості вчинених кримінальних правопорушень у складі злочинних/молодіжних груп.

Правову основу виявлення та припинення злочинної діяльності організованих злочинних угруповань також становить Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (1993 р.) [13], у якому під організованою злочинністю розуміється сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань. Згідно зі ст. 6, до основних напрямів боротьби з організованою злочинністю належать виявлення та усунення або нейтралізація негативних соціальних процесів і явищ, що породжують організовану злочинність та сприяють їй, а також виявлення, розслідування, припинення й протидія правопорушенням, вчинюваних учасниками організованих злочинних угруповань, притягнення винних до відповідальності. Однак варто зазначити, що цей Закон є застарілим, не відображає усіх реалій боротьби з організованою злочинністю та потребує нового прийняття.

Головними організаційними напрямками запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями, які здійснюють оперативні підрозділи, є забезпе-

чення регулярного вивчення обставин та обмін інформацією про вчинення кримінальних правопорушень задля ведення контролю та роботи щодо розкриття цих злочинів; здійснення обліку та перевірки молодіжних угруповань, які можуть викликати оперативний інтерес щодо вчинення зазначених злочинів; ретельний облік усіх розкритих, а також аналіз усіх нерозкритих злочинів; розроблення алгоритмів спільних дій з іншими правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування та державними органами виконавчої влади (органами й службами у справах дітей) задля забезпечення запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угрупованнями.

Задля цього працівники оперативних підрозділів кримінальної поліції завдяки цій організаційно-тактичній формі вживають термінових заходів шляхом втручання в злочинні дії щодо недопущення переростання готування злочину в замах, а замаху - у закінчений злочин; усунення умов, що сприяли попередній злочинній діяльності; забезпечення безпеки осіб, на життя й здоров'я яких можливе злочинне посягання; недопущення заповідання матеріальної шкоди тощо [14, с. 185].

Таким чином, аналіз кримінологічної, оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної практики свідчить про те, що матеріали планування діяльності підрозділів Національної поліції України щодо запобігання вчинення правопорушень молодіжними угрупованнями повинні включати назву угруповання (за прізвищем організатора, керуючого); установчі дані, іншу інформацію щодо організатора та учасників; характеристику угруповання; деталізовані хронологічні відомості щодо формування молодіжного угруповання (дата формування, вжиті заходи запобігання та їх результати); наявні оперативні матеріали; відкриті кримінальні провадження стосовно членів угруповання; повідомлення, отримані від негласного апарату; картки - паспорти на молодіжне угруповання.

Ігнорування оперативно-розшукової профілактики вважаємо достатньо серйозним недоліком, що вимагає термінового втручання з боку керівництва органів поліції у вирішення цієї проблеми, оскільки відомості про діючі на певній території, що обслуговується, молодіжні групи є цінним джерелом оперативної інформації, необхідної для забезпечення ефективної роботи з розкриття кримінальних правопорушень по гарячих слідах. Наприклад, у Центральному районі м. Кривий Ріг у 2016 р. була створена група неформалів, що

позиціонували себе панками, проте під атрибутикою їх існування група займалася грабежами, розбоями та незаконним заволодінням транспортними засобами, а стилізація під життя неформалів злочинцям була потрібна для конспірації. За очевидної численності групи лише до кримінальної відповідальності було притягнуто 15 осіб, із числа вчинених кримінальних правопорушень її членами було виявлено лише три злочини, а довести до суду вдалося одне - вбивство, при цьому лише 5 членами провина було визнана повністю, 3 вину не визнали, а 9 членів групи визнали провину частково [15]. Причиною неефективності виявлення та розслідування злочинної діяльності цієї групи стала відсутність оперативної та облікової інформації про злочинців, хоча група існувала й діяла близько 5 років.

Основними способами виявлення на території, що обслуговується, неформальних молодіжних груп повинні стати патрулювання, оперативні рейди на місця ймовірного перебування членів цих об'єднань; провадження процесуальних дій під час перевірки заяв громадян, а також щодо внесених відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [16] за фактами вчинення групових кримінальних правопорушень молоддю; вивчення статистичних даних про кримінальні правопорушення, вчинені молодіжними групами.

За фактом виявлення конкретної неформальної молодіжної групи протиправної спрямованості співробітники поліції зобов'язані негайно розпочинати індивідуально-профілактичну роботу, наскільки це можливо з кожним членом об'єднання, а за необхідності - з усією групою загалом. Найефективнішою формою впливу, на нашу думку, буде роз'єднання й переорієнтація групи.

Роз'єднання може полягати в тому, що члени неформальної групи «роз'єднуються» до різних навчальних закладів або призначаються на роботу на різні підприємства. Співробітники поліції при цьому проводять регулярні бесіди з їхніми батьками та родичами про послаблення їх контактів один з одним. Для збільшення позитивного ефекту лідери таких груп за наявності достатніх підстав прямують до спеціалізованих установ. Роз'єднання неформальної молодіжної групи спрямоване на дискредитацію її лідера в очах об'єднання шляхом формування конфронтаційних відносин з ним у активних членів спільноти. Це приводить до розкладання неформальної групи на стадії злочинної поведінки на менші об'єднання, профілактична робота з якими для співробітників поліції значно полегшується.

Однією з головних форм роз'єднання є створення або використання назріваючих або реально наявних всередині угруповання конфліктних ситуацій. Будь-яка конфліктна ситуація містить учасників конфлікту, між якими існують серйозні розбіжності, та об'єкт конфлікту, тобто реальну причину розбіжностей, що виникли. Об'єктом конфлікту виступають переважно матеріальні ресурси, до контролю над якими прагнуть учасники конфлікту. Конфліктна ситуація переростає в конфлікт за наявності інциденту, тобто зіткнення учасників конфлікту, що спробують установити контроль над об'єктом конфлікту. Під час створення конфліктної ситуації необхідно насамперед відтворення її об'єкта, через який члени молодіжного угруповання можуть вступити в конфлікт. Однак варто пам'ятати про загальну закономірність протікання конфліктів, адже вони можуть не тільки зруйнувати угруповання, але й ще більше інтегрувати його членів перед загрозою зовнішньої небезпеки, тому не слід, наприклад, використовувати конфлікти, що мають тільки суб'єктивні передумови, тобто конфлікти без реально наявного об'єкта.

Іншою формою профілактичної роботи є переорієнтація неформальної молодіжної групи, що включає виявлення обставин виникнення та розвитку конкретної неформальної молодіжної групи, її структури та ієрархії, зовнішніх зв'язків з іншими спільнотами; специфіки взаємовідносин між членами неформальної молодіжної групи та їх спільних інтересів (кожен п'ятий хлопець приходить у неформальну молодіжну групу для спільного проведення вільного часу, дозвілля); психологічних особливостей усіх членів неформальної молодіжної групи, їх ролі у житті об'єднання та вчинення конкретних спільних, групових дій (для 54% членів неформальних молодіжних груп важливо, що його думка цінується у колективі під час ухвалення будь-яких рішень); настанов, переконань, основних цінностей, традицій, субкультури, характерної для цієї неформальної молодіжної групи; вразливих, слабких сторін неформальної молодіжної групи; вчинених та запланованих правопорушень і злочинів членами неформальної молодіжної групи.

З урахуванням зазначених обставин співробітники поліції можуть справляти досить ефективний вплив на неформальну молодіжну групу, в ході якого об'єднання переважно збереже свій склад, але його спеціалізація зміниться на суспільно корисну.

Індивідуально-виховна робота з молоддю спря-

мована на соціальне та психологічне коригування особи - члена молодіжної групи та вплив на спосіб її умови його життя, що вимагає розроблення методики «відволікання» молодих людей від протиправної діяльності. У створенні таких методик істотною роллю здатна відіграти перебудова системи освіти, що полягає перш за все у максимальній індивідуалізації навчально-виховної, спортивно-масової роботи, повсякденному впровадженні педагогіки співробітництва, забезпеченні принципу соціальної справедливості.

Висновки. Таким чином, головна запобіжна робота зі злочинцями - членами неформальних молодіжних груп найчастіше проводиться працівниками поліції, які за фактом виявлення конкретної неформальної молодіжної групи зобов'язані негайно братися до індивідуально-профілактичної роботи з кожним її членом, а за необхідності - з усією групою загалом.

Найефективнішими формами індивідуально-профілактичного впливу на осіб, які схильні до вчинення кримінальних правопорушень, будуть роз'єднання й переорієнтація групи. Роз'єднання полягає в тому, що члени неформальної групи «роз'єднуються» до різних навчальних закладів або призначаються на роботу на різні підприємства. Співробітники поліції проводять регулярні бесіди з їхніми батьками та родичами про послаблення їх контактів один з одним. Для збільшення позитивного ефекту лідери таких груп за наявності достатніх підстав прямують до спеціалізованих установ. Роз'єднання неформальної молодіжної групи спрямоване на дискредитацію її лідера в очах об'єднання шляхом формування конфронтаційних відносин з ним у активних членів спільноти. Це приводить до розкладання неформальної групи на стадії злочинної поведінки на менші об'єднання, профілактична робота з якими для співробітників поліції значно полегшується.

Переорієнтація включає виявлення обставин виникнення та розвитку конкретної неформальної молодіжної групи, її структури та ієрархії, зовнішніх зв'язків з іншими спільнотами; специфіки взаємовідносин між членами неформальної молодіжної групи та їх спільних інтересів (кожен п'ятий хлопець приходиться у неформальну молодіжну групу для спільного проведення вільного часу, дозвілля); психологічних особливостей усіх членів неформальної молодіжної групи, їх ролі у житті об'єднання та вчинення конкретних спільних, групових дій; настанов, переконань, основних цінностей, традицій, субкультури, характерної для цієї неформальної молодіжної групи; уразливих,

слабких сторін неформальної молодіжної групи; вчинених та запланованих правопорушень і злочинів членами неформальної молодіжної групи.

Література

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Офіс Генерального прокурора України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
2. Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 145 с.
3. Бабаев М. М. Теоретические основы криминологического исследования социально-демографических процессов в СССР. Москва : Юридическая литература, 1975. 512 с.
4. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навчальний посібник. Харків : Національна юридична академія України, 2011. 120 с.
5. Голіна В. В., Головін Б. М., Валуська М. Ю. та ін. Криминологія : підручник. Харків : Право, 2014. 440 с.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. 424 с.
7. О новых подходах к преступности среди несовершеннолетних и о значении правосудия по делам несовершеннолетних : Рекомендація № Rec (2003) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 24 вересня 2003 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_865#Text.
8. Богатирьова О. І. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2013. 368 с.
9. Конопельський В. Я. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі: поняття, зміст, реалізація у кримінально-виконавчій діяльності України : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 472 с.
10. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19>.
11. Інструкція з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : Наказ МВС України від 28 липня 2017 р. № 650. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z1041-17>.
12. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики у запобіганні злочинам. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності* : матеріали науково-практичної конференції МВС України. Харків : ХНУВС, 2010. С. 15-17.

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

13. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-XII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>.

14. Шаповалов О. О. Методика оперативного пошуку ознак загальнокримінальних злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. № 2-3. Т. 4. Ч. 2. С. 183-187.

15. Кримінальне провадження № 42019091010000016. Архів Центрально-міського районного суду м. Кривий Ріг. 2016.

16. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : Наказ Офісу Генерального прокурора України від 30 червня 2020 р. № 298. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>.

*Агапова К. В.,
аспірант кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ПОЛІЦІЇ У БОРОТБІ З БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ ТА ГРУПОВИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ НЕПОВНОЛІТНІХ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ ВИМІР

Бабенко А. М., Бутирін Є. О., Борисова О. О.

У статті здійснено історичний та правовий аналіз діяльності органів місцевого управління в боротьбі з безпритульністю та груповими правопорушеннями неповнолітніх на українських землях у другій половині ХІХ - на початку ХХ століття. Відзначено, що на українських землях досліджуваного періоду існувала доволі серйозна проблема постійного зростання рівня дитячої, в тому числі групової, злочинності та безпритульності. На основі аналізу статистики авторами сформовано особливості динаміки групової злочинності та безпритульності неповнолітніх. За результатами дослідження архівних документів наведено особливості таких злочинів неповнолітніх, як крадіжки, грабежі, розбої та вбивства. Також представлено результати виявлених особливостей вчинення неповнолітніми злочинів у стані алкогольного сп'яніння та у складі організованих злочинних угруповань, які займалися крадіжками, грабежами та вбивствами.

Авторами узагальнено досвід протидії безпритульності та злочинності неповнолітніх у хронологічних межах становлення українського державотворення в період із 1861 р. до початку 1917 р., який в історії називався періодом великих реформ.

У статті сформульовано перелік причин неправної поведінки неповнолітніх. Причинами цього явища стали кілька пов'язаних між собою чинників, серед яких можна виокремити незавершені економічні реформи, відсутність ефективної роботи поліцейських органів у сільській місцевості, низький рівень виховної та соціальної допомоги з боку суспільства та держави. З'ясовано, що однією з головних причин зростання дитячої групової злочинності було те, що велика кількість дітей була позбавлена батьківського піклування та догляду. Узагальнено історичний досвід нормативного та правового забезпечення діяльності, пов'язаної з протидією з безпритульністю та злочинністю неповнолітніх.

Також авторами узагальнено досвід, структуру та повноваження органів державного управління та поліції у боротьбі з безпритульністю та правопорушеннями неповнолітніх на українських землях

у ХІХ - на початку ХХ століття. Внесені пропозиції у чинну систему протидії злочинності.

Ключові слова: органи державного управління, поліція, безпритульність, правопорушення неповнолітніх, злочинні угруповання, злочинність, губернські та повітові земства, земські дільничні начальники, благодійні установи.

Babenko A. M., Butyrin Ye. O., Borysova O. O. The activity of public administration and police in the struggle against homelessness groups and delinquency of minors on Ukrainian lands in the XIX - beginning of the XX century: the historical-legal aspect

The article presents the historical-legal analysis of the activity of local authorities in combating homelessness and delinquency of minors in the Ukrainian lands in the second half of XIX - beginning of XX centuries. It is emphasized that in the Ukrainian lands of the studied period there was a rather serious problem of the constant growth of juvenile delinquency and homelessness. Based on the analysis of statistical data the authors present the peculiarities of the dynamics of juvenile delinquency and homelessness. According to the results of the research of archival documents, the peculiarities of such juvenile crimes as theft, robbery, burglary and murder are given. The results of the revealed peculiarities of committing crimes by minors in a state of alcohol intoxication and as a part of organized criminal groups engaged in theft, robbery and murder are also presented.

The authors summarize the experience in the combating of homelessness and delinquency of minors in the chronological borders of the formation of the Ukrainian statehood in the period from 1861 to the beginning of 1917, called in the history the period of great reforms.

The article formulates a list of causes of unlawful behavior of minors. The causes of this phenomenon are several interrelated factors, including incomplete economic reforms, lack of effective law enforcement

in rural areas, the low level of educational and social assistance from society and the state. It was found that one of the main reasons for the growth of juvenile delinquency is that a large number of children are deprived of parental care and attention. The historical experience of the normative-legal support of activity to combat child neglect and juvenile delinquency is summarized.

The authors also generalize the experience, structure and powers of public administration bodies and the police in combating child neglect and juvenile delinquency in the Ukrainian lands in the XIX - early XX century are also summarized. Suggestions for a modern system to combat crime are made.

Key words: state administration bodies, police, homelessness, juvenile delinquency, crime, criminal groups, provincial and district zemstvos, zemstvo district chiefs, charitable institutions.

Постановка проблеми. Протиправна діяльність загалом - це негативне явище, що має високий ступінь суспільної небезпеки. Для сучасного аналізу стану й тенденцій правопорушень, здійснених неповнолітніми, надзвичайно важливо використовувати історичний підхід до цієї наукової проблеми, оскільки без звернення до історичного коріння неможливо осмислити всю систему ідей, причин і наслідків, категорій, що утворюють його сучасний рівень. Особливо цінним є аналогічний досвід, накопичений в інших хронологічних межах становлення українського державотворення, особливо в період із 1861 р. до початку 1917 р., який отримав в історії називався періодом великих реформ.

Правопорушення, в тому числі групові правопорушення, здійснені неповнолітніми, являють собою значну соціальну проблему, оскільки, крім рис, властивих злочинності загалом, мають додаткові негативні наслідки для суспільства. Насамперед вони деструктивним чином впливають на інститут родини та підростаюче покоління, чим формують «резерв» для майбутніх злочинців. Саме тому можна погодитися з думкою про те, що показник злочинності серед неповнолітніх є своєрідним індикатором здоров'я суспільного життя. Наведені та інші обставини ставлять окреслене питання у ранг значної актуальної наукової проблеми, що потребує теоретичного та праксеологічного вирішення.

Стан дослідження. Проблемами девіантної та протиправної поведінки займалися в різні часи вчені практично всіх наукових галузей юридичного спрямування. Так, теоретичним питанням вивчення феномена правопорушності, в тому числі неповнолітніх, значну увагу приділяли В. С. Батир-

гарєєва, А. А. Вознюк, Б. М. Головкін, В. В. Голіна, М. В. Карчевський, О. Г., Колб, Н. М. Крестовська, О. М. Литвинов, Є. С. Назимко, Ф. Я. Ступак, О. Н. Ярмиш [27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34]. Переважно вчені досліджували цю проблематику або у ракурсі загальних питань вивчення правопорушень та запобігання ним, або у контексті вжиття заходів кримінально-правового характеру.

Мета статті. Проблема діяльності органів державного управління та поліції у боротьбі з безпритульністю та правопорушеннями неповнолітніх на українських землях у історико-правовому вимірі протягом довгих років залишається без уваги. Зазначене ми окреслюємо як основну мету нашої публікації.

Виклад основного матеріалу. Повернемося до витоків. В умовах модернізаційних процесів 1859-1861 рр. державний уряд був змушений зменшувати урядову опіку й розширювати самодіяльність суспільства щодо задоволення місцевих потреб населення. Маніфест 19 лютого 1861 р., який поширювався на різні території, в тому числі на українські землі, став новою віхою у взаємовідносинах двох головних станів, а саме селянства та дворянства. Після скасування кріпосного права на теренах нашої країни розпочався процес ліквідації корпоративності українського суспільства, формування найважливіших структур громадянського суспільства, одним із основних елементів якого є інститут місцевого громадського самоврядування. Напередодні впровадження реформи більшість селян імперії перебувала під вотчинною владою поміщиків, а держава справляла на них непрямий вплив. Після звільнення селян перед державою постала велика відповідальність, яку самодержавство нести виявилось не в змозі.

Нагадаємо, що селянське самоуправління, яке було задекларовано в Положенні 19 лютого 1861 р., мало двоступінчасту будову, де перший ступінь формувало сільське самоуправління. Так, воно мало вирішувати першочергові питання щодо життєдіяльності общини чи громади, спираючись на одне чи декілька сільських товариств (общин).

Розпорядчим органом у сільських товариствах були збори всіх домогосподарів та посадових осіб, тобто сход. За відсутності господаря з поважних причин його могли замінити інші члени сім'ї, а вдови були постійними та повноправними членами сходів. Великі патріархальні сім'ї могли мати на сході двох або навіть більше (залежно від звичаю) представників.

Уособленням влади в товаристві фактично був сільський староста, якого сход обирав строком на три роки. На старосту було покладено досить

широке коло обов'язків, таких як виконання рішень сходу та органів державного управління; контроль за відбуванням повинностей та сплатою податків; спонукання до виконання договорів і домовленостей як між селянами, так і між селянами та особами, не підконтрольними сільському управлінню. До обов'язків старости входили також питання поліцейського характеру. Зокрема, він виконував накази всіх поліцейських чинів, обов'язково мав затримувати волоцюг, утікачів та підозрілих осіб і доставляти їх до поліції, а в разі вчинення злочину - провадити попереднє дізнання, затримувати винних та охороняти докази.

Другою ланкою селянського самоврядування було волосне правління, яке поєднувало винятково господарські функції з адміністративними та складалося зі сходу (по одному виборному від десяти домогосподарів волості) та посадових осіб (сільських і волосних).

Волосний старшина уособлював волосну владу. Сход обирав його строком на три роки. На відміну від сільського старости, посада волосного старшини була більш престижною, адже останній завжди отримував платню, звільнявся на час служби від тілесних покарань та військової повинності (також один із близьких родичів за його вибором) тощо [1]. Компетенція волосного старшини поширювалась на волость та її жителів, але лише селянського стану.

Старшина був уповноважений скликати й розпускати волосний сход. Із цього питання до запровадження у 1889 р. інституту земських ділничних начальників він мав певну самостійність. На нього також було покладено формування списку справ, які мали розглядатись на сході, нагляд за своєчасним відбуттям і сплатою селянами та приписаними до волості колишніми дворовими особами повинностей і різних зборів, контроль за поповненням та витратами мирських сум, нагляд за мирським майном.

Таким чином, у другій половині XIX ст. на території України, яка перебувала у складі Російській імперії, були здійснені кардинальні реформи, що змінили соціально-економічний устрій країни. Однак земельна проблема в країні так і залишилася не вирішеною. Нагадаємо, що Російська імперія так і була феодальною аграрною країною з деякими елементами ринкових відносин. Руїнація старих відносин відбувалась дуже непросто, її супутниками стали соціальна незахищеність, бідність, надмірна експлуатація, безпритульність тощо.

Рівень продуктивності в сільському господарстві залишався на дуже низькому рівні, тому

в період посухи та недородів в різних регіонах імперії виникав голод. Безумовно, це все впливало на розвиток дореволюційного суспільства. Як у міській місцевості, так і в сільській з'являлись прошарки населення, які намагалися вижити за допомогою протиправної поведінки. Усе це призводило до посилення криміногенної ситуації в країні. Аналіз статистичних даних дає змогу дійти висновку, що рівень злочинності, який до реформ був доволі високим, у пореформений період зріс у декілька разів. Зокрема, за офіційними даними, кількість злочинів, скоєних на території Російської імперії на початку XIX ст. (1803-1808 рр.), становила 243 тис. Напередодні проведення реформи у 1861 р. цей показник зріс до 320 тис., у перші 10 років пореформеного періоду - до 600 тис., а наприкінці XIX ст. кількість зафіксованих злочинів дорівнювала 1,2 млн. Фактично, як ми бачимо, рівень злочинності в країні зріс у 6 разів [2].

На підставі зазначеного можна дійти висновку, що рівень дитячої злочинності, в тому числі організованої, в Російській імперії був достатньо високим. Слід звернути увагу на те, що наведені цифри відображають розкриті злочини, тобто осіб, які здійснили ці злочини, понесли покарання у вигляді штрафу або позбавлення волі.

Унаслідок реформи 1862 р. замість міської та земської поліції у кожному повіті започаткувався єдиний поліцейський орган - повітове поліцейське управління на чолі з повітовим справником, якого призначав губернатор або генерал-губернатор. Керівник управління разом зі своїм помічником та членами управління становили присутствіє. Головою присутствія теж був повітовий справник. Зосередимо увагу на нижчих органах поліцейської ієрархії. З 1878 р. у станових представств з'явилися помічники - поліцейські урядники. Основна увага урядників зосереджувалась на охороні правопорядку й безпеки, і тут їх звільняли від листування, складання актів та протоколів. Слід додати, що практична діяльність поліції була позначена формалізмом, безплідним листуванням та хабарництвом [3]. Через це велика кількість злочинів взагалі не реєструвалась, а справжня їх кількість, здійснених неповнолітніми, була набагато більшою.

Перше місце серед злочинів, як і на попередніх етапах, посідали злочини проти власності, а саме дрібні крадіжки. Аналіз статистичних даних показує, що найчастіше саме за вчинення крадіжок неповнолітні потрапляли до органів поліції та опинялися на лаві підсудних. Так, у 1887 р. усі вихо-

ванці Одеського виправного притулку для неповнолітніх потрапили туди саме за крадіжку [4].

З часом стає помітною участь неповнолітніх у скоєнні більш тяжких злочинів, таких як завдання тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань, убивств. Характерно, що приводом до вбивств ставали дріб'язкові образи, побиття об заклад, мізерні кошти. Як приклад можна навести повідомлення земського начальника 5-ї дільниці Роменського повіту с. Перекопівка на адресу Полтавського губернатора про те, що 20 селян пропили все своє майно, а також про те, що на його дільниці п'яні неповнолітні хлопці вчинили декілька вбивств через пияцтво. Після судового розгляду батько одного вбитого запитав у хлопців: «За що ви вбили мого сина?», на що один із убивць відповів: «Я не знаю, яким він був!». З огляду на такі обставини земський начальник просив губернатора хоч на незначний строк закрити винні крамниці та встановити нагляд за таємним продажем алкоголю [5]. У той самий період спостерігається об'єднання неповнолітніх правопорушників у злочинні угруповання. Так, якщо у 70-90 рр. XIX століття більшість злочинів неповнолітні скоювали самостійно або невеликими групами по 2-3 особи, то вже на початку XX століття у кримінальній хроніці починає відображатися інформація про існування дитячих організованих злочинних угруповань, які займалися крадіжками та вбивствами [4, с. 179-187].

Значними криміногенними факторами стали Перша світова війна та революція. Саме в цей період збільшується кількість неповнолітніх, які займалися жебракуванням і не мали постійного місця проживання. Так, поблизу Одеси, у прибережних катакомбах, утворилася ціла «колонія» жебраків, члени якої досить часто вчинювали організовані протиправні дії [4, с. 179-187]. Зростання групової підліткової злочинності було пов'язано з кількома факторами. Одним із головних факторів був економічний. Соціальна функція держави перебувала ще в зародковому стані, і люди залишилися на самоті зі своїми проблемами (безробіття, відсутність матеріальної підтримки багатодітних сімей, калік, людей похилого віку, відсутність медичної допомоги тощо) [6, с. 12-13].

Наступний фактор був пов'язаний із тим, що велика кількість дітей була позбавлена батьківського піклування та догляду. Так, у звіті Київської міської поліції за 1906 р. було зазначено, що з 220 неповнолітніх, які затримані за скоєння правопорушення, 19 були «повними сиротами та безпритульними», 85 - «напівсиротами та безпри-

тульними», 28 - «дітьми жебраків», 66 - «дітьми, що втекли від батьків унаслідок «дурних наклонностей»», 2 - «дітьми заарештованих». Таким чином, основна частина неповнолітніх злочинців була позбавлена догляду як із боку батьків, так і з боку суспільства загалом [2, с. 75]. «У 9-10 років у вільний час велика кількість дітей байдикують, бігають по вулицях, лаються та б'ються, зловживають алкогольними напоями» [5, с. 13].

Свою лепту у зростання дитячої злочинності вносив недосконалий механізм боротьби з підлітковою злочинністю на місцях. Влада поліцейського урядника поширювалась на район із населенням 30 тис. осіб. Зрозуміло, що урядник з'являвся в тому чи іншому селі тільки внаслідок здійснення тяжкого резонансного злочину. Головними помічниками поліцейського урядника, які діяли на місцях в сільській місцевості, були соцькі та десяцькі. Нова інструкція 1878 р. прямо підпорядковувала урядникам соцьких і десяцьких та зберігала за ними право заборони та припинення не тільки бійок, але й сварок. Сучасники давали дуже негативну оцінку діяльності цих посадових осіб [6, с. 116-117]. Треба звернути увагу на те, що на посаду соцьких та десяцьких селян призначав сільський сход, а свої обов'язки вони виконували на безоплатній основі. Через це такі посади були дуже не популярними серед сільського населення, як правило, на них призначали тих селян, які не могли відкупитися від сільського сходу. Наприклад, у земського начальника 3-ї дільниці Вовчанського повіту Харківської губернії була справа про те, як два селяни задля звільнення їх із посад соцького та десяцького привели в шинок увесь склад сільських сходів і купили по четвертині відра горілки кожному [7].

Слід додати, що ті селяни, які виконували обов'язки соцьких та десяцьких, не мали якоїсь спеціальної освіти, щоб виконувати поліцейські функції. Більш того, багато з них взагалі були безграмотними. Отже, замість виконання реальних поліцейських функцій, пов'язаних із пошуком реальних злочинців та попередженням злочинів, вони «оттаскивали п'яних по базарам, развозили пакети с порученнями и ходили за скотиной пристава и урядника» [6, с. 117]. Реальну поліцейську владу в селі мав сільський староста. Згідно зі ст. 60 «Загального положення про селян, які вийшли з кріпосної залежності», саме він мав вживати необхідних заходів для забезпечення порядку [8]. Відповідно до ст. 64 цього ж Положення, він мав право оштрафувати селянина на

суму до 1 карбованця та посадити під арешт строком до 2 днів. Однак на практиці сільські старости дуже рідко користувалися цим правом. «Вообще староста - начальство в большинстве случаев для мужика нестрашно; злоупотребления его мелкие; ни большой пользы, ни большого вреда от него нет» [6, с. 31] - саме таку характеристику надали діяльності інституту сільських старост сучасники. Як приклад можна навести доповіді земських начальників Катеринославському губернатору про те, що волосні старшини та сільські старости практично не ведуть боротьбу з хуліганством, яку здійснюють неповнолітні, оскільки бояться помсти [9]. Слід додати, що посада сільського старости не користувалась популярністю серед селян. В архівних матеріалах досить часто можна зустріти звернення сільських старост до земських дільничних начальників про звільнення їх із цієї посади [10].

Безумовно, відсутність реальної поліцейської влади на місцях, завданнями якої було розслідування та попередження злочинів, скоєних, зокрема, неповнолітніми, накладала негативний відбиток на зростання злочинності. Підлітки бачили, що їхня протиправна поведінка залишиться безкарною, тому продовжували чинити злочини.

Неспроможність і бездіяльність адміністративно-поліцейських органів спонукала уряд шукати вихід із ситуації, яка склалася. Саме тому корисним та плідним доповненням поліцейської реформи є Положення «Про земських дільничних начальників», набуття чинності яким відбулося 12 липня 1889 р. Його мета полягала у створенні «близкой к народу твердой правительственной власти, которая соединила в себе попечительство над сельскими обывателями с заботой по завершению крестьянского дела и с обязанностями по охране благочиния, общественного порядка, безопасности и прав частных лиц в сельской местности» [11]. Згідно з Положенням 1889 р., до компетенції земських начальників належало широке коло питань, перш за все адміністративних та судових. Проте слід зауважити, що земські начальники входили до системи адміністративно-поліцейських місцевих органів управління селянами, тому, крім адміністративних та судових функцій, виконували також поліцейські. Положення про земських начальників говорить про те, що вони доглядали за безпекою та суспільним правопорядком лише за відсутності певних чинів поліції, а саме справників та приставів [11, с. 24]. Проте аналіз архівних матеріалів доводить, що

повноваження земських начальників були набагато ширшими.

Треба звернути увагу на службові відносини земських начальників із поліцією. Тогочасне законодавство не підпорядковувало місцеву поліцію земським начальникам, земські начальники теж не підпорядковувалися поліції. Однак їхні відносини засновувались на підтримці один одного та взаємодопомозі. Прикладом може бути прохання Роменського повітового справника про сприяння земськими начальниками в утворенні нічних варт в усіх населених пунктах у зв'язку зі збільшенням підпалів та розбійних нападів. На це прохання земські начальники відреагували наказами про створення нічних варт у своїх дільницях [12].

Заслугує на увагу також боротьба земських начальників з пияцтвом, яке пропорційно впливає на рівень злочинності. Тут треба згадати такий крилатий вираз В. С. Пикуля: «Пияцтво за злочинність - два потворні близнюки». Земський начальник 5-ї дільниці Роменського повіту повідомляв Полтавському губернатору, що на його дільниці було скоєно кілька вбивств п'яними хлопцями через пияцтво. У зв'язку з такими обставинами земський начальник просив губернатора хоч на малий термін закрити винні лавки та встановити нагляд за таємним продажем алкоголю [13]. Подібну інформацію ми виявили також у Херсонській губернії.

Окрему увагу земські начальники приділяли питанням ювеналістики, позаяк керівництво губерній було занепокоєне станом підліткової злочинності та вивчало можливості виправлення неповнолітніх злочинців. Задля цього різні товариства, активними членами яких були земські начальники, засновували спеціалізовані колонії для неповнолітніх правопорушників, що сприяли виправленню дітей, які часто не з власної волі стали на злочинний шлях, завдяки навчанням в здоровому моральному середовищі. За відсутності таких колоній неповнолітній злочинець відбував покарання у в'язницях, де внаслідок негативного впливу дорослих досвідчених злочинців він не тільки не міг виправитися, усвідомити всі негативні наслідки своїх вчинків, але й перебував у такому середовищі, де ще більше вкорінювались у ньому порочні інстинкти, звички та якості. Так, у березні 1894 р. Чернігівський губернатор звернувся до земського начальника І. М. Красовського з проханням увійти до складу товариства, яке планували утворити, та сприяти залученню до цієї благородної справи якомога більшої кількості осіб, здатних здійснити свій

внесок у створення колонії та перевиховання неповнолітніх злочинців. У Чернігівській губернії мали намір заснувати колонію «Чернігівського товариства хліборобно-ремісничої колонії для неповнолітніх злочинців» [14].

Таким чином, в Україні досліджуваного періоду існувала доволі серйозна проблема постійного зростання рівня та якості дитячої злочинності: вона ставала більш агресивною, часто мала груповий характер, велика кількість організувалася та керувалася дорослими злочинцями. Причинами цього явища стали кілька пов'язаних між собою чинників, серед яких можна виокремити незавершені економічні реформи, відсутність ефективної роботи поліцейських органів у сільській місцевості, низький рівень виховної та соціальної допомоги з боку суспільства та держави.

Держава вживала різноманітних заходів для вирішення цієї проблеми. Розглядаючи законодавчі пам'ятки, які регулювали відносини у сфері опіки й піклування в Україні у XIX столітті - на початку XX століття, вважаємо, що потрібно згадати про дію звичаєвого права [15]. Близьким за значенням до понять «опіка», «піклування» й навіть «усиновлення» було складне звичаєво-правове явище - приймацтво. Вибір умов, на яких здійснювалося приймацтво, як правило, обговорювався сторонами, і вони закріплювалися в усній або письмовій угоді.

З моменту прийняття нормативно-правового акта «Загальне положення про селян, які вийшли з кріпосної залежності» царський уряд відповідальність про призначення опікунів та попечителів, а також контроль за їхньою діяльністю поклав на сільський сход [15]. Дуже цікаво, що сільські сходи призначали опікунами частіше дядьків-п'яниць замість рідної матері неповнолітнього сироти. На думку сільських сходів, жінки були не спроможні впоратися зі своєчасною сплатою податків. Для сільського сходу це було ключовим моментом, а питання стосунків між опікуном та неповнолітнім сиротою були другорядними [6, с. 50]. Нарешті, можна процитувати сучасника тих подій, які він описував у своїх мемуарах таким чином: «бумаги исписывается масса, губернатор сидит над ненужными делами, а имущество расхищается на законном основании» [6, с. 52]. Ситуація з опікою покращилася після запровадження інституту земських дільничних начальників 12 липня 1889 р. Земський начальник виступав у ролі контролюючої та наглядової інстанції щодо органів селянського самоврядування та їх посадових осіб.

На підставі ст. 33 Положення про земських дільничних начальників «земский начальник представляет в губернское присутствие на утверждение приговоры сельских сходоу о разрешении продажи принадлежащих малолетним крестьянам недвижимых и движимых имуществ» [16]. Також ст/ 38 Положення про земських дільничних начальників зобов'язала останніх здійснювати нагляд за опікунствами та майном неповнолітніх селян, а також розглядати скарги на діяльність опікунів [16]. Діяльність земських начальників у цій сфері була дуже відповідальною. Тільки в одній Миколаївській волості Вовчанського повіту Харківської губернії було 117 сиріт, які виявилися власниками рухомого майна на суму 1 337 руб. 93 коп. та нерухомого майна на суму 3 433 руб. 70 коп. [17]. Проблеми, пов'язані з опікунськими справами, були настільки актуальними, що вони розглядалися на губернських з'їздах земських начальників. Наприклад, з'їзд земських начальників Катеринославської губернії рекомендував застосовувати до сільських та волосних громад ст. 61 Положення про земських дільничних начальників, якщо вони відмовляться призначити опікунів та здійснювати нагляд за ними [18]. Слід доповнити, що ст. 61 вищезазначеного Положення передбачала відповідальність у вигляді арешту строком до трьох діб або штрафу на суму не більше 6 рублів [16]. Варто зазначити, що шахрайство в опікунській сфері було поширеним явищем, а земські начальники докладали значних зусиль, щоб контролювати опікунські вироки, оформлення справ тощо [19]. Провадження опікунських справ земські начальники розпочинали як з ініціативи правління чи приватних осіб, так і з власної ініціативи в порядку нагляду.

Ревізія діяльності земського начальника 5-ї дільниці Ніжинського повіту Д. А. Храповицького, проведена в липні 1910 р. безумовним членом Чернігівського губернського присутствія К. В. Котляревським, підтвердила, що земський начальник детально здійснює облік опікунів, а гроші сиріт зберігаються в ощадній касі [20]. Ідентичну інформацію ми виявили в журналі Чернігівського Губернського присутствія, яке здійснювало ревізію діяльності земського начальника 5-ї дільниці Ніжинського повіту Чернігівської губернії [21]. Заслугує на увагу приклад того, як земський начальник 3-ї дільниці Роменського повіту Полтавської губернії примусив волосне правління видати повнолітньому спіднику копію майна померлих батьків, а також звіт діянь опіки з цієї справи. Слід доповнити, що опікуни приховували від нього

цю інформацію [22]. До того ж опікунська справа передбачала не лише суто формальне ставлення до роботи, але й наявність відповідних людських якостей, що згодом відбивалося на результатах діяльності.

Дуже цікаву думку про опікунські справи висловив земський дільничний начальник 5-ї дільниці Новоладожського повіту Санкт-Петербурзької губернії: «Положение опекунов грустное <...> Нет средств понудить исполнять опекунов свои обязанности. Фактический распорядитель - сход, принимает слабое участие, за отсутствие круговой поруки. Недвижимое имущество охраняется по ст. 33 Положения о земских начальниках, а с движимым - беда» [23]. Таким чином, на жаль, інститут земських дільничних начальників не зміг вирішити всіх проблем, пов'язаних з опікунськими справами, хоча значно покращив ситуацію.

Земські начальники чимало зробили для допомоги дітям-сиротам у період Першої світової війни. Будучи членами повітових піклувань дитячих притулків, земські начальники збирали дані про кількість сиріт, напівсиріт та безпритульних дітей на своїх дільницях для створення будинку для сиріт [24]. У роки війни багато дітей залишилося без батьківської опіки, через що зросла кількість підпалів у населених пунктах, здійснених неповнолітніми. За наказом Чернігівського губернатора, земські начальники взяли участь у створенні громадських притулків та ясел задля зменшення кількості зазначених правопорушень [25]. Одночасно із соціальним захистом неповнолітніх земські начальники імплементували в життя Положення про позашкільну підготовку російської молоді до військової служби шляхом створення потішного війська [26].

Висновки. Враховуючи наведене, маємо зауважити, що рівень дитячої злочинності в українських губерніях в другій половині XIX століття - на початку XX століття був достатньо високим. Причинами цього явища стали як незавершені економічні реформи, так і відсутність ефективної роботи поліцейських органів, а також низький рівень виховної і соціальної допомоги з боку суспільства та держави.

Виявилось, що фактична кількість злочинів, в тому числі групового характеру, здійснених неповнолітніми, у кілька разів перевищувала офіційні статистичні дані, оскільки значна частина злочинів взагалі не реєструвалася. Крім того, Перша світова війна та революційні події початку XX століття погіршили криміногенну ситуацію. Так, саме в цей період зростає кількість неповно-

літніх, які жебракували і не мали постійного місця проживання; з'являються злочинні угруповання за участю неповнолітніх правопорушників.

Однією з головних причин зростання групової підліткової злочинності був недосконалий механізм боротьби з підлітковою злочинністю. Відомо, що на той період 80% усього населення Російської імперії склали сільські жителі, а адміністративно-поліцейські функції здійснювали урядники, волосні старшини, сільські старости, соцькі та десяцькі. Через недостатнє фінансування й матеріальне забезпечення працівників і соціальних установ, а також унаслідок некомпетентності та незацікавленості в результатах своєї роботи боротьба з підлітковою злочинністю виявилася малоефективною, тому уряд шукав вихід із ситуації, яка склалася. Крім того, неспроможність та бездіяльність реальної поліцейської влади та адміністративно-поліцейських органів також сприяла беззаконню і соціальному хаосу. Саме тому корисним доповненням поліцейської реформи стає створений владою інститут земських дільничних начальників. Земські начальники шляхом адміністративного нагляду посадових осіб селянського самоврядування значно покращили їх роботу, особливо це стосується вирішення проблеми пияцтва та нагляду за опікунськими справами. Однак унаслідок недосконалого законодавства та недостатнього матеріального забезпечення вони так і не змогли розв'язати всі поставлені перед ними задачі.

Література

1. Общее губернское учреждение. Положение о губернских по крестьянским делам учреждениях. СЗРИ. 1876. Т. II. Ч. I. § 2235-2236.
2. Продіус К. В. Динаміка та чинники девіантної поведінки неповнолітніх в Російській імперії наприкінці XIX - на початку XX століття. Часопис Київського університету. 2011. № 3. С. 73-77.
3. Історія держави і права України : підручник : у 2 т. / за ред. В. Я. Тація. Київ, 2000.
4. Ветева Н. В., Кулик Л. М. Історичні аспекти корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх в Україні. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 4. С. 179-187.
5. Державний архів Сумської області. Ф. 1002. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 87-88.
6. Записки земского начальника Александра Новикова. Санкт-Петербург : Б. и., 1899. С. 115.
7. Державний архів Харківської області. Ф. 589. Оп. 1 Спр. 3. Арк. 87-88.
8. Общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости / Росс. 3-во X - XX вв.

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Тексты и комментарии : в 9 т. / под общ. ред. и с предисл. О. И. Чистякова. Москва : Юридическая литература, 1984. Т. 7. С. 37-77.

9. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 681. Оп. 1. Арк. 4-7.

10. Державний архів Сумської області. Ф. 1002. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 9. Державний архів Чернігівської області. Ф. 194. Оп. 1. Арк. 1, 6.

11. Положение о земских участковых начальниках. Полное собрание законов Российской империи. 3-е собр. 1889. Санкт-Петербург, 1891. № 6196. Т. IX.

12. Державний архів Сумської області. Ф. 1001. Оп. 1 Спр. 1676. Арк. 370.

13. Державний архів Сумської області. Ф. 1002. Оп. 1 Спр. 216. Арк. 87-88.

14. Державний архів Чернігівської області. Ф. 197. Оп. 1. Спр. Арк. 59.

15. Рудий Н. Я. Институт опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 107-111.

16. Положение о земских участковых начальниках. Полное собрание законов Российской империи. 3-е собр. 1889. Санкт-Петербург, 1891. № 6196. Т. IX.

17. Державний архів Харківської області. Ф. 589. Оп. 1. Спр. 278. Арк. 1-47.

18. Журнал заседаний съезда земских начальников Екатеринославской губернии. Вестник Екатеринославского земства. 1903. № 10-11. С. 20-25.

19. Державний архів Одеської області. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 293. Арк. 5. Державний архів Одеської області. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 246. Арк. 35.

20. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф. 1207. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 13, 15.

21. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф. 1207. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 15.

22. Державний архів Сумської області. Ф. 1001. Оп. 1. Спр. 1580. Арк. 63.

23. Центральний державний історичний архів в Санкт-Петербурзі. Ф. 420. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 5.

24. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф. 1205. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 361, 418.

25. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф. 1205. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 134.

26. Державний архів Одеської області. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 246. Арк. 33.

27. Батиргарєєва В. С. Самогубства дітей і підлітків в Україні: вплив інтернет-мережі. Питання боротьби зі злочинністю : збірник наукових праць / редкол. : В. І. Борисов та ін. Вип. 37. Харків : Право, 2019. С. 35-46.

28. Голіна В. В., Батиргарєєва В. С., Колодяжний М. Г., Калініна А. В. Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід : монографія. Харків : Право, 2020. 287 с.

29. Назимко Є. С. Змістовно-характерні риси міжнародно-правових стандартів застосування покарання до неповнолітніх. Право.ua. 2015. № 1. С. 107-117.

30. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діям. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 2 (99). С. 156-165.

31. Головкин Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. Проблеми законності. 2020. Вип. 149. С. 168-184.

32. Карчевський М. В., Кудінов А. С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2016. № 4. С. 101-114.

33. Колб О. Г. Про деякі особливості застосування в Україні заходів приборкання до неповнолітніх, позбавлених волі. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2018. № 2 (4). С. 125-130.

34. Мозоль С. А. Заходи забезпечення кримінологічної безпеки. Європейські перспективи. 2018. № 2. С. 102-107.

Бабенко А. М.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

Бутирін Є. О.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та політичних наук
Південноукраїнського національного педагогічного
університету імені К. Д. Ушинського*

Борисова О. О.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПРОТИДІЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ: ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІ ЗАХОДИ ПРОФІЛАКТИКИ DDOS ТА СПАМУ І ЗАПОБІГАННЯ НИМ

Воронов І. О.

У статті йдеться про необхідність урахування сучасних форм кіберзлочинності для здійснення ефективної профілактики й запобігання в аспекті її форм.

З урахуванням усієї суспільної небезпеки, що несуть такі кримінальні правопорушення, існує пряма необхідність удосконалення наявної системи профілактики кримінальних правопорушень та запобігання ним, а також її заходів, зокрема кримінологічних, процесуальних та оперативно-розшукових.

У межах дослідження проаналізовано сучасні заходи профілактики кримінальних правопорушень і запобігання ним.

Сучасний етап розвитку світової інформаційної спільноти характеризується інтенсивним розвитком процесів інформатизації, широким їх впровадженням у всі сфери людської діяльності. Визначальною рисою цих явищ є постійне збільшення числа суб'єктів - користувачів, залучених у ці процеси. З таких суб'єктів формуються потенційні злочинці або потенційні жертви. Ситуація в Україні за останні роки характеризується наявністю вкрай негативної і дуже стійкої тенденції до змін у структурі злочинності.

Увага фокусується на історії ботнетів, яка тісно пов'язана з появою і розвитком так званих троянських програм, які активно використовувалися для прихованого збору даних.

Взаємодія між складовими комп'ютерами мережі ботнет відбувається за допомогою мережевих протоколів, типи яких є підставою для їх класифікації.

За типом архітектури ботмережі поділяються на мережі з єдиним центром управління та децентралізовані, що використовуються для здійснення широкого спектру завдань. Керівником (адміністратором) потужних ботнетів з понад 100 тисяч фейкових облікових записів виступає одна людина. Окрім кібератак і зламування сайтів також здійснюється підбір паролів до скриньок електронної пошти на віддалених платформах.

Визначено, що замовники перебувають на закритих форумах та у чатах Telegram, а розрахунки здійснюються через електронні платіжні системи (навіть ті, які заборонені в Україні).

Ключові слова: профілактика, запобігання, кримінальні правопорушення, процесуальні заходи, оперативно-розшукові заходи.

Voronov I. O. Combating cybercrime: operational and investigative measures to prevent and avert DDoS and spam

The article presents the modern forms of cybercrimes for effective prevention and prediction in aspect of its forms.

Taking into account all the public danger posed by criminal offenses, there is a direct need to improve the existing system of prevention and prevention of criminal offenses, as well as its measures: criminological, criminal procedure and operational search.

Within the framework of this research, modern criminal procedure and operative-search measures of prevention and prevention of criminal offenses are analyzed.

The current stage of development of the world information community is characterized by the intensive development of informatization and their widespread implementation in all spheres of human activity. A distinctive feature of these phenomena is the constant increase in the number of actors - users involved in these processes. With such actors potential criminals or potential victims are formed. Situation in Ukraine in recent years is characterized by an extremely negative and very stable trend towards changes in the structure of crime.

Attention is focused on the history of Botnet, which has close connection with emergence and development of so called Trojans, which were actively used for covert data collection.

The interaction between the constituent computers of the Botnet is carried out using network protocols, the types of which are the basis for their classification.

According to the type of architecture, botnets are divided into networks with a single control center or decentralized, which used to perform a wide range of tasks. One person can be the manager (administrator) of powerful botnets with more than 100,000 fake accounts. In addition to cyber-attacks and hacking, passwords are also selected for e-mail accounts on remote platforms.

It is stated that clients based in closed forums and chats of Telegram, and payments are made through electronic payment systems (some of which are prohibited in Ukraine).

Key words: prevention, prediction, criminal offenses, criminal-procedural measures, operative-search measures.

Постановка проблеми та її актуальність. Припинити існування злочинів у сфері високих інформаційних технологій неможливо, оскільки суспільство вже не в змозі відмовитися від сучасних здобутків. Нація, яка від них відмовиться, ризикує загальмуватися у власному розвитку. Саме тому необхідно враховувати паралельність таких процесів, як розвиток суспільства й розвиток злочинності. Більш того, Україна перебуває на порозі членства до Європейського Союзу, у зв'язку з чим вирішення та врегулювання потребують питання активних форм протидії кіберзлочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичне підґрунтя дослідження склали праці вчених з теорії оперативно-розшукової діяльності, криміналістики та кримінального процесу, теорії інформації та управління, зокрема роботи К.В. Антонова, В.Д. Берназа, К.І. Белякова, В.М. Бутузова, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, Ю.М. Грошевого, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, А.В. Іщенко, А.І. Марущака, С.С. Овчинського, Ю.Ю. Орлова, В.Л. Ортинського, М.А. Погорецького, Б.Г. Розовського, М.Б. Саакяна, М.В. Салтевського, М.Я. Сегая, О.П. Снігерьова, Д.С. Чернавського.

Виклад основного матеріалу. За офіційними статистичними даними Генеральної прокуратури України встановлено, що в період із 2018 по 2020 рр. відзначено високий рівень кіберправопорушень в Україні.

Стан розвитку злочинності у сфері високих інформаційних технологій свідчить про те, що теоретично кожен користувач може стати жертвою злочину. На фоні кризових явищ та посилення структурних деформацій в економіці продовжують поширюватися процеси криміналізації інформаційної сфери суспільства. Започаткувався і не припиняється процес формування злочинних угруповань, до яких втягнені різноманітні фахівці у сфері високих інформаційних технологій. Це зміцнює їх та сприяє отриманню прибутків і легалізації коштів.

Сучасний етап розвитку світової інформаційної спільноти характеризується інтенсивним розвитком процесів інформатизації, широким їх впровадженням у всі сфери людської діяльності. Визначною рисою цих явищ є постійне збільшення числа суб'єктів - користувачів, залучених у ці процеси. Фактично з таких суб'єктів формуються потенційні злочинці або потенційні жертви. Криміногенна ситуація в Україні за останні роки характеризується наявністю вкрай негативною і дуже стійкою тенденцією до змін у структурі

злочинності. У цьому аспекті В.Д. Берназ справедливо зауважує, що індивідуальна злочинність стрімко поступається груповій, а групова, у свою чергу, швидко переростає в організовану злочинну діяльність [1, с. 24]. Така тенденція спостерігалася також у злочинності у сфері високих інформаційних технологій, але поява та вдосконалення спеціальних програмних засобів спричиняють перерозподіл людського і програмно-технічного фактору на користь останнього.

Можливості комп'ютерів, об'єднаних у мережу, - це не просто сума можливостей кожного з елементів, а набуття нової потужності. Під час об'єднання комп'ютерів у мережу, навіть локальну, користь від такого утворення зростає експоненціально. Ефективність збільшується чи не на порядок. Таким чином, завдяки новим можливостям обсяг і структура знань змінюються і кількісно, і якісно лише за кілька років. Сенс інформаційних технологій полягає саме у їх синергізмі, ефекті об'єднаних можливостей і потенціалів. Інформатизація перш за все характеризується системністю. До речі, слід зауважити, що об'єднання комп'ютерів у мережу здійснювалося для надання широкого доступу користувачів до ресурсів та швидкого обміну даними на великій відстані. Проте це й було використано кримінальними структурами для дистанційного вчинення злочинів, внаслідок чого такі кримінальні діяння набули статусу міжнародного.

Отже, започатковується та відпрацьовується новий принцип злочинної діяльності, згідно з яким можливості одного програмно-апаратного комплексу помножуються на їх кількість. Спочатку необхідна кількість комп'ютерів досягалася за рахунок засобів, які належали членам злочинного угруповання. Виникнення та вдосконалення телекомунікаційних програмних засобів дали можливість одному користувачу встановлювати контроль над великою кількістю комп'ютерів і керувати ними особисто.

Для позначення «захопленої» мережі комп'ютерів використовується термін "botnet", який є скороченим збірним поняттям від англійських слів "robot" і "network" [2, с. 24]. Термін «ботнет» можна вважати загальним поняттям і використовувати у сполученні зі словом «мережа», аналогічно до терміна «мережа Інтернет». У загальному визначенні ботмережа - це субмережа, що виникає внаслідок загальної або часткової мобілізації ресурсів, яка проводиться відкрито або приховано для можливості використання програмно-апаратного комплексу користувачів з певною метою.

В основу створення ботнетів був покладений принцип мережевого адміністрування. Як адміністратор керує певною корпоративною мережею, так і злочинець заради досягнення мети використовує віддалений доступ для керування комп'ютерами, підключеними до неї.

Історія сучасних ботнетів тісно пов'язана з появою і розвитком «троянських» програм, які активно використовувалися для прихованого збору таких даних, як номери кредитних карток, стан грошового рахунку, коди ліцензійного програмного забезпечення, коди доступу до різних послуг [3, с. 55].

Взаємодія між складовими комп'ютерами мережі ботнет відбувається за допомогою мережних протоколів, типи яких є підставою для їх класифікації. За типом протоколів, що використовуються, мережі ботнет поділяються на такі групи, як IRC-, IM- та web-орієнтовані.

IRC-орієнтовані мережі належать до найперших видів ботнетів, де керування ботами здійснювалося на основі IRC (Internet Relay Chat) - сервісу Інтернет, який дає користувачам можливість спілкування шляхом надсилання текстових повідомлень багатьом кореспондентам з усього світу одночасно (у режимі реального часу). Кожен комп'ютер з'єднувався із зазначеним у тілі програми-бота IRC-сервером, заходив на певний канал і чекав команди від свого хазяїна.

IM-орієнтовані є не дуже популярним видом ботнетів. Вони відрізняються від своїх IRC-орієнтованих аналогів тільки тим, що для передачі даних використовують певні канали IM-служб (Instant Messaging - системи миттєвої передачі повідомлень) (наприклад, AOL, MSN, ICQ). Невисока популярність таких ботнетів зумовлена складнощами, що виникають під час створення окремого акаунта, тобто облікового запису в комп'ютерній системі, як сукупності засобів та прав користувача IM-служби для кожного бота. Річ у тім, що боти повинні виходити в мережу й постійно бути присутніми в онлайн-режимі. Оскільки більшість IM-служб не дає змогу входити до системи з різних комп'ютерів, використовуючи той самий акаунт, кожен бот повинен мати свій номер IM-служби. При цьому власники IM-служб усіяко перешкоджають будь-якій автоматичній реєстрації акаунтів. У результаті цього адміністратори IM-орієнтованих ботнетів значно обмежені в числі наявних зареєстрованих акаунтів, відповідно, й у числі ботів, одночасно присутніх у мережі. Звичайно, боти можуть використати той самий акаунт, виходити в онлайн один раз у певний проміжок часу,

відсилати дані на номер хазяїна й протягом короткого проміжку часу очікувати відповіді. Однак це породжувало проблему швидкого реагування на відповідні команди.

Web-орієнтовані - це відносно новий тип ботнетів, що швидко розвиваються завдяки відносній легкості розроблення, великої кількості web-серверів в Інтернеті й простоті керування. Для керування web-орієнтованих ботнетів використовується CGI (від англ. "Common Gateway Interface", що означає загальний інтерфейс шлюзу, який використовується для зв'язку зовнішньої програми з web-сервером).

Вибравши найкращий тип протоколу обміну, створювачі ботнетів швидко переключилися на дослідження можливих варіантів їх архітектури. Виявилось, що ботмережа з єдиним центром керування вельми вразлива. Єдиний центр керування був класичним технологічним рішенням для управління, але одночасно виступав критичним вузлом, оскільки його виявлення й відключення обов'язково приводило до припинення існування ботмережі. Це надало поштовх до створення ботнетів з іншою архітектурою. За типом архітектури ботмережі поділяються на мережі з єдиним центром управління та децентралізовані. У мережі ботнет з єдиним центром управління всі комп'ютери з'єднуються з важливим фрагментом, що позначається як C&C (Command & Control Centre - командно-управлінський центр). Він виступає ключовою ланкою у функціонуванні такої мережі, оскільки перебуває в режимі постійного очікування підключення комп'ютерів, яких реєструє у своїй базі даних. За допомогою центру здійснюються також подальше спостереження за роботою підключених комп'ютерів та розсилка необхідних команд. Для керування централізованою мережею особі, яка її створила, достатньо мати безпосередній або віддалений доступ. Останній має низку переваг. Мережі з єдиним центром управління є найпоширенішим типом з огляду на те, що їх легше створювати та керувати ними. Проте й нейтралізація побудованих за таким принципом мереж можлива шляхом виявлення їхнього центру.

У мережі ботнет із децентралізованим управлінням P2P комп'ютери з'єднуються з певним комп'ютером, що вже є її складовим елементом. Кожен комп'ютер такої мережі має список своїх «сусідів», щоби під час отримання команди передавати її іншому. Таким чином, керування цією мережею можливе за наявності доступу, знову ж таки безпосередньому або віддаленому до хоча б одного з цієї системи комп'ютерів.

Для швидкого зростання кількості «захоплених» комп'ютерів, як правило, здійснюється підпорядкування не тільки, а може, й не стільки комп'ютерів окремих користувачів у мережі, скільки серверів локальних мереж. Підпорядковані комп'ютери можуть стати засобами приєднання цілих корпоративних мереж. За такою схемою відбувається швидка побудова злочинної технічної «піраміди». Після встановлення контролю над окремим комп'ютером або цілою локальною чи корпоративною мережею останні підключаються до командного центру для отримання подальших інструкцій.

Для створення ботмереж використовується багато методів, зокрема методів соціальної інженерії, що дають змогу за короткий проміжок часу швидко збільшувати кількість залучених комп'ютерів. Упровадження кодів спеціальних програм здійснюється за допомогою web-сайтів, у тому числі спеціально створених, електронної пошти, пристроїв вводу-виводу.

Технічна спадкоємність також відіграла не останню роль, оскільки завдяки ній ботнети з єдиним центром управління швидко перебудовувалися або приєднувалися до необхідних фрагментів мережі. Для постійного активного залучення ресурсів комп'ютера як найменшої структурної одиниці ботмережі провокаційно поширюються привабливі посилання, наприклад, на останню версію ліцензійного програмного забезпечення або нові розважальні програми, популярні фільми, ігри. Для здійснення підключення використовується масова або сфокусована розсилка поштових листів, відкриття яких запускає необхідну програму для встановлення контролю над ресурсами комп'ютера. Не останню роль відіграють у широкому залученні нових комп'ютерів як складових ботмереж сайти з порнографією, які, на жаль, мають численну кількість відвідувачів. Фактично для встановлення контролю над ресурсами комп'ютера необхідно, щоб користувач погодився з посиланням або відкрив отримане поштове повідомлення.

Для забезпечення самого процесу будови бот-мережі разом із власними дослідженнями можливих технологій створення активно використовується перевірений та усталений метод - купівля заздалегідь зарезервованих уразливих місць програмного забезпечення масового використання. Вартість невідомої вразливості в операційній системі або популярному браузері може становити десятки тисяч доларів.

Практично в будь-якому елементі програмного забезпечення, особливо великого об'єму, є свої секрети, знайти які непросто, оскільки програмний код замасковано під реально наявний алгоритм або його частину.

Серед масштабних ботмереж із потужними можливостями відомими є такі, як StormWorm, Mayday, Rustock, Maazben, Kido, Cutwail, ZeuS, Kneber, Mozi.

Узагальнення уривчастих відомостей дає змогу відтворити значну частину «технокримінальної» картини. Відправною точкою технологічного циклу побудови кримінального адміністрування є знайдена вразливість програмного забезпечення. Вона може існувати внаслідок недосконалості, помилки або завдяки спеціальному резервуванню. Таким чином, уразливості поділяються на природні та штучно створені. Виявлення невідомої уразливості або її купівля відкриває можливість написання спеціальної програми, її продажу у «чистому» вигляді, тобто без змін. Створена спеціальна програма може використовуватися безпосередньо для побудови бот-мережі або керування нею чи бути проданою. У дусі кращих традицій поширення програмного забезпечення купівля таких програм супроводжується таким сервісом, як оновлення та подальше вдосконалення продукту.

Коло суб'єктів, які можуть взяти опосередковану або безпосередню участь у такій багатоваріантній схемі, можна поділити на такі категорії, як створювачі ліцензійних програмних продуктів, дослідники, створювачі нелегального програмного забезпечення, поширювачі, орендодавці та орендатори, тобто кінцеві користувачі. Якщо йдеться про суто кримінальне використання, то усіх таких осіб, які належать до однієї або декількох категорій одночасно, поєднує єдина мета, що полягає у створенні бізнесу на основі вразливості програмного забезпечення. Ботнети використовуються для збору інформації, а це фактично безвідходна діяльність, адже збирається все, що може бути продане.

Специфіка мережі ботнет полягає також у тому, що вона може використовуватися для самозахисту. Управлінський програмний код сучасних ботмереж має швидкий цикл оновлення: приблизно один раз на годину. Така динамічна конспірація не просто вражає, але й примушує замислитися щодо визначення швидкості технології протидії. Технічно мережа ботнет складається з певних кількісних груп комп'ютерів, щоб у разі можливого виявлення обмежитися втра-

тою лише частини окремого сегменту, а не всієї мережі. Під час виявлення деструктивних заходів впливу ресурси мережі ботнет можуть використовуватися для самозахисту. У такому разі фіксується інтернет-адреса, збирається необхідна службова інформація щодо потужностей супротивника й залежно від його «вагової» категорії виділяється частина або всі ресурси мережі ботнет для інформаційного блокування. Також бот-програма може блокувати доступ користувача до ресурсів Інтернету, оскільки він може бути використаний для пошуку заходу протидії шляхом ознайомлення з консультаційними форумами, завантаження відповідного програмного забезпечення для блокування функціонування бот-програми.

Сутність DDoS-атаки полягає в тому, що за певний час на зазначену мережеву адресу постійно відправляється велика кількість пакетів даних. Стандартне звертання до сторінки ресурсу - це норма, на яку розрахована його діяльність. Сервери можуть обробляти певний обсяг трафіку в одиницю часу залежно від характеристики самого обладнання, що також впливає на здатність пропускати відповідний обсяг даних. Якщо ця межа перевищується, новий запит буде відкинутий. Таким чином, усі ресурси системи будуть повністю задіяні, внаслідок чого доступ інших користувачів стане технічно неможливим.

Історія суперництва правоохоронної і злочинної систем свідчить про обопільний науковий підхід до своєї діяльності. У першому випадку це наукові та практичні конференції. Відповідні злочинні семінари та симпозіуми з обміну досвідом мають цільову спрямованість та практичну необхідність, організуються виключно за принципом інформативності, конкретності.

Принцип конспірації чи маскування також є неодмінним атрибутом будь-якої злочинної діяльності. Поширюється він на підготовку та вчинення злочинів у сфері інформаційних технологій, передбачаючи приховування справжніх намірів і цілей дій, надання здійснюваним операціям вигляду законних, забезпечення умов приховування виконуваних дій, маскування поведінки тощо. Відмінність полягає в тому, що цей принцип забезпечується як природними властивостями приховуваного характеру високотехнологічних процесів, так і спеціальними технічними та програмними засобами захисту.

Принцип корпоративної єдності, взаємодопомоги по праву вважається стрижнем у характеристиці злочинної діяльності, оскільки відобра-

жає в соціальній сутності злочинного середовища головне - її протистояння суспільству.

Принцип спеціалізації у структурі злочинної діяльності має такі два зрізи: у рамках різних видів злочинів і спеціалізація всередині злочинної групи. Злочинні угруповання комплектуються за видами злочинів, які вони вчиняють.

Злочинні групи базуються на диференціації ролей співучасників групи: організують діяльність злочинної групи; ведуть розвідку та контрол-розвідку; забезпечують дисципліну; безпосередньо виконують злочинні діяння; здійснюють збут матеріальних цінностей. Цей принцип також має два боки. З одного боку, спеціалізація приводить до ефективнішої протиправної діяльності, а з іншого боку, вона приводить до протиріч.

Принципи злочинної діяльності переважно не змінюються, але змінюється їх зміст. Він трансформується відповідно до сучасних процесів у соціальній, економічній, інформаційній сферах, а також протистояння злочинності правоохоронної діяльності. Це зумовлює необхідність вивчення з боку останньої для своєчасного розроблення адекватних засобів та методів попередження, виявлення, розкриття та розслідування сучасних злочинів.

Злочинність у сфері високих інформаційних технологій, яка є породженням перехідного періоду розвитку, за своїми якісними та кількісними ознаками відрізняється від злочинності минулих років. Можна умовно сказати, що вона більш латентна, масштабна, професійна, організована, міжнародна, технічно оснащена [4, с. 49].

Розвиток багатьох країн світу, зокрема України, свідчить про співіснування усталених і нових форм злочинної діяльності, що охоплюють перш за все слабко контрольовані чи не контрольовані державою сфери, втручаються в економіку, політику, ідеологію та соціальні відносини. Це проявляється, зокрема, у вчиненні злочинів у сфері високих інформаційних технологій або використання їх можливостей під час здійснення тероризму, торгівлі людьми та поширення порнографії.

Спостерігається тенденція до компрометації мережевої адреси іншого користувача внаслідок власної протиправної діяльності. Аналіз інформації на спеціальних форумах мережі Інтернет свідчить про обмін знаннями щодо логічного приховування власних IP та MAC-адрес або «підставлення» даних інших користувачів.

Для приховування даних щодо IP-адрес використовуються сайти-анонімайзери, а для зміни

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

MAC-адреси задля цього використовуються спеціальні програмні засоби. У мережі Інтернет відзначається значна кількість сайтів, які надають анонімні послуги користувачам. Використання таких сайтів дає змогу приховувати власний IP-адрес або імітувати своє фізичне розташування на території іншої держави.

Специфіка та можливості сфери високих інформаційних технологій дають змогу кримінальним структурам і окремим злочинцям відпрацювати технологію вчинення відповідних кримінальних діянь, тобто сфера високих інформаційних технологій виступає полігоном, який повністю відповідає реальним умовам вчинення злочинів. Аналіз інформації, що передається каналами мережі Інтернет, свідчить про такі види технологічних тренувань, як подолання систем захисту, отримання необхідних даних (реквізитів платіжних систем), установлення контролю над окремим комп'ютером або мережею, відпрацювання швидкості мобілізації створеного ботнету й виконання поставленого завдання з подальшим його розформуванням, а також протидія іншим ботнетам.

Сучасний стан злочинів у сфері високих інформаційних технологій характеризується тим, що їх кількість не має тенденції до зменшення - навпаки, спостерігаються постійне зростання та розширення наявних меж. Цілком очевидно, що гострота проблем у цій сфері боротьби стає потенційною небезпекою для держави та вимагає прийняття неординарних рішень, кардинальних змін стереотипних підходів до її розв'язання, розроблення нових форм боротьби зі злочинністю, проте врахування пріоритетності інтересів людини та громадянина.

З огляду на динаміку високих інформаційних технологій управління подіями в дійсності подібно спробам керувати минулим. Таке управління дає миттєві результати, але рано чи пізно оплачується ще тяжчими наслідками. Управління сьогоденням породжує необхідність моніторингу вимірів параметрів порядку в комунікативних системах. При цьому можливості оперативного управління комунікативними процесами в режимі синхронії не дають необхідного результату. Вважаємо, що найефективнішим є управління подіями в реальності, оскільки це дає можливість управляти майбутнім.

Висновки. Таким чином, вважаємо, що для створення стратегічної моделі протидії великого

значення набуває аналіз тенденцій у розвитку та трансформації злочинності у сфері високих інформаційних технологій. Можливості одного програмно-апаратного комплексу помножуються на їх кількість. Виникнення та вдосконалення телекомунікаційних програмних засобів дали можливість одному користувачу встановлювати контроль над великою кількістю комп'ютерів і керувати ними особисто. Аналіз зарубіжних джерел свідчить про те, що для позначення «захопленої» мережі комп'ютерів використовується термін "botnet", який є скороченим збірним поняттям від англійських слів "robot" і "network". У загальному визначенні ботмережа - це субмережа, що виникає внаслідок загальної або часткової мобілізації ресурсів, яка проводиться відкрито або приховано для можливості використання програмно-апаратного комплексу користувачів з певною метою.

За типом архітектури ботмережі поділяються на мережі з єдиним центром управління та децентралізовані, що використовуються для здійснення широкого спектру завдань. Керівником (адміністратором) потужних ботнетів з понад 100 тисяч фейкових облікових записів виступає одна людина. Окрім кібератак і зламування сайтів, здійснюється підбір паролів до скриньок електронної пошти на віддалених платформах. Як правило, замовники знаходяться на закритих форумах та у чатах Telegram, а розрахунки здійснюються через електронні платіжні системи (навіть ті, які заборонені в Україні і на які поширюється дія санкцій РНБО).

Література

1. Берназ В.Д. Норми та принципи діяльності кримінальних угруповань як джерела інформації при розслідуванні злочинів. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2005. № 2. С. 24-28.
2. Wenke L. Botnet Detection. 2008. 168 p.
3. Dunham K., Melnick J. Malicious Bots: An Inside Look into the Cyber-Criminal Underground of the Internet. 2008. 168 p.
4. Долженков О.Ф., Гусак Н.О. Організаційно-правове забезпечення боротьби з економічною злочинністю в Україні: проблеми та шляхи розв'язання. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2005. № 3. С. 48-50.

Воронов І. О.

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник, адвокат

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ З ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Грекова І. В., Тарасенко Л. Б.

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану взаємодії оперативних підрозділів з органами досудового розслідування Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах чинного кримінального процесуального законодавства. З'ясовуються зміст та сутність взаємодії, визначаються її основні форми. Зазначено, що процесуальна форма взаємодії здійснюється відповідно до положень КПК України в межах кримінального провадження.

На підставі аналізу основних положень кримінального процесуального кодексу України, які стосуються правових відносин оперативних підрозділів з органами досудового розслідування, визначено їх процесуальні форми взаємодії. Вони передбачають виконання оперативним підрозділом слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого; передачу слідчому матеріалів оперативно-розшукової діяльності за фактами кримінальних правопорушень задля початку досудового розслідування та використання їх як доказів у кримінальному провадженні; участь працівників оперативних підрозділів у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій; вжиття заходів щодо встановлення місця знаходження підозрюваної особи після зупинення досудового розслідування.

Звертається увага на те, що взаємодія між слідчим та оперативними підрозділами поліції може бути як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень. Вона проявляється у виконанні ухвал суду про проведення негласних слідчих (розшукових) дій задля встановлення обставин або перевірки обставин, що мають істотне значення для кримінального провадження, а також щодо розшуку обвинуваченого, який ухиляється від суду.

Ключові слова: органи досудового розслідування, оперативні підрозділи, суд, кримінальне провадження, процесуальна форма взаємодії, слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія, доручення слідчого, рішення суду.

Grekova I. V., Tarasenko L. B. Procedural forms of interaction of operative subdivisions with pre-trial investigation bodies of the National Police of Ukraine in modern conditions of counteraction to crime

The article is devoted to the study of the current state of interaction of operational units with the pre-trial investigation bodies of the National Police of Ukraine during the investigation of criminal offenses under the current Criminal Procedure Law. The content and essence of interaction are clarified, its main forms are determined. It is noted that the procedural form of interaction is carried out in accordance with the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine within the criminal proceedings.

Based on the analysis of the main provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which relate to the legal relations of operational units with pre-trial investigation bodies, their procedural forms of interaction are determined. They provide for: performance by the operational unit of investigative (search) actions and covert investigative (search) actions on behalf of the investigator; transfer to the investigator of materials of operative-search activity on the facts of criminal offenses for the purpose of the beginning of pre-trial investigation and their use as evidence in criminal proceedings; participation of employees of operative subdivisions in carrying out separate investigative (search) actions; implementation of measures to establish the whereabouts of the suspect after the suspension of the pre-trial investigation.

Attention is drawn to the fact that the interaction between the investigative and operational units of the police can be both at the stage of pre-trial investigation and at the stage of judicial review of materials of criminal proceedings. It is manifested in the execution of court rulings on covert investigative (investigative) actions in order to establish circumstances or verify circumstances that are essential for criminal proceedings, as well as to search for an accused who evades court.

Key words: *pre-trial investigation bodies, operative subdivisions, court, criminal proceedings, procedural form of interaction, investigative (investigative) action, covert investigative (investigative) action, investigator's order, court decision.*

Постановка проблеми та її актуальність. Ефективно протистояти сучасній злочинності можна лише за умови тактично й методично правильно налагодженого співробітництва та організації взаємодії між слідчими та іншими, особливо оперативними підрозділами Національної поліції. Після вступу в дію чинного Кримінального процесуального кодексу України значно змінилися повноваження оперативних підрозділів, що змістовно визначені у § 2 Розділу 3 (Сторона обвинувачення) та передбачають виконання цими підрозділами певних процесуальних функцій у кримінальному провадженні [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам взаємодії під час виявлення та розслідування злочинів приділено увагу у працях К.В. Антонова, В.П. Бахіна, О.П. Бойко, В.Д. Берназа, М.П. Водька, А.Ф. Волобуєва, А.М. Волощука, Е.О. Дідоренка, А.В. Іщенко, О.В. Керевич, О.Ф. Кобзаря, Д.Й. Никифорчука, М.А. Погорецького, О.В. Поліщук, В.В. Рогальської, О.П. Снігерьова, В.Є. Тарасенка, Р.В. Тарасенка, В.Ю. Шепітька, К.О. Чаплинського, Н.П. Черняк. Водночас слід відзначити, що сьогодні, в умовах чинного кримінального процесуального законодавства, існують певні особливості взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами під час розслідування кримінальних правопорушень.

Метою статті є дослідження сучасного стану взаємодії оперативних підрозділів з органами досудового розслідування у межах кримінального провадження на підставі аналізу положень чинного КПК України.

Виклад основного матеріалу. Потрібно відзначити, що Кримінальний процесуальний кодекс не дає визначення поняття «взаємодія». хоча він застосовується в інших законодавчих актах України, а саме у Законах України «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992 р.) [2], «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (1993 р.) [3], численних наказах та інструкціях МВС України [4].

У криміналістичних дослідженнях взаємодія розглядається як узгоджена діяльність слідчого, оперативного уповноваженого, спеціаліста та експерта, спрямована на вирішення завдань виявлення, розкриття, розслідування злочинів

та запобігання ним. Правильно організована взаємодія допомагає правоохоронним органам підвищити якість та ефективність своєї роботи, дає змогу вирішити їх завдання з мінімальним використанням сил і засобів. В юридичній літературі, як правило, автори виділяють процесуальні та організаційні форми взаємодії [5-9]. Вважається, що процесуальна взаємодія регламентується кримінальним процесуальним законом, а організаційна - відомчими нормативними актами.

На підставі аналізу певних положень КПК України до основних процесуальних форм взаємодії можна віднести такі.

1) Виконання оперативним підрозділом слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого.

Згідно з чинним КПК, слідчий органу досудового розслідування уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам [1, ч. 3 ст. 40]. Вони є обов'язковими для виконання й надсилаються начальнику оперативного підрозділу у письмовій формі, де повинні бути чітко сформульовані питання, які належить з'ясувати, й викладена інформація, необхідна для виконання доручення [1, ст. 41]. Керівник оперативного підрозділу, що отримав доручення, за погодженням зі слідчим, що надав доручення, зобов'язаний у найкоротший строк організувати виконання зазначеного доручення [1, ч. 6 ст. 232]. Під час виконання доручень слідчого працівник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого [1, ч. 2 ст. 41].

Відповідно до ч. 1 ст. 246 КПК України, негласні слідчі (розшукові) дії - це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК. З огляду на специфіку негласних слідчих (розшукових) дій їх проведення потребує ретельної підготовки. Така специфіка проявляється у тому, що про факт проведення негласної слідчої (розшукової) дії не повідомляється особа, щодо якої вона проводиться; проведення НСРД стосовно особи означає обмеження її прав щодо оскарження НСРД відразу ж після проведення, заяви клопотання про повторне її проведення, заяви відводів тощо; повідомлення осіб, щодо яких проводилась НСРД, може бути здійснено лише згідно зі ст. 253 КПК України; методи (систематизована сукупність дій, які потрібно здійснити для проведення негласної слідчої (розшукової) дії) не підлягають розголошенню. Для успішного проведення НСРД слідчий

повинен чітко визначити, які саме фактичні дані він зможе віднайти за допомогою НСРД, а також визначити, які засоби, передбачені законодавством, йому необхідно застосувати у конкретному випадку проведення НСРД [8, с. 45].

Організація взаємодії під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій впливає з регламентації відповідної діяльності у законодавстві. Відповідно до ст. 40 КПК України, слідчий уповноважений як проводити негласні слідчі (розшукові) дії (далі - НСРД), так і доручати їх проведення оперативним підрозділам. Відповідно до норм КПК України, більшість НСРД може бути проведена лише за ухвалою слідчого судді. За постановою слідчого, яка погоджується з керівником органу досудового розслідування, проводиться лише одна НСРД, передбачена ст. 272 (виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації). За постановою прокурора проводиться НСРД, передбачена ст. 271 (контроль за вчиненням злочину). Проведення НСРД, як правило, здійснюється із залученням працівників оперативних підрозділів, оскільки їх проведення потребує навичок здійснення оперативно-розшукової діяльності. З огляду на це для якісного проведення НСРД вони проводяться у взаємодії слідчого та працівників оперативних підрозділів. Саме нормами КПК України передбачено такий вид взаємодії слідчого та оперативного працівника, як виконання доручень. Норми КПК України надають слідчому повноваження давати вказівки оперативному підрозділу. Обов'язок оперативних підрозділів виконувати доручення слідчого впливає з ч. 3 ст. 41 КПК України, ст. 7 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність». Для забезпечення належної взаємодії слідчого та працівників оперативних підрозділів може бути створена слідчо-оперативна група (далі - СОГ). Утворення СОГ здійснюється за наказом начальника територіального органу внутрішніх справ, погодженого з начальником слідчого підрозділу. При цьому керівником СОГ є слідчий, якому начальник слідчого підрозділу доручає здійснювати досудове розслідування кримінального правопорушення.

Одним із завдань взаємодії слідчих та оперативних підрозділів є забезпечення своєчасного та якісного виконання доручень. Задля цього у дорученнях, які надаються слідчими під час проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях, має конкретизуватись вжиття необхідних заходів та слідчих дій, а також встановлюватись терміни їх виконання. Оперативним

працівникам за наявності інформації про доцільність проведення негласних слідчих (розшукових) дій слід ініціювати їх проведення перед слідчими з наданням матеріалів на обґрунтування пропозиції щодо використання можливостей оперативно-технічних підрозділів задля розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів.

2) Передача слідчому матеріалів оперативно-розшукової діяльності за фактами кримінальних правопорушень.

Частина 1 ст. 214 КПК України передбачає як підставу для початку досудового розслідування використовувати самостійне виявлення слідчим або прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Одним із таких джерел є матеріали оперативно-розшукової діяльності, які, згідно зі ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», мають використовуватись як приводи та підстави для початку досудового розслідування. Так, під час ведення оперативним підрозділом оперативно-розшукової справи щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці до вчинення злочину, підслідного слідчим органів Національної поліції начальник оперативного підрозділу звертається до начальника слідчого підрозділу про закріплення за цією ОРС слідчого для забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу. Для ефективного методичного супроводження за ОРС доцільно закріплювати тих слідчих, які мають значний досвід практичної роботи та володіють методикою збору первинних матеріалів про злочини будь-якої спрямованості. Окрім консультацій, вони повинні надавати практичну допомогу у визначенні спрямованості дій працівників оперативних підрозділів на вибір тієї чи іншої тактики збору первинних матеріалів та оформлення супутніх документів. Допомога слідчого працівникам відповідного оперативного підрозділу під час провадження за оперативно-розшуковою справою перш за все полягає у визначенні мінімальної кількості документів первинного матеріалу, достатнього для початку кримінального провадження й забезпечення його судової перспективи. Звичайно, це вимагає ретельного планування й узгодження діяльності слідчого та оперативних працівників. Відповідною Інструкцією [4, пп. 3.2, 3.3] також передбачений порядок надання слідчому матеріалів ОРД для вивчення та надання за потреби рекомендацій щодо фіксації додаткових фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, які засвідчують наявність у їх діях

ознак злочину. У подальшому матеріали ОРС розглядаються під час оперативної наради за участю начальників оперативного, слідчого підрозділів та працівників, які брали участь у їх підготовці, для визначення повноти зібраних матеріалів та наявності підстав для реєстрації в ЄРДР. Водночас розробляється план заходів з реалізації матеріалів ОРС, який затверджується начальниками слідчого та оперативного підрозділів. У плані реалізації з урахуванням конкретних обставин справи залежно від цілей (початок кримінального провадження, оперативного забезпечення досудового слідства та судового розгляду) повинні бути визначені час, послідовність, місце проведення слідчих (розшукових) дій, їх виконавці; особливості змісту й предмет дій (коло осіб, яких необхідно допитати, перелік предметів, документів та інших носіїв доказової інформації, що підлягають виявленню та вилученню, місце їх знаходження) з перспективою їх подальшого використання у кримінальному процесі. Такий підхід до питань визначення моменту реалізації, достатності зібраних матеріалів для початку кримінального провадження й повноти документування допомагає більш ефективно визначити всі обставини, що підлягають встановленню. Потрібно зазначити, що, відповідно до положень КПК, матеріали, зібрані оперативними підрозділами, згідно з вимогами Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», є документами та можуть використовуватися у кримінальному провадженні як докази [1, ч. 2 ст. 99].

3) Участь працівників оперативних підрозділів під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Найчастіше слідчий залучає працівників оперативних підрозділів під час реагування на заяви й повідомлення про кримінальні правопорушення до проведення таких слідчих (розшукових) дій, як огляд місцевості, приміщення, речей, документів (ст. 237 КПК), огляд трупа (ст. 238, ст. 239 КПК). Працівник оперативного підрозділу з'ясовує ситуацію у громадян, які були на місці події, або у працівників поліції, які прибули до місця вчинення злочину раніше, здійснює поквартирний чи подвірний обхід та обстежує прилеглу місцевість у районі вчинення кримінального правопорушення задля виявлення загублених, викинутих правопорушником знарядь учиненого злочину, інших предметів і додаткових джерел інформації про подію та осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Визначається можливість використання розшукового собаки задля встановлення напрямку руху злочинця, а у разі отримання даних про ймовірний напрямок руху злочинця або місце його

перебування слід вжити заходів для організації його переслідування. Працівники оперативних підрозділів, як правило, виявляють свідків та очевидців події, опитують задля цього громадян, які мешкають або працюють поблизу місця події, а також осіб, які могли перебувати на шляхах можливого переміщення правопорушника до місця події та від нього. При цьому оперативний працівник установлює час, місце та обставини вчинення кримінального правопорушення; кількість причетних до його вчинення осіб, їхні прикмети; наявність у них зброї, транспортних засобів, слідів на одязі чи тілі, які могли залишитися через опір потерпілих або під час подолання перешкод; індивідуальні ознаки викрадених речей; напрямок, у якому вони зникли, інші відомості, необхідні для встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Про всі отримані дані щодо обставин вчинення кримінального правопорушення та причетних до нього осіб оперативний працівник негайно інформує слідчого. Слідчий разом з оперативними працівниками аналізує зібрані матеріали та вилучені речові докази, а також намічає невідкладні слідчі дії та оперативно-пошукові заходи [9, с. 103-104].

Допомога оперативних працівників може бути використана під час проведення обшуку (ст. 234 КПК) задля забезпечення сприятливих умов для його проведення та забезпечення безпеки учасників обшуку, під час затримання особи без ухвали слідчого судді, суду (ст. 207, ст. 208 КПК) та тимчасового вилучення майна (ст. 167, ст. 168 КПК), а також під час проведення слідчого експерименту (ст. 240 КПК), коли потрібна допомога у відтворенні обстановки певної події.

Участь працівників оперативних підрозділів засвідчується відповідним записом у протоколі слідчої (розшукової) дії.

4) Вжиття заходів щодо встановлення місця знаходження підозрюваної особи після зупинення досудового розслідування.

Коли підозрюваний переховується від органів слідства та суду задля ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме, досудове розслідування може бути зупинене, а слідчий оголошує його розшук [1, ч. 2 ст. 280]. Про оголошення розшуку виноситься окрема постановка, а здійснення розшуку підозрюваного доручається оперативним підрозділам [1, ч. 2 ст. 281].

Варто звернути увагу на те, що взаємодія слідчого та оперативних підрозділів може бути не лише на стадії досудового розслідування, але й на стадії судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень. Так, задля перевірки та уточнення

фактичних даних, отриманих у ході судового розгляду, суд має право доручити органу, що проводив розслідування, виконання певних слідчих (розшукових), у тому числі негласних слідчих (розшукових), дій [1, ч. 3 ст. 333]. Окрім цього, за дорученням начальника слідчого підрозділу, до якого надійшла ухвала суду про оголошення розшуку обвинуваченого [1, ст. 335], для організації виконання в установленому законодавством порядку працівник оперативного підрозділу заводить відповідну оперативно-розшукову справу та вживає розшукових заходів задля встановлення місця перебування обвинуваченого.

Аналізуючи специфіку взаємодії оперативних підрозділів та органів досудового розслідування, підтримуємо думку О.В. Керевича, який слушно зазначає, що чинне національне кримінальне процесуальне законодавство наділяє слідчого функцією керуючої підсистеми, а функцією підлеглої підсистеми - оперативні підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Таке співвідношення названих функцій визначається багатьма факторами, серед яких слід виділити такі:

- різниця правової природи, принципів, підстав і процедури проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та вжиття оперативно-розшукових заходів;
- функції і правовий статус працівників слідчих та оперативних підрозділів;
- наявність у слідчого повноважень зі спрямування доручень на проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;
- обов'язок оперативних підрозділів виконувати ці доручення [8, с. 402].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, доходимо висновку, що процесуальні форми взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України здійснюються у межах КПК України та передбачають виконання оперативним підрозділом слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого; передачу слідчому матеріалів оперативно-розшукової діяльності за фактами кримінальних правопорушень задля початку досудового розслідування та використання їх як доказів у кримінальному провадженні; участь працівників оперативних підрозділів у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій; вжиття заходів щодо встановлення місця знаходження підозрюваної особи після зупинення досудового розслідування; виконання рішень суду щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій та розшуку обвинуваченого.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.09.2021).
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 23.10.2021).
3. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 23.10.2021).
4. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ МВС України від 7 липня 2017 р. № 575. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення: 25.02.2020).
5. Тарасенко В.Є., Головін Д.В., Поліщук О.В. Взаємодія органів досудового розслідування з іншими органами і підрозділами Національної поліції України в запобіганні, виявленні та розслідуванні злочинів : навчальний посібник. Одеса : ОДУВС, 2017. 104 с.
6. Тарасенко В.Є., Поліщук О.В. Організація взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій в межах кримінальних проваджень : методичні рекомендації. Одеса : ОДУВС, 2017. 78 с.
7. Організація взаємодії підрозділів Національної поліції під час проведення досудового розслідування : навчальний посібник / О.П. Бойко, О.Ф. Кобзар, В.В. Рогальська, Н.П. Черняк. Дніпро : ДДУВС, 2017. 84 с.
8. Керевич О.В. Організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в діяльності щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 400-404. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_4_59.
9. Тарасенко В.Є., Тарасенко Р.В. Правові засади діяльності кримінальної поліції в інтересах кримінального судочинства : монографія. Одеса, 2018. 240 с.

*Грекова І. В.,
кандидат юридичних наук,
детектив другого відділу детективів
Головного підрозділу детективів
Національного антикорупційного бюро України*

*Тарасенко Л. Б.,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та філософії права
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В КОЛОНІЯХ

Колб О. Г., Годлевська-Коновалова А. В.

У статті з'ясовано сутність і зміст прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю в колоніях України, визначено основні проблемні питання, що виникають у зв'язку з цим, та розроблено авторські науково обґрунтовані заходи щодо їх вирішення

Як свідчить практика, однією з проблем, що виникають у процесі виконання/відбування покарань в Україні, є низький рівень забезпечення режиму таємності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності (ОРД) та вжиття інших заходів, пов'язаних з цим видом суспільних відносин.

Особливої уваги у зв'язку з цим заслуговує такий напрям робіт, що зазначений у Зводі відомостей, які становлять державну таємницю, як ОРД у колоніях. Як щодо цього слушно зазначили деякі науковці, ОРД є одним із проблемних напрямів у сфері виконання покарань, оскільки щорічно реєструються випадки вчинення нових кримінальних правопорушень як особами, котрі відбувають покарання в установах виконання покарань (УВП), так і персоналом Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України. При цьому варто констатувати, що означена проблематика має хронічний характер із часів незалежності України та суттєво впливає на зміст кримінально-виконавчої та запобіжної діяльності, що прямо стосується забезпечення режиму таємності під час проведення ОРД у колоніях.

Знову ж таки, як показує практика, однією з детермінант, що сприяє низькому рівню ОРД у колоніях, є здійснення некваліфікованого та формального прокурорського нагляду за цим видом оперативно-розшукової діяльності у зазначених УВП закритого типу, при тому, що нагляд за додержанням законів органами, що проводять ОРД, дізнання та досудове слідство, відповідно до положень п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», належить до законодавчо визначених функцій діяльності зазначеного державного органу.

З огляду на це актуальною й такою, що має теоретико-прикладне значення, є постановка питання щодо необхідності з'ясування на доктринальному рівні сутності, змісту та особливостей ОРД, яка здійснюється у колоніях України.

Ключові слова: прокурорський нагляд, оперативно-розшукова діяльність, колонія, негласні слідчі (розшукові) заходи, режим таємності засуджений, персонал органів та установ виконання покарань.

Kolb O. H., Hodlevska-Konovalova A. V. The essence and content of prosecutorial supervision over operational and investigative activities in the colonies. The article clarifies the essence and content of prosecutorial supervision over operational and investigative activities in the colonies of Ukraine, identifies the main problems that arise in this regard, and developed the author's scientifically sound measures to address them.

As practice shows, one of the problems that arise in the process of execution - serving sentences in Ukraine, is the low level of secrecy in the implementation of operational and investigative activities (ORD) and other measures related to this type of public relations.

In this connection, the direction of work indicated in the Code of Information Constituting a State Secret, such as the ORD in the colonies, deserves special attention. As some scholars have rightly pointed out, the ORD is one of the problematic areas in the field of execution of punishments, as new criminal offenses are registered annually both by persons serving sentences in penitentiary institutions and by the staff of the State Penitentiary Service, (DKVS) of Ukraine. It should be noted that this issue is chronic since the independence of Ukraine and significantly affects the content of criminal-executive and preventive activities, which is directly related to ensuring secrecy during the ORD in the colonies.

Again, as practice shows, one of the determinants that contribute to the low level of ORD in the colonies is the implementation of unqualified and formal prosecutorial supervision of this type of operational and investigative activities in these penitentiary institutions of the closed type. And this despite the fact that the supervision of compliance with the law by the bodies conducting the ORD, inquiry and pre-trial investigation, in accordance with the provisions of paragraph 3 of Part 1 of Art. 2 of the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" refer to the statutory functions of the said state body.

In view of this, the question of the need to clarify at the doctrinal level the essence, content and features of the ORD, which is carried out in the colonies of Ukraine,

is relevant and relevant in theoretical and applied significance.

Key words: *prosecutor's supervision, operational search activity, colony, covert investigative (search) measures, secrecy mode, convicted, personnel of bodies and institutions for the execution of sentences.*

Постановка проблеми. Як свідчить практика, однією з проблем, що виникають у процесі виконання/відбування покарань в Україні, є низький рівень забезпечення режиму таємності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності (ОРД) та вжиття інших заходів, пов'язаних із цим видом суспільних відносин. Особливої уваги у зв'язку з цим заслуговує такий напрям робіт, що зазначений у Зводі відомостей, які становлять державну таємницю [1], як ОРД у колоніях. Як щодо цього слушно зазначили деякі науковці, ОРД є одним із проблемних напрямів у сфері виконання покарань, оскільки щорічно реєструються випадки вчинення нових кримінальних правопорушень як особами, котрі відбувають покарання в установах виконання покарань (УВП), так і персоналом Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України [2, с. 86]. При цьому варто констатувати, що означена проблематика має хронічний характер із часів незалежності України та суттєво впливає на зміст кримінально-виконавчої та запобіжної діяльності, що прямо стосується забезпечення режиму таємності під час проведення ОРД у колоніях [3, с. 156-165].

Знову ж таки, як показує практика, однією з детермінант, що сприяє низькому рівню ОРД у колоніях, є здійснення некваліфікованого та формального прокурорського нагляду за цим видом оперативно-розшукової діяльності у зазначених УВП закритого типу, притому, що нагляд за додержанням законів органами, що проводять ОРД, дізнання та досудове слідство, відповідно до положень п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», належить до законодавчо визначених функцій діяльності зазначеного державного органу [4, с. 333-340]. З огляду на це актуальною й такою, що має теоретико-прикладне значення, є постановка питання щодо необхідності з'ясування на доктринальному рівні сутності, змісту та особливостей ОРД, яка здійснюється у колоніях України.

Стан досліджень. Результати вивчення наукової літератури свідчать про те, що досить активно та плідно зазначеною проблематикою займаються такі вчені, як О.М. Бандурка, Т.М. Барабаш, В.Т. Білоус, Є.М. Блажівський, В.М. Гара-

шук, Б.М. Головкін, Л.Р. Грицаєнко, В.М. Гусаров, Л.М. Давиденко, О.М. Джужа, В.В. Долежан, Є.В. Дудко, О.С. Іщук, О.Г. Кальман, П.М. Каркач, І.О. Клочко, І.М. Козьяков, О.Г. Колб, Т.В. Корнякова, М.В. Косюта, В.В. Криватюк, В.В. Кулаков, М.П. Курило, М.Й. Курочка, Р.В. Лемак, О.М. Литвак, В.Т. Маляренко, І.Є. Марочкін, О.В. Мельник, О.Р. Михайленко, М.І. Мичко, С.С. Мірошниченко, В.В. Мойша, В.Г. Неділько, Ю.О. Новосад, В.П. Півненко, І.В. Рогатюк, Г.П. Середа, Д.О. Супруненко, Є.О. Шевченко, Ю.С. Шемшученко, П.В. Шумський, В.М. Юрчишин, М.К. Якимчук. Водночас варто зауважити, що у сучасних умовах реформування законодавства України з питань ОРД і кримінально-виконавчої діяльності зазначена проблематика досліджена неповністю, тому об'єктивно обумовлює необхідність активізації наукових розробок, що стосуються, зокрема, особливостей здійснення прокурорського нагляду у сфері виконання покарань.

Виклад основних положень. Якщо виходити з результатів зазначеного дослідження та вимог Порядку організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2013 року № 939, то можна констатувати, що ОРД у колоніях має свої особливості, які варто врахувати під час здійснення прокурорського нагляду у сфері виконання покарань. Зазначений вид суспільно-правової діяльності здійснюється перш за все на підставі вимог ч. 2 ст. 19 Конституції України, відповідно до якої органи державної влади (у цьому разі - органи та установи виконання покарань) та їх посадові особи (персонал Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України) зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [5, с. 129-140]. Основоположим нормативно-правовим актом, який безпосередньо регулює суспільні відносини, що виникають у ході проведення ОРД у сфері виконання покарань, є Закон України «Про оперативну-розшукову діяльність», відповідно до положень ст. 5 якого зазначений вид діяльності реалізується уповноваженими для цього державними органами, а саме оперативними підрозділами органів та установ виконання покарань (УВП) та слідчих ізоляторів (СІЗО) ДКВС України. При цьому варто зазначити, що ОРД у сфері виконання покарань України зазначеними оперативними підрозділами здійснюється лише щодо ув'язне-

них під варту та засуджених, і це можна віднести до однієї з особливостей забезпечення режиму секретності в органах та УВП, що мають враховувати прокурори, здійснюючи прокурорський нагляд. Її сутність у цій ситуації полягає в тому, що в разі отримання будь-яким чином секретної інформації (викрадення, знайдення, отримання під час збігу певних обставин (наприклад, шляхом підслуховування розмови оперативних працівників)) іншими особами з числа персоналу ДКВС України, які не наділені, згідно із законом, функціями ОРД, а також її розголошення кримінальна відповідальність настає за ст. 328 КК України «Розголошення державної таємниці» [6, с. 14-22].

Ще однією особливістю забезпечення режиму секретності під час здійснення ОРД та прокурорського нагляду у сфері виконання покарань з означених питань [7, с. 88-98] є те, що зазначену діяльність щодо персоналу та УВП з часу створення Державного бюро розслідувань (ДБР) України здійснюють саме оперативні підрозділи цієї структури, а не оперативні підрозділи власної служби безпеки ДКВС України, які втратили цю функцію та були ліквідовані на підставі закону про ДБР. Водночас можна вважати правовою прогалиною та правовою колізією, що стосується змісту ОРД у сфері виконання покарань та дещо не співвідноситься із сутністю принципу законності, який закріплений у ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) і ст. 2 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», а також певною мірою впливає на ефективність процесу забезпечення режиму таємності в органах та установах виконання покарань, те, що на законодавчому рівні ОРД у колоніях мають здійснювати лише відповідні оперативні підрозділи [8, с. 67-80]. Зокрема, йдеться про те, що у КВК закріплена правова основа ОРД лише щодо оперативних підрозділів колоній, що впливає з назви ст. 104 цього Кодексу та його частини першої, що прямо суперечить ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і звужує її зміст. Більш того, у ч. 2 ст. 104 КВК взагалі закріплена така колізійна норма: всупереч назві та ч. 1 цієї статті ОРД дозволено оперативним підрозділам всіх органів та УВП.

Для того щоб розібратись у цій законодавчій «еквілібристичі» (від лат. "aequilibrias" - «рівновага»; «вміння легко пристосовуватись до різних обставин») [9, с. 672], варто здійснити аналіз деяких норм КВК, що стосуються зазначеної проблематики. Так, у ст. 11 цього Кодексу встановлено виключний перелік видів органів та установ

виконання покарань. При цьому до УВП віднесені арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії) та СІЗО у випадках, передбачених цим Кодексом (ч. 2 ст. 11 КВК). Кримінально-виконавчі установи поділяються на установи відкритого типу (виправні центри) та установи закритого типу (виправні колонії) (ч. 3 ст. 11 КВК).

Виходячи з цього, констатуємо, що як назва ст. 104 КВК, так і її зміст мають бути приведені до відповідних положень ст. 11 цього Кодексу. Так, слід або з її частини другої виключити словосполучення «органи та установи виконання покарань», або говорити лише про оперативні підрозділи колоній, або всі глави Особливої частини КВК, що стосуються виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (глава 13 «Виконання покарання у виді обмеження волі», глава 12 «Виконання покарання у виді арешту»), доповнити відповідною статтею «Особливості проведення оперативно-розшукової діяльності в установах виконання покарань». Важливість цієї видозміни є очевидною, позаяк, по-перше, таким чином будуть ліквідовані правові прогалини та колізії, що закріплені у ст. 104 КВК, по-друге, під час кваліфікації правопорушень із питань ОРД буде чітко визначено місце їх вчинення - УВП відповідного виду з огляду на те, що, згідно з вимогами ч. 4 ст. 3 Кримінального кодексу (КК) України, застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено [10, с. 258-262], тому місце злочину у цьому разі набуває обов'язкової ознаки у складі об'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення. Без сумніву, такий підхід дасть змогу також підвищити загалом режим секретності під час проведення ОРД у сфері виконання покарань України, на чому, власне, постійно наполягають науковці [11, с. 8-14].

До ще однієї особливості проведення прокурорського нагляду під час здійснення ОРД у колоніях можна віднести той факт, що зазначена діяльність має співвідноситись із змістом мети й завдань кримінально-виконавчого законодавства України. При цьому варто зазначити, що, відповідно до положень ст. 26 Закону України «Про прокуратуру», під час здійснення прокурорського нагляду за дотриманням законів у кримінальних справах, а також під час вжиття інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, прокурори, що реалізують зазначену функцію, не мають права здійснювати нагляд за ОРД у сфері виконання покарань (це виконують інші підрозділи органів

прокуратури) [12, с. 101-114]. Такий підхід, як показує практика, суперечить не тільки змісту та логіці прокурорського нагляду, який пов'язаний із зазначеною галуззю суспільних відносин, але й змісту ст. 22 КВК, що стосується діяльності прокурорів з означених питань у колоніях.

Таким чином, варто констатувати, що реально у сфері виконання покарань України органами прокуратури здійснюється такі два види прокурорського нагляду: той, що передбачений ст. 26 Закону України «Про прокуратуру» та ст. 22 КВК; той, що визначений у ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» та ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Отже, у цій ситуації слід говорити про так звану конкуренцію правових норм [13, с. 79-83]. Для усунення зазначеної колізії правових норм варто було б ст. 26 Закону України «Про прокуратуру» доповнити ч. 5 такого змісту: «прокурори, які здійснюють нагляд у сфері виконання покарань, відповідно до положень кримінально-виконавчого законодавства, за дорученням керівника прокуратури мають право здійснювати також прокурорський нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності».

Зазначений законодавчий підхід не тільки наблизить предмет цих видів прокурорського нагляду, але й скоротить державні витрати, пов'язані зі здійсненням визначених у законі функцій органів прокуратури. Більш того, така діяльність буде відповідати меті й завданням кримінально-виконавчого законодавства, що визначені у ст. 1 КВК України. При цьому в контексті змісту досліджуваної проблематики привертають до себе увагу такі з цих елементів: діяльність щодо запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень засудженими (ч. 1 ст. 1 цього Кодексу); діяльність щодо профілактики асоціальної поведінки засуджених (ч. 2 ст. 1 цього Кодексу) [14, с. 168-184]. Як показує практика, і перший, і другий напрями передбачають під час проведення ОРД у сфері виконання покарань вжиття заходів конфіденційного характеру та постановку засуджених, схильних до вчинення правопорушень, на так звані профілактичні обліки, порядок ведення яких визначений не на рівні закону, якого правильного висновку дійшли деякі вчені [15, с. 281-283], а на підставі відомчих нормативно-правових актів, що не тільки суперечить ч. 2 ст. 19 Конституції України, але й п. 14 ст. 92 Основного Закону, відповідно до якої виключно законами України визначаються організація і діяльність органів та установ виконання покарань. Зокрема, у п. 1 Розділу XXIII

«Нагляд за засудженими» Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП) зазначено, що задля підтримання належного правопорядку в УВП, запобігання злочинам та правопорушенням серед засуджених відбувається вжиття комплексу спеціальних профілактичних заходів щодо виявлення, постановки на облік та організації нагляду за особами, схильними до вчинення правопорушень. Так, щорічно на профілактичних обліках УВП перебуває більше 7% від загальної кількості засуджених (до 3,5 тисяч осіб), у тому числі тих, що схильні до втечі; нападу та захоплення заручників; злісної непокори; самогубства або членошкідництва; виготовлення зброї або вибухових пристроїв; вживання й розповсюдження наркотичних речовин; організації азартних ігор під матеріальну зацікавленість. Цікавим у зв'язку з цим є той факт, що така тенденція склалась із означених питань у сфері виконання покарань України з 1991 року і триває досі (2021 рік). При цьому, як під час перебування органів та УВП у системі МВС України (до 1998 року включно), так і сьогодні (2021 рік) запобіжна діяльність у сфері виконання покарань має келейний (таємний) [9, с. 263] характер і належить до одного з елементів та особливостей забезпечення режиму таємності під час проведення ОРД у галузі суспільних відносин.

Водночас у змісті цієї діяльності є відкрита інформація, яка використана у роботі для обґрунтування необхідності здійснення запобіжної діяльності щодо ув'язнених під варту та засуджених, які перебувають на профілактичних обліках, на рівні закону, а не на підставі відомчих нормативно-правових актів (наприклад, ПВР УВП), а також прокурорами під час здійснення передбаченого законом нагляду за законністю діяльності органів та УВП. Додатковим аргументом щодо цього виступають ті статистичні дані, які були зафіксовані у сфері виконання покарань України протягом 1991-2021 років і прямо стосуються досліджуваної у зазначеній науковій розробці проблематики. Зокрема, у 1992 році - першому періоді перебування органів та УВП у складі МВС України - до дисциплінарної відповідальності були притягнуті 9 тис. 140 засуджених за вживання спиртних напоїв (у 1991 році - 10 тис. 447 осіб); 9 тис. 619 - за виготовлення, пронесення або зберігання заборонених предметів (у 1991 році - 9 тис. 214 осіб); 42 - за вживання наркотичних речовин [13, с. 12]. При цьому на профілактичних обліках УВП перебувала лише незначна частина правопорушників (до 7% від загальної кількості всіх засуджених)

[16, с. 1-2]. У 1998 році - останньому періоді перебування органів та установ виконання покарань у системі МВС України - до дисциплінарної відповідальності за вживання спиртного було притягнуто 2 тис. 575 засуджених, позбавлених волі; за виготовлення колючо-ріжучих предметів - 1 тис. 337 осіб [13, с. 22-23]. Знову ж таки тільки 15% від усіх правопорушників були взяті на профілактичний облік (із 156 тис. 827 - 23 тис. 579 засуджених) [17, с. 68]. Важливим у зв'язку з цим є також такий факт: з 1991 по 1998 роки, коли органи та установи виконання покарань перебували у складі МВС України, інформація з питань профілактики злочинів та інших правопорушень [18, с. 31-45], які вчинялись як засудженими, так і персоналом зазначених підрозділів, мала відкритий характер і була доступною для всіх, хто потребував її аналізу, тобто Головне управління виконання покарань (ГУВП) та МВС України загалом чітко дотримувались вимог принципу гласності, який був закріплений в Основних напрямках реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР, що були затверджені Постановою Кабінету Міністрів Української РСР від 11 липня 1991 року № 88 [19, с. 4]. Водночас із 1999 по 2015 роки, коли органи та УВП посідали самостійне місце у системі державної виконавчої влади та керувались її центральними органами (Державним департаментом України з питань виконання покарань (ДДУПВП)) до 2010 року та Державною пенітенціарною службою (ДПтС) України - з 2011 до 2016 роки), вся інформація, що стосувалась їхньої оперативно-службової, включаючи запобіжну, діяльності, набула конфіденційного характеру («для службового користування»), отже, суперечила як ст. 5 КВК, так й іншим законам з означених питань, а також стала недоступною для громадськості, науковців та інших фахівців у галузі кримінально-виконавчого права [20, с. 8-15]. Це можна також віднести до особливостей забезпечення режиму таємності під час проведення ОРД у сфері виконання покарань України у той період.

У 2016 році Департамент ДКВС Мін'юсту вперше та востаннє донині (2021 рік) видав інформаційний бюлетень відкритого змісту (без обмежень конфіденційності та режиму секретності) про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань ДКВС у 2016 році, знявши таким чином «завісу таємничості» з питань запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань, у тому числі засобами ОРД [21]. Зокрема, у 2016 році на профілактичних

обліках у відділах нагляду й безпеки виправних колоній перебували 3 тис. 304 злісних порушників режиму відбування покарання (у 2015 році - 3 тис. 624 особи) [19, с. 16]. Крім цього, на інших профілактичних обліках перебували 514 засуджених, схильних до втечі; 232 - до нападу та захоплення заручників; 583 - до злісної непокори; 2 тис. 62 - до самогубства або членокідництва; 46 - до виготовлення зброї або вибухових предметів; 1 335 - до вживання й розповсюдження наркотичних речовин; 391 - до організації азартних ігор під зацікавленість [21, с. 16].

Таким чином, вперше у відкритому режимі Міністерством юстиції України були опубліковані відомості про засуджених, які перебували на профілактичних обліках, що дало змогу говорити про необхідність видозміни КВК України з цих питань, у тому числі сьогодні. Так, варто це питання регулювати не на рівні відомчих нормативно-правових актів, а на рівні закону. Отже, логічно було б ст. 104 КВК «Оперативно-розшукова діяльність у колоніях» доповнити ч. 3 такого змісту.

«Відповідно до закону з питань оперативно-розшукової діяльності, оперативні підрозділи органів та установ виконання покарань ведуть профілактичні обліки щодо засуджених, схильних до вчинення правопорушень. Про факт постановки зазначених осіб на профілактичний облік засуджені повідомляються письмово під розпис, а також їм роз'яснюється у зв'язку з цим їхній правовий статус».

За такого законодавчого підходу, звичайно, видозміниться діяльність щодо забезпечення режиму таємності у сфері виконання покарань з урахуванням, зокрема, вимог Законів України «Про захист персональних даних», «Про державну таємницю» та «Про оперативно-розшукову діяльність», а також набуде нового змісту та форм запобіжна діяльність у зазначеній галузі суспільних відносин з урахуванням особливостей детермінації кримінальних правопорушень, що вчиняються засудженими та персоналом органів та УВП [22, с. 274-280].

Висновок. Отже, результати відображеного у науковій статті дослідження дають змогу констатувати, що за сутністю та змістом прокурорський нагляд за ОРД у колоніях є одним з невід'ємних елементів прокурорського нагляду, що здійснюється загалом у сфері виконання покарань, позаяк оперативно-розшукова діяльність є необхідною складовою частиною процесу виконання/відбування покарань, що передбачено відповідними нормами кримінально-виконавчого законодавства

України. Отже, логічним у зв'язку з цим є й інший висновок з означеної проблематики дослідження. Так, на законодавчому рівні варто об'єднати ці два види прокурорського нагляду з огляду на те, що вони здійснюються в одній галузі суспільних відносин, а саме у сфері виконання покарань.

Література

1. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ Служби безпеки України від 23 грудня 2020 року № 383. URL: zakon.rada.gov.ua.

2. Никифорчук Д.М., Колб О.Г. Зміст оперативно-розшукової діяльності у колоніях. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2019. № 4 (62). С. 86-96.

3. Вознюк А.А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діям. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 156-165. URL: <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/179>.

4. Кваша О.О. Значення філософської категорії причинності у кримінально-правових дослідженнях: традиції та сучасність. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 333-340. URL: http://pravovaderzhava.org.ua/ua/zmist-nomeriv/pravova-derjava-vipusk-28-_2017_.html.

5. Дудоров О.О., Мазур М.В. Реалізація принципу верховенства права при застосуванні закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми, міжнародний і зарубіжний досвід. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2017. № 5. С. 129-140. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2017/36.pdf.

6. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 14-22. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/1/5.pdf>.

7. Тичина Д.М. Удосконалення діяльності прокуратури в державному механізмі запобігання злочинам в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (102). С. 88-98. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvknuds_2017_1_10.pdf.

8. Загиней-Заболотенко З.А. Визначеність vs невизначеність кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67-80. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2020_2/pravo_2020_2-s4.

9. Булыко А.Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тыс. слов. 3-е изд., перераб. Москва : Мартин, 2010. 704 с.

10. Вознюк А.А. Час вчинення злочину: актуальні проблеми кримінально-правового розуміння. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 258-262. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/50.pdf>.

11. Колб О.Г., Копотун І.М., Джужа О.М., Пасічник Д.С. Запобігання надзвичайним подіям кримінально-правового характеру у кримінально-виконавчих установах в Україні. *Znanstvena Misel: Global Science Center LP*. 2020. № 47-2 (47). С. 8-14.

12. Карчевський М.В., Кудінов А.С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 4. С. 101-114. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/537>.

13. Ус О.В. Кваліфікація злочину при конкуренції спеціальних кримінально-правових норм. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2019. Вип. 56. Т. 2. С. 79-83. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/919243.pdf>.

14. Головкин Б.М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 168-184. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/issue/view/12367/6456>.

15. Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» ; Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 2006. 464 с.

16. Оперативно-служебная деятельность учрежденной уголовно-исполнительной системы МВД Украины в 1992 году : информационный бюллетень. № 4. Киев : Главное управление по исполнению наказаний МВД Украины, 1993. 46 с.

17. Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1998 році : інформаційний бюллетень. № 2. Київ: ДДУПВП, 1999. 83 с.

18. Лисодєд О.В., Остапко К.С. Органи та установи виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні (1917-2004 роки). *Форум права*. 2021. № 2. С. 31-45. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4650273>.

19. Основные направления реформы уголовно-исполнительной системы в Украинской ССР : утв. Постановлением Кабинета Министров Украинской ССР от 11 июля 1991 года № 88. Киев : ГУИН МВД Украины, 1991. 18 с.

20. Загиней З.А. Результати негласних слідчих (розшукових) дій як доказ незаконного використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Eurasian Academic Research Journal. 2017. № 11 (17). С. 8-15. URL: http://www.earj.org/wp-content/uploads/2018/04/2017_17_EARJ.pdf.

21. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році : інформаційний бюлетень. Київ : Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.

22. Головкін Б.М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274-280. URL: http://kul.kiev.ua//images//A/Chasopis/CHAS20_1.pdf.

Колб О.Г.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
<https://orcid.org/0000-0003-1792-4739>

Годлевська-Коновалова А. В.,
кандидат юридичних наук,
прокурор Бучанської окружної прокуратури
Київської області

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИГОТОВЛЕННЯ, ПЕРЕРОБКУ ЧИ РЕМОНТ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Конопельський В. Я.

У статті проаналізовано шлях появи статті 263-1 у Кримінальному кодексі України. Зазначено, що сучасного змісту стаття отримала у 2013 році у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до статті 263-1 Кримінального кодексу України у зв'язку з приєднанням України до Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності» від 14 травня 2013 року № 228-VII.

Проаналізовано ознаку об'єктивної сторони кримінального правопорушення «незаконне», наведено пропозиції щодо конкретизації та роз'яснення цього терміна.

Проаналізовано погляди вчених на гладкоствольну мисливську зброю як предмет статті 263-1 Кримінального кодексу. Доведено протилежність поглядів учених від доведення доцільності виключення гладкоствольної мисливської зброї з переліку предметів статті 263-1 Кримінального кодексу до доведення відсутності жодних підстав для збереження спеціального правового статусу гладкоствольної мисливської зброї, оскільки з огляду на вражаючі властивості гладкоствольна мисливська вогнепальна зброя такою ж мірою, як і нарізна мисливська вогнепальна зброя, нерідко стає засобом вирішення конфліктів у повсякденному житті, засобом реалізації різних злочинних намірів.

Наведено аргументи щодо доцільності зазначення в переліку предметів статті 263-1 Кримінального кодексу складових частин та компонентів вогнепальної зброї. В такий спосіб статтю 263-1 Кримінального кодексу України буде приведено у відповідність до змісту Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності.

Наведено пропозиції щодо доповнення статті 263-1 Кримінального кодексу частиною, яка буде передбачати звільнення від кримінальної відповідальності. Сформовано власну редакцію зазначеної кримінально-правової норми.

Ключові слова: зброя, предмет злочину, кримінально-правова норма, Кримінальний кодекс.

Konopelsky V. Ya. Some problems of criminal liability for the illegal manufacture, processing or repair of firearms

The scientific article analyzes the way in which article 263-1 appeared in the Criminal Code of Ukraine. It is noted that the article received in 2013 in connection with the adoption of the Law of Ukraine "On Amendments to Article 263-1 of the Criminal Code of Ukraine in connection with Ukraine's accession to the Protocol against the illicit manufacture and circulation of firearms, their parts and components, as well as ammunition to it, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime" dated May 14, 2013 No. 228-VII.

The sign of the objective side of the criminal offense "illegal" is analyzed and proposals are made to specify and clarify this term.

The views of scientists on smooth-bore hunting weapons as a subject of Article 263-1 of the Criminal Code are analyzed. The opposite of the views of scientists is proved from proving it is expedient to exclude smooth-bore hunting weapons from the list of items of Article 263-1 of the Criminal Code to proving the absence of grounds for maintaining the special legal status of smooth-bore hunting weapons. Due to the existing striking properties, smooth-bore hunting firearms, to the same extent as rifled hunting firearms, often become a means of resolving conflicts in everyday life, a means of implementing various criminal intentions.

Arguments are given regarding the expediency of indicating in the list of items of Article 263-1 of the Criminal Code the components and components of firearms, thus Articles 263-1 of the Criminal Code of Ukraine will be brought into line with the content of the Protocol against the Illicit Manufacturing and Circulation of Firearms, Its Components and Components, as well as its ammunition, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime.

Proposals are proposed to supplement Article 263-1 of the Criminal Code with a part that will provide for exemption from criminal liability. The own edition of the criminal law norm is given.

Key words: weapon, subject of crime, criminal law norm, Criminal Code.

Постановка проблеми та її актуальність. Реалії сучасності свідчать про те, що незаконне виготовлення зброї, бойових припасів та вибухових речовин не тільки стає все більш поширеним явищем, але й набуває масштабів цілої галузі кримінального ринку, що приносить величезні доходи.

За офіційними даними Офісу Генерального Прокурора, у січні-червні 2020 року обліковано 92 кримінальні правопорушення щодо незаконного виготовлення, переробки чи ремонту вогнепальної зброї або фальсифікації, незаконного видалення чи зміни її маркування, або незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (стаття 263-1 Кримінального кодексу України).

Загалом тенденція переробки зброї зберігається вже тривалий час в Україні. Так, дані моніторингу підтверджують, що травматична зброя переробляється на летальну, а сигнальна (з походженням здебільшого з Туреччини) - на травматичну та летальну.

Виготовлення бойових припасів чи вибухових пристроїв залишається характерним явищем для України з декількох підстав. Одна з них є наслідком збройного конфлікту, під час якого військові, інші учасники АТО/ООС отримали навички користування зброєю, її переробки або виробництва саморобної зброї та вибухових пристроїв [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правовий аналіз незаконного виготовлення, переробки та ремонту вогнепальної зброї або фальсифікації, незаконного видалення чи зміни її маркування, або незаконного виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв у різні часи проводили І.П. Катеринчук, В.О. Меркулова, В.І. Женунтій, О.В. Кришевич, Л.М. Кулик, А.А. Вознюк, А.О. Данилевський, Л.М. Демидова, П.К. Євдокімова, В.Ф. Кириченко, В.М. Куц, О.П. Литвин, В.Д. Малков, С.М. Мохончук, В.О. Навроцький, Т.М. Приходько, В.А. Робак, О.М. Сарнавський, В.П. Тихий, В.О. Тюнін, В.В. Українець, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, І.С. Шапкін.

Метою статті є кримінально-правовий аналіз статті 263-1 Кримінального кодексу України та наведення пропозицій щодо її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. З прийняттям Кримінального кодексу України у 2001 році кримінальна відповідальність за незаконне виготовлення зброї, бойових припасів та вибухових пристроїв була передбачена статтею 263 Кримінального кодексу України. У 2012 році з прийняттям Закону України «Про внесення змін до

Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне поводження зі зброєю та вибухонебезпечними матеріалами» № 5064-VI [2] зі статті 263 Кримінального кодексу України було виокремлено відповідальність за незаконне виготовлення, переробку чи ремонт вогнепальної зброї або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв. Відповідальність за ці дії було закріплено у статті 263-1 Кримінального кодексу України. Окрім цього, 31 травня 2001 року Україною було підписано Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. Набуття чинності цим нормативно-правовим актом для України відбулось 4 липня 2013 року. Для узгодження національного законодавства з положеннями Протоколу було прийнято Закон України «Про внесення змін до статті 263-1 Кримінального кодексу України у зв'язку з приєднанням України до Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності» від 14 травня 2013 року № 228-VII [3]. Відповідно до цього Закону, стаття 263-1 Кримінального кодексу України набула сучасного вигляду.

Описуючи ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 263-1 Кримінального кодексу України, законодавець використовує термін «незаконне», але не розкриває зміст цього поняття [4]. На перший погляд, використання слова «незаконне» у змісті основного складу злочину є достатнім, оскільки передбачає настання відповідальності за вчинення всіх тих дій, які перебувають поза межами закону (в широкому розумінні). Проте стосовно дій, які безпосередньо визначені у статті (виготовлення, переробка, ремонт), особливого значення набуває не лише факт наявності (відсутності) дозволу на вчинення зазначених дій, але й те, як ці операції здійснюються: в межах визначеного порядку, умов чи відповідно до стандартів. Так, не виключено те, що фізична (юридична) особа має дозвіл на виготовлення (переробку, ремонт), проте не дотримується порядку здійснення цих операцій. З огляду на особливість та специфіку таких дій (інколи рівень їх небезпечності значно вищий), той факт, що нормативно-правове регулювання в цій сфері

надалі буде все більше набувати конкретності та поглибленого змісту, слід також конкретизувати та роз'яснити термін «незаконне» в межах змісту частини 1 статті 263-1 КК шляхом його визначення в такій редакції: «без відповідного дозволу та поза встановленим порядком» [5, с. 31].

Різниця є ставлення вчених-криміналістів до гладкоствольної мисливської зброї як предмета злочину, передбаченого статтею 263-1 Кримінального кодексу України. Так, професорка В.О. Меркулова зазначає, що у статті 263 Кримінального кодексу України виокремлюється вид гладкоствольної мисливської зброї, відповідно, й бойові припаси до неї, а у статті 263-1 Кримінального кодексу України - не виокремлюється, отже, йдеться взагалі про вогнепальну зброю і взагалі про бойові припаси. Таким чином, виготовлення, переробка чи ремонт будь-якої вогнепальної зброї, виготовлення бойових припасів є незаконними, тому незаконними є виготовлення, переробка, ремонт гладкоствольної мисливської зброї, виготовлення до неї бойових припасів. Такий підхід свідчить про значно суворіший підхід до оцінювання відповідних дій з боку осіб, які є мисливцями, використовують мисливську зброю та бойові припаси до неї, можуть бути суб'єктами їх виготовлення, перероблення та ремонту. Отже, безумовним є те, що в такому разі наявне порушення системного зв'язку щодо співвідношення за змістом, сутністю, розмежуванням сфери дії між статтями 263 та 263-1 Кримінального кодексу України. Суперечливість між цими нормами має бути усунена [5, с. 33]. А.О. Данилевський, навпаки, вважає, що кримінальне законодавство України, надає привілейованого статусу такому різновиду вогнепальної зброї, як гладкоствольна мисливська зброя. Проте сьогодні жодних підстав для збереження такого спеціального правового статусу гладкоствольної мисливської зброї немає. За своїми характеристиками гладкоствольна мисливська зброя не поступається зразкам нарізної мисливської зброї, а інколи й перевершує їх. Стосовно технічних характеристик різниця між нарізною та гладкоствольною мисливською зброєю полягає лише в тому, що нарізній властива більша дальність польоту кулі. Завдяки наявним вражаючим властивостям гладкоствольна мисливська вогнепальна зброя такою ж мірою, як і нарізна мисливська вогнепальна зброя, нерідко стає засобом вирішення конфліктів у повсякденному житті, засобом реалізації різних злочинних намірів [6, с. 109-110].

Положення Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, який набув чинності для України 4 липня 2013 року, вимагають криміналізації дій зі складовими частинами та компонентами вогнепальної зброї. Проте сьогодні частини вогнепальної зброї визнаються предметом лише кримінального правопорушення, передбаченого у статті 201 Кримінального кодексу України, тобто криміналізована лише контрабанда частин нарізної вогнепальної зброї, хоча у статті 5 Протоколу прямо встановлюється вимога криміналізації незаконного виготовлення та обігу складових частин і компонентів вогнепальної зброї [7]. Отже, складові частини будь-якої вогнепальної зброї можуть визнаватися предметом кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 201, 262, 263, 263-1 КК України. Звичайно, немає потреби встановлювати відповідальність за незаконне поводження з будь-якими складовими частинами вогнепальної зброї, але основні частини такої зброї повинні належати до предмета зазначених кримінальних правопорушень [6, с. 110]. Відповідно до пункту 8.13.1 Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затвердженої Наказом МВС України від 21 серпня 1998 року № 622, основними частинами є складові елементи або запасні деталі, спеціально призначені для вогнепальної зброї та необхідні для її функціонування, такі як ствол, рамка, ствольна коробка (її верхня та нижня частини за їх наявності), затвор чи інший пристрій для запирання ствола, барабан [8]. Як зазначають дослідники, окремі особи використовують ці предмети для переробки деактивованої зброї або навіть збирання нової. Придбання або передача частин зброї не є незаконною в Україні й не вимагає ліцензії. Через відсутність законодавчих обмежень торгівлю такими деталями й компонентами дуже важко зупинити [9, с. 14].

Частина 3 статті 263 Кримінального кодексу України передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси,

вибухові речовини або вибухові пристрої. Наявність такої кримінально-правової норми є цілком обґрунтованою та закономірною, оскільки відповідає основним принципам кримінального права, а саме гуманізму та економії кримінальної репресії. У пункті 28 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26 квітня 2002 року № 3 під добровільною здачею органам влади зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв необхідно розуміти такі дії, коли особа, маючи можливість і надалі зберігати будь-який із зазначених предметів, незалежно від мотивів і за власним бажанням передає його відповідному державному органу [10]. Передбачивши заохочувальну кримінально-правову норму про звільнення від кримінальної відповідальності у статті 263 Кримінального кодексу України, законодавець не встановив такої норми у статті 263-1 Кримінального кодексу України, а це суперечить системному зв'язку статей 263 та 263-1 Кримінального кодексу України. Пропонуємо доповнити статтю 263-1 Кримінального кодексу України частиною четвертою такого змісту: «звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений частиною першою цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю або її складові частини, або компоненти, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої». Подібну кримінально-правову норму передбачають кримінальні кодекси інших країн світу, наприклад, Придністровської Молдавської республіки, де щодо статті 221 Кримінального кодексу «Незаконне виготовлення зброї» наводиться примітка такого змісту: «особа, яка добровільно здала предмети, зазначені в цій статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо в її діях не міститься іншого складу злочину; не може визнаватись добровільною видачею предметів, зазначених у цій статті, їх вилучення під час затримання особи, а також під час провадження слідчих дій щодо їх виявлення та вилучення».

Законодавець Придністровської Молдавської республіки пішов шляхом доповнення всіх статей, які передбачають кримінальну відповідальність за незаконне поводження чи обіг зброї, бойових припасів, вибухових речовин, частиною, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності [11].

Висновки. Отже, наявність кримінальної відповідальності за незаконне виготовлення, переробку чи ремонт вогнепальної зброї є цілком виправданою та обґрунтовується вимогами сучасності та міжнародним досвідом боротьби з незаконним обігом зброї. Однак водночас стаття 263-1 Кримінального кодексу України потребує свого вдосконалення щодо уточнення предмета цього кримінального правопорушення, де доцільно виключити гладкоствольну мисливську зброю з переліку предметів статті 263-1 Кримінального кодексу і таким чином зберегти системність кримінально-правових норм Кримінального кодексу та розмежування сфери їх дії. Для приведення статті 263-1 КК України у відповідність змісту Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, який набув чинності для України 4 липня 2013 року, доцільно в переліку предметів статті 263-1 Кримінального кодексу передбачити складові частини та компоненти вогнепальної зброї.

Потребує свого уточнення термін «незаконне», який закріплений у назві та диспозиції статті.

Окрім цього, доцільно доповнити статтю 263-1 КК України частиною четвертою такого змісту: «звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений частиною першою цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю або її складові частини, або компоненти, бойові припаси, вибухові речовини чи вибухові пристрої».

Література

1. Злочини зі зброєю у I півріччі 2020: українці продовжують вирішувати побутові конфлікти зі зброєю та зберігати вдома гранати. URL: <https://censs.org/%D0%97%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%B7%D1%96-%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%94%D1%8E-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8F%D0%B3%D0%BE%D0%BC-%D1%81%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%8F-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B2> (дата звернення: 18.01.2022).

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне поводження зі зброєю та вибухонебезпечними матеріалами : Закон України від 5 липня 2012 року № 5064-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5064-17#Text> (дата звернення: 17.01.2022).

3. Про внесення зміни до статті 263-1 Кримінального кодексу України у зв'язку з приєднанням України до Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Закон України від 14 травня 2013 року № 228-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-18#Text> (дата звернення: 17.01.2022).

4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.01.2022).

5. Катеринчук І.П., Меркулова В.О. Незаконний обіг зброї, бойових припасів або вибухових речовин: напрями реформування кримінального законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 29-35.

6. Данилевський А.О. Виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань у сфері криміналізації незаконного поводження з вогнепальною зброєю в контексті реформування кримінального законодавства. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 3 (76). С. 108-114.

7. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : Протокол ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text (дата звернення: 14.01.2022).

8. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного

виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : Наказ МВС України від 21 серпня 1998 року № 622. *Офіційний вісник України*. 1998. № 42. Ст. 1574.

9. Береза Ю.М., Єфімов М.М. та ін. Кримінальна відповідальність за незаконний обіг зброї / за заг. ред. С.А. Шалгунової. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. 364 с.

10. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : Постанова Пленуму Верховного суду України від 26 квітня 2002 року № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02#Text> (дата звернення: 14.01.2022).

11. Уголовный кодекс Приднестровской Молдавской Республики: Закон Приднестровской Молдавской Республики от 22 июля 2002 года. URL: <http://www.vspmr.org/legislation/laws/zakonodatel'nie-akti-v-sfere-ugolovnogo-tamojennogo-administrativnogo-prava/ugolovniy-kodeks-pridnestrovskoy-moldavskoy-respubliki.html> (дата звернення: 14.01.2022).

Конопельський В. Я.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права
та кримінології
факультету підготовки фахівців для органів
досудового розслідування
Одеського державного університету
внутрішніх справ

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ УГРУПОВАННЯМ, ДО СКЛАДУ ЯКИХ ВХОДЯТЬ УЧАСНИКИ ВІЙСЬКОВИХ ТА ВОЄНІЗОВАНИХ ФОРМУВАНЬ

Леун О. І.

Одним із принципів міжнародного права є принцип верховенства міжнародного над національним правом. В Україні, відповідно до чинного законодавства, норми міжнародно-правових актів, що ратифіковані у встановленому порядку нашою державою, є частиною національного законодавства. Розглядаючи міжнародно-правові акти, які врегульовують протидію організованій злочинності, встановлено, що вони складаються із нормативно-правових актів глобального рівня (нормативно-правові акти ООН) та регіональних нормативно-правових актів (нормативно-правові акти Європейського Союзу). Норми, які містяться у зазначених міжнародних актах, у тому чи іншому вигляді імплементовані до національного законодавства України. При цьому з огляду на процеси реформування сектору безпеки і оборони України, зокрема реформування Служби безпеки України, зазначені норми потребують коригування у встановленому порядку. Зазначено, що нормативно-правові акти містять норми, які стосуються базових засад (визначення сфер та видів злочинів, яких стосуються акти, визначення юрисдикції держав, обов'язків держав-учасників щодо імплементації до національного законодавства положень міжнародних нормативних актів, окреслення принципів та видів взаємодії і співпраці, порядку обміну інформацією, надання взаємної правової допомоги тощо).

Водночас окремо питання протидії організованім злочинним угрупованням, до складу яких входять учасники військових та воєнізованих формувань, у міжнародному законодавстві не виокремлюються. Очевидно, що такі організовані злочинні угруповання розглядаються як одна із підмножин організованої злочинності, а протидія їм - як складник протидії організованій злочинній діяльності загалом. З огляду на викладене, перспективними напрямками подальших наукових досліджень у цій сфері, на нашу думку, є розробка проблематики державної системи протидії організованім злочинним угрупованням, до

складу яких входять члени військових та воєнізованих формувань. Отже, стаття присвячена аналізу стану міжнародно-правового регулювання протидії організованім злочинним угрупованням, до складу яких входять учасники військових та воєнізованих формувань.

Ключові слова: організована злочинність, злочинні угруповання, військові формування, воєнізовані формування, міжнародні нормативно-правові акти, Конвенція ООН, Угода про асоціацію.

Leun O. I. International legal regulation of counteraction against organized criminal groups, which include participants of military and weaponized units

One of the principles of international law is the principle of supremacy of international over national law. In Ukraine, in accordance with the current legislation, the norms of international legal acts, ratified in accordance with the established procedure by our state, are part of the national legislation. Examining the international legal acts that regulate the fight against organized crime, it was found that they consist of normative legal acts of the global level (normative legal acts of the UN) and regional normative legal acts (normative legal acts of the European Union). Norms contained in the specified international acts are in one form or another implemented into the national legislation of Ukraine. At the same time, taking into account the processes of reforming the security and defense sector of Ukraine, in particular the reform of the Security Service of Ukraine, the specified norms need to be adjusted in the prescribed manner. It is noted that the regulatory legal acts contain norms related to the basic principles (definition of the spheres and types of crimes to which the acts relate, definition of the jurisdiction of the states, obligations of the participating states regarding the implementation of the provisions of the international normative acts into the national legislation, outline of the principles and types of interaction and cooperation, procedures for exchanging information, providing mutual legal assistance, etc.).

At the same time, international legislation does not single out the issue of combating organized criminal groups,

which include members of military and paramilitary formations. It is obvious that such organized criminal groups are considered as one of the subsets of organized crime, and countering them as a component of countering organized criminal activity as a whole. In view of the above, the promising directions of further scientific research in this area, in our opinion, are the development of the problems of the state system of combating organized criminal groups, which include members of the military and paramilitary formations. Therefore, the article is devoted to the analysis of the state of international legal regulation of combating organized criminal groups, which include members of military and paramilitary formations.

Key words: *organized crime, criminal groups, military formations, paramilitary formations, international legal acts, UN Convention, Association Agreement.*

Постановка проблеми.

Одним із принципів міжнародного права є принцип верховенства міжнародного над національним правом. В Україні, відповідно до чинного законодавства, норми міжнародно-правових актів, що ратифіковані у встановленому порядку нашою державою, є частиною національного законодавства. У майбутньому такі норми можуть конкретизуватися і деталізуватися у національних нормативно-правових актах.

Дослідженню окремих аспектів проблематики міжнародно-правового регулювання протидії організованим злочинності присвячені праці низки вчених, зокрема Б.В. Лизогуба, О.Г. Кулика, І.В. Наумова, А.А. Бови, М.П. Водька, О.О. Подобного, А.А. Вознюка, І.М. Гриненка, М.В. Корнієнка, В.Ф. Ущаровського, Г.В. Руденка, В.А. Тимошенко, М.В. Глуговського, Д.М. Прокоф'євої-Янчиленко, Є.Д. Скулиша, Ю.Р. Гавдьо, Є.Є. Гречина, В.В. Бурби, О.В. Гамарника, В.А. Пентегова, Д.В. Талалая, О.С. Пелюха, В.М. Гребенюка, І.А. Куровської.

Разом із тим комплексно питання міжнародно-правового регулювання протидії саме організованим злочинним угрупованням, до складу яких входять учасники військових та воєнізованих формувань, до цього часу залишаються не досить дослідженими.

Метою статті є аналіз сучасного стану міжнародного нормативно-правового регулювання протидії організованим злочинним угрупованням, до складу яких входять учасники військових та воєнізованих формувань, на глобальному та регіональному рівнях, напрацювання пропозицій з внесення відповідних змін до законодавства.

Виклад основного матеріалу.

Серед міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють протидію організованим зло-

чинності, можна умовно виділити дві групи таких актів.

До першої групи віднесемо нормативні акти (декларації, конвенції, протоколи тощо) Організації Об'єднаних Націй, які стосуються всіх її членів та функціонують на глобальному рівні.

Насамперед доцільно розглянути Неапольську політичну декларацію і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності, схвалений 23 грудня 1994 року.

Цим нормативним актом задекларовано розуміння загроз від організованої транснаціональної злочинності для суспільства, а також розуміння того, що з цим негативним явищем необхідно боротися спільно всім державам-учасницям ООН [1].

Головним завданням зазначеного акта, як вказано в преамбулі, є надання допомоги у вирішенні нагальних потреб світової спільноти щодо запобігання кримінальним проявам і правосуддя.

Політична декларація визначає характерні ознаки організованої злочинності:

- створення угруповань для участі у злочинній діяльності;
- ієрархічні зв'язки або особисті відносини, які дозволяють ватажкам контролювати дії членів таких груп;
- застосування насилля, залякування або корупції з метою отримання прибутку і встановлення контролю над територіями і ринками;
- відмивання незаконних прибутків як для продовження злочинної діяльності, так і для проникнення у легальну економіку;
- потенційні можливості поширення діяльності на нові сфери і за межі національних кордонів;
- співробітництво з іншими організованими злочинними групами [1].

Крім цього, Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності передбачає, що для того щоб виявити й уміло відвертати організовану транснаціональну злочинну діяльність і боротися з нею, міжнародній співдружності необхідно поглиблювати свої знання про злочинні організації та їхню діяльність. Державам слід займатися збором, аналізом і поширенням вірогідних статистичних даних і відомостей про це явище.

Також указаний нормативний акт передбачає, що для ефективної боротьби з організованою злочинністю держави повинні застосовувати такі засоби збору вірогідної інформації, як електронне спостереження, агентурні операції та контрольовані поставки, якщо це передбачено націо-

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

нальним правом і якщо при цьому забезпечується повна повага визнаних на міжнародному рівні прав людини і основних свобод, особливо права на недоторканність приватного життя і за умови забезпечення, за необхідності, санкції судового органу або судового нагляду [1].

Також доцільно використовувати заходи, які заохочують членів злочинних організацій до співробітництва і надання свідчень, включаючи адекватні програми захисту свідків і членів їхніх сімей та - в установлених національними законами межах - пом'якшення для них покарання у разі їх співробітництва в ході кримінального процесу.

Окрему увагу приділено питанням міжнародного співробітництва. Так, Глобальний план рекомендує розвивати двосторонні та багатосторонні канали допомоги між країнами та опиратися на більш широке застосування «типових» договорів і відповідних регіональних міжнародно-правових документів і сприяти такому застосуванню [1].

Подальший розвиток зазначених положень відобразився у Рамковій конвенції ООН проти організованої злочинності 1997 року [2].

Преамбула Конвенції конкретизує загрози, викликані організованою злочинністю, а саме визначає, що організована злочинність у її національних і транснаціональних аспектах дестабілізує міжнародні відносини, включаючи міжрегіональне, регіональне, субрегіональне і двостороннє співробітництво, за допомогою впливу на політику, засоби масової інформації, органи державного управління, судову владу та економіку за рахунок створення структур комерційного і підприємницького характеру.

Конвенція визначає поняття «організована злочинність» як групову діяльність трьох або більше осіб, яка характеризується ієрархічними зв'язками або особистими відносинами, що дають змогу їхнім ватажкам витягати прибуток або контролювати території і ринки, внутрішні та зовнішні, за допомогою насильства, залякування або корупції як для продовження злочинної діяльності, так і для проникнення у легальну економіку, зокрема шляхом:

а) незаконного обігу наркотичних або психотропних речовин і «відмивання» грошей, як вони визначені у Конвенції Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 року [3];

б) торгівлі людьми, як вона визначена у Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами 1949 року [4];

с) підробки грошових знаків, як вона визначена у Міжнародній конвенції по боротьбі з підделкою грошових знаків 1929 року [5];

д) незаконної торгівлі предметами культури або їх крадіжок, як вони визначені у Конвенції ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності 1970 року [6], і Конвенції Міжнародного інституту уніфікації приватного права про повернення викрадених або ж незаконно вивезених предметів культури 1995 року [7];

е) викрадення ядерного матеріалу, неправильного поводження з ним або погрози неправильного поводження з ним з метою завдання шкоди населенню, як вони визначені у Конвенції з фізичного захисту ядерного матеріалу 1980 року [8];

є) терористичних актів;

ж) незаконної торгівлі зброєю або вибуховими речовинами, або вибуховими пристроями або їх викрадення;

з) незаконної торгівлі автотранспортними засобами або їх викрадення;

і) підкупу посадових осіб державних органів [2].

Країни-підписанти конвенції беруть на себе зобов'язання визнати кримінально караними зазначені діяння, а також визнавати судимість за їх скоєння у інших державах. При цьому окремо зазначається, що вказані злочини не розглядаються як політичні з метою видачі злочинців.

Також Рамкова конвенція сформулировала засади міжнародного співробітництва у сфері протидії організованій злочинності: питання обміну інформацією, видачі осіб, укладання та реалізації двосторонніх і багатосторонніх угод між державами, підготовки кадрів, участі у оперативній та учбовій діяльності Інтерполу тощо [2].

Більш детально зазначені питання унормовано у Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятій резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 15 листопада 2000 року [9].

Мета Конвенції полягає у сприянні співробітництву у справі більш ефективного попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею.

Конвенція дає чітке визначення поняття «організована злочинна група», надає визначення понять «серйозний злочин», «структурно оформлена група», «майно», «доходи від злочину», «контрольована поставка», «публічна посадова особа». Окрему увагу приділено питанням визна-

чення транснаціонального характеру організованої злочинної діяльності.

Конвенція передбачає, що держави-учасниці вживають законодавчих та інших заходів, спрямованих на криміналізацію участі особи в організованій злочинній групі.

Поряд з цим Конвенція також передбачає, що всі злочини, вчинені організованими злочинними групами, мають належати до категорії серйозних.

Окремо розглядається необхідність криміналізації відмивання доходів від злочинів та передбачаються заходи щодо боротьби з відмиванням коштів.

Стаття 8 Конвенції передбачає криміналізацію корупції в контексті публічних посадових осіб (у тому числі іноземна публічна посадова особа або міжнародний цивільний службовець, а також їхні спільники).

Передбачається відповідальність юридичних осіб, широке застосування арешту та конфіскації майна, а також право держави, яка застосувала конфіскацію або арешт, розпоряджатися відповідними доходами.

Детально регламентовані питання визначення юрисдикції держав у справах щодо організованих злочинних груп, взяття під варту та видачі осіб іншим державам, а також передачі вже засуджених осіб (у рамках двосторонніх або багатосторонніх угод).

Конвенція передбачає надання державами взаємної правової допомоги та детально регламентує процедуру її запитування, питання забезпечення конфіденційності, а також визначає випадки, коли у наданні такої допомоги може бути відмовлено. Крім цього, передбачається можливість проведення спільних розслідувань (у рамках двосторонніх або багатосторонніх угод, а у разі їх відсутності - за угодою у кожному конкретному випадку).

Серед спеціальних методів розслідування Конвенція називає контрольовані поставки, використання інших спеціальних методів розслідування, таких як електронне спостереження або інші форми спостереження, а також агентурні операції.

Рішення про використання контрольованих поставок на міжнародному рівні можуть, за згодою заінтересованих держав-учасниць, включати такі методи, як перехоплення вантажів і залишення їх неторканими або їхнє вилучення чи заміна, повністю або частково.

Окрему увагу приділено питанням криміналізації перешкоджання правосуддю (застосування фізичної сили, погроз чи залякування або обі-

цянка, пропозиція або надання неправомірної переваги з метою схилання до давання неправдивих показань або втручання у процес давання показань або подання доказів у ході провадження у зв'язку із вчиненням злочинів, що охоплюються цією Конвенцією; застосування фізичної сили, погроз або залякування з метою втручання у виконання службових обов'язків посадовою особою судових або правоохоронних органів у ході провадження у зв'язку із вчиненням злочинів, що охоплюються Конвенцією), захисту свідків, допомозі та захисту потерпілих від злочинів, які охоплюються Конвенцією [9].

Важливе місце відведено особам, які беруть або брали участь у організованих злочинних групах та залучаються до співпраці з правоохоронними органами для припинення протиправної діяльності таких груп.

Так, Конвенція передбачає, що держави-учасниці вживають відповідних заходів для того, щоб заохочувати осіб, які беруть або брали участь у організованих злочинних групах, до:

- надання інформації, корисної для компетентних органів, з метою розслідування і доведення (у зв'язку з такими питаннями, як ідентифікаційні дані, характер, членський склад, структура, місцезнаходження або діяльність організованих злочинних груп; зв'язки, в тому числі міжнародні зв'язки, з іншими організованими злочинними групами; злочини, що вчинені або можуть бути вчинені організованими злочинними групами);

- надання фактичної, конкретної допомоги компетентним органам, що може сприяти позбавленню організованих злочинних груп їхніх ресурсів або доходів від злочинів.

Також передбачено можливість пом'якшення у відповідних випадках покарання обвинувачуваної особи, яка істотно співробітничала у розслідуванні або кримінальному переслідуванні у зв'язку з будь-яким злочином, що охоплюється Конвенцією (аж до передбачення, відповідно до основних принципів внутрішнього законодавства, можливості надання імунітету від кримінального переслідування особі, яка істотно співробітничала у розслідуванні або кримінальному переслідуванні у зв'язку зі злочином, що охоплюється Конвенцією).

Також приділено увагу питанням збору та аналізу інформації про характер організованої злочинності та обмін такою інформацією, залучення до цього науково-дослідних установ, підготовки відповідних кадрів для правоохоронних органів, задіяних у боротьбі з організованою злочинністю.

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Передбачається можливість надання фінансової та матеріально-технічної допомоги різним країнам у сфері боротьби з організованою злочинністю [9].

Надалі Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності була доповнена декількома протоколами, які тлумачаться разом з Конвенцією з урахуванням мети відповідного протоколу.

З урахуванням специфіки спрямувань організованих злочинних груп, до складу яких входять учасники військових та воєнізованих формувань, доцільно зупинитися на Протоколі проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2001 року.

Мета цього Протоколу полягає у сприянні, полегшенні та зміцненні співробітництва між державами-учасниками для недопущення, боротьби й викорінення незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї та боротьби із цими діями.

Нормативний акт містить визначення термінів, які у ньому використовуються (зокрема, «вогнепальна зброя», «складові частини і компоненти», «боєприпаси», «незаконне виготовлення», «незаконний обіг», «відстеження»).

Протоколом передбачається зберігання державами-учасниками інформації, яка стосується вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, та інформації, яка необхідна для відстеження й ідентифікації такої вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, які були незаконно виготовлені або перебували в незаконному обігу, і для недопущення й виявлення такої діяльності.

Значна увага приділена питанням обміну інформацією з питань вогнепальної зброї між державами-учасниками. Зокрема, держави-учасниці обмінюються, відповідно до їхніх національних правових та адміністративних систем, відповідною інформацією з питань участі організованих злочинних груп у незаконному виготовленні або обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї [10].

До другої групи нормативно-правових актів, які регулюють протидію організованій злочинності, віднесемо нормативні акти Європейського Союзу та спільні акти (угоди) України та Європей-

ського Союзу. Такі нормативні акти врегульовують протидію організованій злочинності на регіональному рівні.

Насамперед розглянемо Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 року (Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони) [11].

Угода декларує визнання з боку ЄС європейського вибору та європейських прагнень України як європейської країни, що поділяє з ЄС спільну історію і спільні цінності, а також визначені цілі Угоди, серед яких - створення асоціації, поступове зближення між Україною та ЄС на основі спільних цінностей, поглиблення економічних та торговельних відносин, зокрема шляхом створення зони вільної торгівлі, посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи і безпеки. Закріплюються основні принципи, які лежатимуть в основі асоціації, передусім забезпечення прав людини та основоположних свобод, повага до принципу верховенства права, дотримання принципів суверенітету і територіальної цілісності, непорушності кордонів і незалежності. Підкреслюється, що подальші відносини між Україною та ЄС базуватимуться також на принципах вільної ринкової економіки, верховенства права, ефективному урядуванні тощо [11].

Розділ III Угоди «Юстиція, свобода і безпека» присвячений утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління, зокрема правоохоронних і судових органів [11].

У розділі містяться положення, спрямовані на посилення міжнародного співробітництва (двостороннього та регіонального) з метою запобігання корупції та злочинності.

При цьому серед пріоритетних напрямів виділяється, зокрема, торгівля вогнепальною зброєю, контрабанда товарів, економічні злочини, корупція у приватному і державному секторах (тобто ті протиправні дії, які є характерними, зокрема, і для організованих злочинних груп, до складу яких входять члени військових та воєнізованих формувань).

Також у цьому розділі декларується відданість підписантів ефективному виконанню Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та трьох протоколів до неї, інших відповідних міжнародних документів [11].

Серед низки нормативних актів Європейського Союзу, до яких долучилася наша держава,

доцільно розглянути Конвенцію про взаємну допомогу у кримінальних справах між країнами-членами Євросоюзу від 29 травня 2000 року [12].

Ця Конвенція визначає основні засади надання правової допомоги у кримінальних справах (обмін інформацією, отримання інформації за запитами, допити осіб тощо).

Врегульовано питання взаємодії правоохоронних органів країн Європейського Союзу. Зокрема, стаття 13 Конвенції передбачає можливість держав-членів Європейського Союзу створювати спеціальні слідчі групи за конкретними справами, для конкретних заходів та на конкретний термін [12].

Значна частина норм у цій сфері містяться у Резолюціях Європейського парламенту. Так, Резолюція Європарламенту щодо організованої злочинності від 25 жовтня 2011 року визначає головні стратегічні напрями, на які мають спрямовуватися зусилля держав-членів Європейського Союзу та усього Співтовариства загалом.

Зокрема, наголошується на важливості удосконалення європейського законодавства, знищення вкоріненої на теренах ЄС організованої злочинності мафіозного типу, вдосконалення функціонування європейських структур, які є відповідальними за боротьбу з організованою злочинністю, і зміцнення відносин з іншими міжнародними інституціями, розробці заходів протидії у специфічних сферах діяльності організованої злочинності [13; 14].

Особливістю сучасного регіонального співробітництва є утворення спеціалізованих агентств, таких як Європол (Європейський поліцейський офіс), а також налагодження тісних зв'язків між ними та державами-членами.

Така організація була створена Рішенням Ради ЄС № 2009/371 про створення європейського поліцейського офісу з метою підтримки і посилення діяльності компетентних органів держав-членів та їх взаємного співробітництва у сфері запобігання і протидії організованій злочинності, тероризму та іншим найбільш небезпечним формам злочинності, які зачіпають дві або більше держав-членів [15].

У Європолі створено потужну інформаційну систему, яка охоплює збирання, зберігання, обробку, аналіз інформації та відомостей, а також обмін даними з метою розслідування злочинів.

У разі дотримання відповідних процедур за запитом Європолу або за власною ініціативою національні підрозділи передають поліцейському офісу будь-яку інформацію, яка необхідна йому

для роботи. Аналітична підтримка оперативно-розшукової діяльності є запорукою успішного розслідування законспірованої діяльності організованих злочинних угруповань і вкрай важливою для міжнародного співробітництва [14].

Україна поступово долучається до перспективних контактів з Європолом. Так, Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво укладена для встановлення відносин співробітництва між Україною та Європолом з метою підтримки України та держав-членів Європейського Союзу в запобіганні і боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом та іншими формами міжнародної злочинності у сферах злочинності, зокрема шляхом обміну інформацією між Україною та Європолом [16].

В Угоді містяться визначення основних термінів («Рішення Ради щодо Європолу», «Персональні дані», «Обробка персональних даних», «Інформація»), окреслюються сфери злочинності, на які поширюється співробітництво, а також напрями співробітництва.

Угодою передбачається, що компетенція Європолу поширюється на боротьбу з організованою злочинністю, тероризмом та іншими формами тяжких злочинів, які зачіпають дві або більше держави-члени у такий спосіб, що потребує спільного підходу держав-членів, зважаючи на масштаби, значущість та наслідки таких злочинів.

Глава II Угоди визначає способи співробітництва (національний контактний пункт, компетентні органи, офіцери зв'язку, консультації та більш тісне співробітництво).

Так, серед компетентних органів, які мають право співпрацювати з Європолом, визначено, зокрема, Головний Департамент по боротьбі з організованою злочинністю та корупцією Служби безпеки України [16]. З огляду на процеси реформування Служби безпеки України зазначене положення, очевидно, потребує коригування в устаткованому порядку.

У Главі III врегульовано обмін інформацією між сторонами Угоди (загальні положення, особливості передачі персональних даних, використання інформації, її подальша передача та зберігання, оцінка джерел інформації, забезпечення безпеки даних).

Важливим є те, що Угода передбачає можливість залучення експертів з України для взаємодії з групами аналізу, а також надання підтримки у створенні та функціонуванні спільних слідчих груп [16].

Висновки.

Міжнародно-правові акти, які врегульовують протидію організованій злочинності, складаються із нормативно-правових актів глобального рівня (нормативно-правові акти ООН) та регіональних нормативно-правових актів (нормативно-правові акти Європейського Союзу).

Зазначені нормативно-правові акти містять норми, які стосуються базових засад (визначення сфер та видів злочинів, яких стосуються акти, визначення юрисдикції держав, обов'язків держав-учасниць щодо імплементації до національного законодавства положень міжнародних нормативних актів, окреслення принципів та видів взаємодії і співпраці, порядку обміну інформацією, надання взаємної правової допомоги тощо).

Норми, які містяться у зазначених міжнародних актах, у тому чи іншому вигляді імplementовані до національного законодавства України. При цьому з огляду на процеси реформування сектору безпеки і оборони України, зокрема реформування Служби безпеки України, зазначені норми потребують коригування у встановленому порядку.

Водночас окремо питання протидії організованим злочинним угрупованням, до складу яких входять учасники військових та воєнізованих формувань, у міжнародному законодавстві не виокремлюються. Очевидно, що такі організовані злочинні угруповання розглядаються як одна із підмножин організованої злочинності, а протидія їм - як складник протидії організованій злочинній діяльності загалом.

З огляду на викладене, перспективними напрямками подальших наукових досліджень у цій сфері, на нашу думку, є розробка проблематики державної системи протидії організованим злочинним угрупованням, до складу яких входять члени військових та воєнізованих формувань.

Література

1. Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності від 23.12.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_787#Text.

2. Рамкова конвенція ООН проти організованої злочинності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_786#Text.

3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text.

4. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами

1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162#Text

5. Міжнародна конвенція по боротьбі з підробкою грошових знаків 1929 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_589#Text

6. Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності 1970 року (995_186). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_186#Text.

7. Конвенція Міжнародного інституту уніфікації приватного права про повернення викрадених або ж незаконно вивезених предметів культури 1995 року (995_590). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_590#Text.

8. Конвенція з фізичного захисту ядерного матеріалу 1980 року (995_024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_024#Text.

9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Ген. Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. (ред. від 4 лютого 2004 р.). URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_789&pr=1228117189160723.

10. Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_792#Text.

11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством... : Угода, Список, Міжнародний документ від 27.06.2014 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

12. Mutual assistance in criminal matters between the Member States Convention of 29.5.2000 on mutual assistance in criminal matters between the Member States / Конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах між країнами-членами ЄС 2000 р. *Official Journal of the European Union*. С. 197. 2005. 12 July.

13. European Parliament resolution of 25 October 2011 on organised crime in the European Union. / The European Parliament. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2011-459+0+DOC+XML+V0//EN>.

14. Шостко О.Ю. Міжнародне та регіональне співробітництво у сфері протидії організованій злочинності. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17202/1/Shostko_366-370.pdf.

15. Council Decision 2009/371/JHA of 06.04.2009 establishing the European Police Office (Europol).

Official Journal of the European Union. L 121/37.
Рішення Ради Європейського Союзу від 6 квітня
2009 року про створення Європейського поліцей-
ського офісу (Європолу), OJ L 121, 15.5.2009.

16. Угода між Україною та Європейським полі-
цейським офісом про оперативне та стратегічне

співробітництво. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/
laws/show/984_001-16#TextP](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#TextP).

*Леун О.,
аспірант*

Національної академії Служби безпеки України

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ІНСТИТУТ «ПРОБАЦІЇ»: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Меркулова В. О., Домброван Н. В.

Чинне кримінальне законодавство не містить визначення поняття «пробація». Проте дана категорія використовується неодноразово у словосполученнях щодо назви органів, які мають реалізовувати даний інститут. Зарубіжний законодавчий та правозастосовний досвід, перші кроки запровадження пробації в Україні надають вченим достатні підстави вважати пробацію комплексним та доволі складним міждисциплінарним інститутом. Значна розгалуженість правових норм, які мають відношення до правового регулювання та реалізації «пробації», зокрема щодо визначення змістовних ознак даного інституту, його підвидів, визначення назви органів, які мають реалізовувати «пробацію», основних спрямувань їхньої діяльності тощо - зумовлює необхідність дослідження рівня їх співвідношення та узгодження, доцільних підходів щодо досягнення єдиного тлумачення у правозастосуванні. Той факт, що більшість визначень знаходиться поза сферою матеріальної галузі права - кримінального права, що є невиправданним, зумовлює необхідність пошуку усунення даної проблеми.

Особливістю даного дослідження є те, що воно побудовано практично на підставі системно-правового та порівняльно-правового аналізу чинних положень кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого законодавства та змісту Закону «Про пробацію». Використовуючи даний методологічний підхід, маємо дійти певних висновків щодо наявності суперечностей та недосконалості чинного законодавства та визначитися з подальшими перспективами розвитку розглядуваного інституту. На тлі відсутності в чинному кримінальному законодавстві визначення поняття пробації, використання різних назв щодо органів пробації, різних визначень щодо практично тотожних спрямувань - посилюється значення комплексного системно-правового аналізу різних галузей права та відповідних спеціальних законодавчих актів. Тож актуальності набувають питання визначення змісту, сутності, співвідношення тих понять та категорій (як матеріального, так і процесуального характеру), що мають становити основу

правового регулювання в реалізації цього доволі нового соціально-правового інституту.

Ключові слова: кодекс, закон, пробація, законодавство, орган пробації, покарання, нагляд, контроль.

Merkulova V. O., Dombrovan N. V. Interdisciplinary Probation Institute: current problems of the legislation of Ukraine

The current criminal legislation does not contain a definition of the term "Probation". However, this category is used repeatedly in phrases regarding the name of the bodies that should implement this institute. Foreign legislative and law enforcement experience, the first steps of the introduction of probation in Ukraine provide scientists with sufficient grounds to consider probation as a complex and rather complex interdisciplinary institution. The significant branching of legal norms that are related to the legal regulation and implementation of "Probation", in particular regarding the definition of meaningful features of this institute, its subtypes, the definition of the name of the bodies that must implement "Probation", the main directions of their activity, etc., make it necessary to study the level their correlation and coordination, appropriate approaches to achieving a unified interpretation in law enforcement. The fact that most of the definitions are outside the scope of the substantive field of law - criminal law, which is unjustified - makes it necessary to find a solution to this problem.

The peculiarity of this study is that it is built practically on the basis of a systematic legal and comparative legal analysis of the current provisions of criminal, criminal procedural, criminal executive legislation and the content of the Law "On Probation". Using this methodological approach, we must come to certain conclusions regarding the presence of contradictions and imperfections in the current legislation and decide on further prospects for the development of the institution under consideration. Against the background of the absence of a definition of the concept of probation in the current criminal legislation, the use of different names for probation bodies, different definitions for practically identical directions - the importance of a complex systemic legal analysis of various branches of law and relevant special legislative acts is strengthened. Therefore, the issue of determining the content, essence, and relationship of those concepts and categories (both material

and procedural in nature) that should form the basis of legal regulation in the implementation of this relatively new socio-legal institution is gaining relevance.

Key words: code, law, probation, legislation, probation body, punishment, supervision, control.

Актуальність проблеми. Євроінтеграційні процеси, наближення вітчизняного кримінального законодавства до міжнародних стандартів, застосування інноваційних підходів зумовлюють інтенсивне виникнення в законодавстві України нових інститутів, понять, категорій. Такою категорією є «пробація». Зарубіжний законодавчий та правозастосовний досвід, перші кроки запровадження пробації в Україні надають вченим достатні підстави вважати пробацію комплексним та доволі складним міждисциплінарним інститутом. **Міждисциплінарний характер** інституту «пробації» зумовлюється, по-перше, тим, що зрозуміти його сутність, основи функціонування є можливим лише на підставі положень трьох галузей права - кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, які складають спеціальну правову основу пробації та діяльності органів пробації. По-друге, тому що значно посилилося значення його процесуальної складової частини, оскільки все, що стосується забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, задля прийняття судом рішення про мінімально необхідну та достатню міру відповідальності та покарання (досудова доповідь, досудова пробація), є предметом регулювання лише процесуальної галузі права. По-третє, зрозуміти сутність, основні характерні ознаки як пробації, так і її підвидів, спрямування даного інституту ми можемо лише на підставі системно-правового порівняльного аналізу зазначених галузей права та Закону «Про пробацію». Тож актуальності набувають питання визначення змісту, сутності, співвідношення тих понять та категорій (як матеріального, так і процесуального характеру), що мають становити основу правового регулювання в реалізації цього доволі нового соціально-правового інституту.

Постановка проблеми. Значна розгалуженість правових норм, які мають відношення до правового регулювання та реалізації «пробації», зокрема щодо визначення змістовних ознак даного інституту, його підвидів, визначення назви органів, які мають реалізовувати «пробацію», основних спрямувань їхньої діяльності тощо - зумовлює необхідність дослідження рівня їх співвідношення та узгодження, доцільних підходів щодо досягнення

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

єдиного тлумачення у правозастосуванні. Той факт, що більшість визначень знаходиться поза сферою матеріальної галузі права - кримінального права, що є невинуватим, зумовлює необхідність пошуку усунення даної проблеми.

Особливістю даного дослідження є те, що воно побудовано практично на підставі системно-правового та порівняльно-правового аналізу чинних положень кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого законодавства та змісту Закону «Про пробацію». Використовуючи даний методологічний підхід, маємо дійти певних висновків щодо наявності суперечностей та недосконалості чинного законодавства та визначитися із подальшими перспективами розвитку розглянутого інституту.

Основний зміст

Чинне кримінальне законодавство не містить визначення поняття «пробація». Проте дана категорія використовується неодноразово у словосполученнях щодо назви органів, які мають реалізовувати даний інститут (уповноважений орган з питань пробації, орган пробації), та певного виду програм соціально-виховного впливу - пробаційні програми (ст. ст. 76, 79, 83, 91-1КК).

Подібна ситуація спостерігається і в кримінально-виконавчому законодавстві. У загальних положеннях цієї галузі права в декількох випадках використовується безпосередньо категорія «пробація»: під час визначення переліку основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених (ст. 6 КВК); коли йдеться про основні права та обов'язки засуджених, до яких судом застосовано «пробацію» (ч. 7 ст. 8, ч. 3 ст. 9 КВК). Проте зміст сутнісних ознак не розкривається.

Визначення поняття пробації міститься лише у Законі України «Про пробацію». Зокрема, йдеться про те, що пробація - система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого. Як на нашу думку, дане визначення є недосконалим, оскільки не є відтворенням правової сутності інституту як такого, а отже, його сутнісних ознак. Дана дефініція скоріше є відтворенням сукупності основних спрямувань (завдань) пробації.

Проте навіть за такої редакції та зазначеного підходу маємо звернути увагу на певну недосконалість даного визначення. По-перше, визначається лише два спрямування, які складають зміст

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

пробації: комплекс заходів щодо осіб, які відбувають покарання, не пов'язаних з позбавленням волі, та підготовка досудової інформації щодо обвинувачених. Отже, практично не визначений напрям реалізації інституту випробування - контроль та нагляд за дотриманням обов'язків особами, яких звільнено на підставі ст. 75-79 КК. По-друге, маємо розуміти, що пробація охоплює і процес виконання альтернативних позбавленням волі покарань, що суперечить окремим положенням кримінально-виконавчого законодавства (ст. 11 КВК), в якому функції виконання альтернативних покарань та пробації розглядаються окремо (про що більш конкретно нижче).

Як уже зазначалося вище, у чинному кримінальному законодавстві використовуються різні назви органів, які мають відношення до реалізації пробації. Так, цей інститут ми маємо розглядати на рівні сутності функціонального спрямування уповноваженого органу з питань пробації, який має здійснювати «нагляд» за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, жінками, які мають дитину віком до трьох років, звільненими від подальшого відбування покарання у вигляді позбавлення волі (ст. ст. 76, 79, 83 КК). Проте коли йдеться про «контроль» за особами, до яких, у разі вчинення домашнього насильства, застосовуються обмежувальні заходи, - вже використовується словосполучення «орган пробації» (ч. 4 ст. 91-1).

У чинному кримінально-процесуальному законодавстві спостерігається аналогічна ситуація щодо паралельного використання як словосполучення «орган пробації» (коли йдеться про обов'язок представника персоналу органу пробації на підставі ухвали суду скласти досудову доповідь - ст. 72-1 КПК), так «уповноважений орган з питань пробації» (коли йдеться про регламентацію кримінально-процесуального порядку складання досудової доповіді - ст. 314-1 КПК).

У кримінально-виконавчому законі використовується лише словосполучення «уповноважений орган з питань пробації». Позитивним моментом є те, що законодавець у даному випадку надає автентичне тлумачення цього словосполучення. Уповноважений орган з питань пробації визначений як вид органу виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері виконання покарань та пробації (ч. 1 ст. 11 КВК). Звертає на себе увагу той факт, що за ознаками даного визначення пробація виокремлюється (відмежовується) від процесу виконання покарань, що суперечить положенням Закону «Про пробацію». В останньому саме вико-

нання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, становить одну з ознак пробації.

Якщо ж продовжити аналіз стану використання в правових положеннях назви відповідного органу, то маємо зазначити, що в Законі України «Про пробацію» законодавець пропонує використовувати щодо центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації, лише назву «орган пробації». Тож постає питання співвідношення даного визначення із кримінальним та кримінально-виконавчим законодавством.

Наступною проблемою, яка заслуговує на нашу увагу, є визначення сутності та співвідношення таких категорій, як «нагляд» та «контроль», що є одними із головних складових частин функціонального спрямування органів пробації. У чинному кримінальному законодавстві щодо функцій уповноважених органів з питань пробації по відношенню до осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, жінок, звільнених від подальшого відбування покарання у вигляді позбавлення волі на підставі наявності дитини віком до трьох років, (ст. ст. 76, 79, 83 КК) - використовується категорія «нагляд». Щодо функціонального спрямування органу пробації по відношенню до осіб, до яких, у разі вчинення домашнього насильства, застосовуються обмежувальні заходи (ч. 4 ст. 91-1), йдеться вже про «контроль».

Аналогічна ситуація спостерігається і в кримінально-виконавчому законодавстві. Так, у змісті положень статей 31, 36 та 41 КВК, в яких визначається зміст роз'яснювально-облікової та контрольної-профілактичної діяльності уповноваженого органу з питань пробації щодо виконання покарань у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт - використовується термін «контроль». Проте у змісті ст.ст. 163, 164, 166 КВК, які регулюють виконавчі аспекти реалізації звільнення від відбування покарання з випробуванням, вже йдеться про «нагляд», відповідно, про роз'яснювально-облікові, наглядово-профілактичні заходи уповноваженого органу з питань пробації щодо звільнених осіб.

Такий підхід законодавця у використанні зазначених категорій не дозволяє визначитися із чинниками, які зумовлюють використання в одному випадку «нагляду», а в іншому - «контролю». Не вирішує цю проблему і зміст Закону України «Про пробацію». У статті 2 «Визначення термінів» надається лише дефініція «нагляду» як заходів, що здійснюються органом пробації за місцем

проживання, роботи та навчання засуджених із метою дотримання обов'язків, визначених законом та покладених на них судом. Таке визначення у широкому розумінні може охоплювати реалізацію усіх заходів, про які йдеться у ст. ст. 76, 79, 83, 91-1КК. Проте у кримінальному законодавстві поряд із «наглядом» використовується і «контроль». Але у спеціальному законі нічого не говориться про сутність «контролю» як категорії, яка в більшості випадків використовується у чинному кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві.

Навіть більше. У ст. 10 Закону України «Про пробацію» виокремлюється поняття «наглядової пробації» - здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, звільнених від відбування покарання з випробуванням тощо. Ураховуючи те, що в чинному законодавстві доволі часто використовується категорія «контроль», є незрозумілим саме таке визначення даного поняття. Адже «нагляд» та «контроль» є не тотожними поняттями. Сутність кожного з них є різною: контроль - це, насамперед, перевірка певного стану, явища на підставі окремих якісних, характерних чи кількісних показників. І нагляд, як певний вид спостереження, є лише засобом цієї перевірки. Отже, дане визначення та ознаки «наглядової пробації» не відповідають ані кримінально-правовим, ані кримінально-виконавчим положенням, де в більшості випадків використовується поняття «контроль», ані змісту безпосередніх функцій органу пробації. Тож скоріше більш правильним буде визначення саме виду «контрольної пробації» або ж «контрольно-наглядової». Відповідно, і в чинному законодавстві доцільніше визначати дані категорії через кому: «Контроль та нагляд за засудженими...» (і далі за текстом).

Не містить матеріальна галузь права - кримінальне право - і визначення сутнісних ознак такого словосполучення, як «пробаційні програми», які розглядаються як один із видів обов'язкових заходів, що покладаються судом на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, так і один із обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, що вчинили домашнє насильство (п.4 ч. 3 ст. 76, п.5 ч. 1 ст. 91-1КК), що ускладнює їхнє розуміння та єдине тлумачення.

Законодавець, надаючи визначення в Законі України «Про пробацію» поняття «пробаційної програми» як такої програми, що призначається

за рішенням суду особі, звільненій від відбування покарання з випробуванням, та передбачає комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування сприятливих змін особистості, - вирішує завдання лише частково. Адже дане визначення не охоплює пробаційні програми для кривдників як вид обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, що вчинили домашнє насильство, відповідно до КК.

На нашу увагу заслуговують окремі аспекти недосконалості чинного вітчизняного законодавства (зокрема, Закону України «Про пробацію») в частині визначення таких понять, як «суб'єкти пробації» та «пенітенціарна пробація».

Так, законодавча пропозиція розглядати в ролі «суб'єктів пробації» засуджених, щодо яких за рішенням суду та відповідно до закону застосовуються наглядові, соціально-виховні заходи, обвинувачених, щодо яких органом пробації готується досудова доповідь (п. 8 ч. 1 ст. 2 Закону), - не відповідає розумінню сутності та кола суб'єктів будь-якого процесу (в даному випадку реалізації пробаційних заходів). Це завжди двосторонній взаємозв'язок між персоналом органів пробації та обвинуваченими, засудженими тощо. Тож якщо йдеться лише про засуджених та обвинувачених, більш доцільним було б словосполучення «суб'єкти впливу пробації», «суб'єкти впливу пробаційних заходів»).

Виникають підстави і для певних міркувань із приводу визначення назви та змістовних ознак підвиду пробації - «пенітенціарної пробації», яка (відповідно до положень ст. 11 Закону) полягає у підготовці осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового та побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. Співставлення сутності обраного терміна та змісту конкретних дій служби пробації, які мають охоплюватися ним, свідчать про недосконалість даного поняття. Слід зазначити, що в Україні з 90-х років попереднього століття до сьогодні не вщухає дискусія щодо розуміння поняття «пенітенціарна політика», «пенітенціарні заклади», в який спосіб мають змінитися система виконання покарань та функціонування закритих закладів із виконання покарання у вигляді позбавлення волі тощо. Проте якщо керуватися тим, що термін «пенітенціарний» (від лат. *roenitentiarus*) означає каяття, виправлення, то і по відношенню до політики виконання покарання термін «пенітенціарна політика» - це її спрямування на досягнення пока-

яння засудженої особи. А отже, орієнтація органів та установ із виконання покарання на створення умов для каяття засудженої особи, посилення уваги до самого процесу досягнення каяття, на визначення дієвого інструментарію (механізму, засобів) досягнення каяття в більш оптимальні терміни, належне ставлення до такого стимулюючого кримінально-виконавчого інституту, як прогресивна система виконання (відбування) покарання тощо. Тож у даному випадку ми маємо на увазі увесь комплексний процес, спрямований на реалізацію законних прав та інтересів засудженої особи на її шляху до виправлення та ресоціалізації, де виправлення є основою для ресоціалізації. А не лише окремі конкретні дії, які зазвичай здійснюються на завершальній стадії відбування покарання. До того ж, якщо керуватися визначенням у кримінально-виконавчому кодексі поняття «ресоціалізація» як поновлення особи в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві (ст. 6 КВК), то маємо визнати, що визначення розглядуваного виду пробації як «ресоціалізаційна пробація» є більш точним.

Підсумовуючи зазначене, маємо підкреслити таке. На тлі відсутності в чинному кримінальному законодавстві (матеріальній галузі права) визначення поняття пробації, використання різних назв щодо органів пробації, різних визначень щодо практично тотожних спрямувань діяльності цих органів (в одних випадках нагляд, в інших - контроль), відсутність змістовних ознак заходів, що охоплюються пробаційною програмою тощо - посилюється значення комплексного системно-правового аналізу різних галузей права та відповідних спеціальних законодавчих актів.

З одного боку, лише комплексне сприйняття та тлумачення правових положень, понять (категорій), які використовуються в зазначених вище галузях права та Законі «Про пробацію», може забезпечити функціонування розглядуваного нового соціально-правового інституту «Пробації» на різних стадіях кримінального правосуддя. Проте, з іншого боку, наявність між ними значних суперечностей, нечіткості та неузгодженості суттєво впливатиме на дієвість (якість) даного процесу. Адже загальновизнаним є те, що наявність зазначеної розбіжності в термінологічному апараті не може сприяти ефективному правозастосуванню.

Наявність спеціального закону «Про пробацію», що дозволяє (на відміну від Криміналь-

ного, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчих кодексів) визначитися як із сутнісними ознаками самого поняття «пробація», так і специфічними характеристиками різновидів даного міждисциплінарного інституту, доцільною назвою органу, який має реалізовувати відповідний напрям державної виконавчої політики тощо, - вирішує зазначені проблеми лише частково. Оскільки основою у правовому регулюванні розглядуваного інституту мають стати все ж таки зазначені галузі права, насамперед - кримінальне право. Що підтверджується змістом запропонованого проекту Кримінального кодексу.

Проте головним у даному випадку має стати більш поглиблене дослідження змісту та сутності матеріальних ознак розглядуваних категорій, процедурних (процесуальних) та виконавчих положень, вивчення міжнародно-правових стандартів та позитивного законодавчого досвіду інших країн світу з метою розробки уніфікованих правових положень, виключення розбіжностей та суперечностей у чинному вітчизняному законодавстві.

Література

1. Гритенко О.А. Прогресивна система виконання та відбування покарання у вигляді позбавлення волі: теоретичні та правові аспекти : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 400 с. С. 20-24.
2. Закон України «Про пробацію»: зі змінами, внесеними Законом № 1798 - VIII від 21.12. 2016 р. *Відомості Верховної ради*. 2018. № 3-4. Ст. 26.
3. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповн. станом на 1 травня 2021 р. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2021. 300 с. С. 44-49, 54, 65, 68.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та доповн. на 01 вересня 2019 р. Офіц. текст. Київ : Алерта, 2019. 324 с. С. 42, 173, 179.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: чинне законодавство із змінами та доповн. на 22 серпня 2019 року. Офіц. тексти. Київ : Алерта, 2019. 220 с. С. 4,7, 16-21, 88-89.
6. Меркулова В.О. Умовні види звільнення від покарання та його відбування: особливості законодавчого визначення в окремих країнах Європи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 129-132.
7. Меркулова В.О. Інститут випробування: міжнародні тенденції та проблеми чинного кримінально-виконавчого законодавства. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського союзу:*

розвиток та інтеграція : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 листопада 2015 р.). Київ : Ін-т крим-викон. служби, 2015. С. 60-64.

8. Меркулова В.О. Гритенко О.А. Міждисциплінарні категорії «примирення», «медіація», «пробація», «реституція»: теоретичні та законодавчі проблеми розмежування. *Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and eu countries: comparative analysis/ Collective monograph. Volume 1.* Wloclawek, Poland, 2019. С. 219-237.

9. Пазиніч В.І., Мельниченко М.П. Перспективи впровадження й розвитку пробації в Україні. *Сучасна наука - пенітенціарній практиці: зб. матеріалів II Міжнар. прак. конф. (Київ, 4 грудня 2014.)* / за ред. В.П. Тихого, Є.Ю. Бараша. Київ : Ін-т крим. викон. служби; Київський регіон. Центр НАПРН України, 2014. 434 с. С. 283-286.

10. Проект Кримінального кодексу України. Контрольний текст. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/01/18/kontrolnyj-projekt-kk-18-01-2022.pdf> (дата звернення: 02.02.2022).

Меркулова В. О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Домброван Н. В.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу організації наукової роботи
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ ТА ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Нікітін А. А.

У статті розглянуто завдання, функції та принципи діяльності Національної поліції України у протидії загрозам національній безпеці. Проаналізовано зміст понять «завдання», «функція» та «принцип». Встановлено, що завдання, функції та принципи є одними з найважливіших елементів діяльності Національної поліції України у протидії загрозам національній безпеці.

Обґрунтовано, що реалізація загальних завдань Національної поліції України безпосередньо впливає на ступінь протидії загрозам національній безпеці. Проведено порівняльний аналіз визначення завдань Національної поліції України у протидії загрозам національній безпеці в основних нормативно-правових актах, що регламентують діяльність поліції. Наголошено на формуванні завдань Національної поліції України у протидії загрозам національній безпеці відповідно до вітчизняного досвіду та рекомендацій Європейського союзу в рамках проведення реформування правоохоронних органів. З'ясовано, що якісне виконання завдань Національною поліцією України у протидії загрозам національній безпеці безпосередньо залежить від наявності чіткого правового регулювання цієї діяльності за допомогою законів та інших нормативно-правових актів.

Наведено визначення принципів діяльності Національної поліції України у протидії загрозам національній безпеці. Проаналізовано сутність принципів верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини, поваги до гідності, підзвітності та прозорості у роботі, політичної нейтральності та деполітизації, тісної співпраці з населенням та місцевими громадами, безперервності. Наголошено на тому, що реалізація завдань Національної поліції України у протидії загрозам національній безпеці має відбуватись чітко відповідно до зазначених принципів її діяльності.

Ключові слова: Національна поліція України, національна безпека, сектор безпеки та оборони, завдання, функції, принципи.

Nikitin A. A. Tasks, functions and principles of activity of the National Police of Ukraine in counteracting threats to national security

The article considers the tasks, functions and principles of the National Police of Ukraine in combating threats to national security. The content of the definitions "task", "function" and "principle" is analyzed. It is established that the tasks, functions and principles are one of the most important elements of the National Police of Ukraine in combating threats to national security.

It is substantiated that the implementation of the general tasks of the National Police of Ukraine directly affects the degree of counteraction to threats to national security. The comparative analysis of definition of tasks of the National police of Ukraine in counteraction to threats to national security in the basic regulatory legal acts regulating activity of police is carried out. Emphasis is placed on the formation of tasks of the National Police of Ukraine in combating threats to national security in accordance with domestic experience and the recommendations of the European Union in the framework of law enforcement reform. It was found that the quality of the tasks of the National Police of Ukraine in combating threats to national security directly depends on the presence of clear legal regulation of this activity through laws and other regulations.

The definition of the principles of activity of the National Police of Ukraine in counteracting threats to national security is given. The essence of the following principles is analyzed: rule of law; legality; respect for human rights and freedoms; respect for dignity; accountability and transparency in work; political neutrality and depoliticization; close cooperation with the population and local communities; continuity. It was emphasized that the implementation of the tasks of the National Police of Ukraine in combating threats to national security should be in strict accordance with these principles of its activities.

Key words: National Police of Ukraine, national security, security and defense sector, tasks, functions, principles.

Постановка проблеми та її актуальність. Процес активної взаємодії держави та громадян задля забезпечення охорони прав і свобод людини, про-

тидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку формує сутність складної діяльності Національної поліції України. При цьому встановлення змісту цієї діяльності є можливим через розкриття змісту її завдань, функцій та принципів. Ці важливі елементи діяльності Національної поліції України утворюють її вектор руху до державно-політичної мети та слугують певним демократично-правовим підґрунтям. Особливо важливим це стає щодо ставлення Національної поліції України до суб'єктів сектору безпеки й оборони та участі у протидії потенційним та реальним загрозам національної безпеки, яка у своїй повсякденній діяльності виконує найбільшу кількість завдань щодо забезпечення громадської безпеки та порядку порівняно з іншими суб'єктами, підтримуючи стан захищеності національних інтересів, прав і свобод людини та громадянина від значної кількості загроз.

У зв'язку з цим теоретичне визначення та узагальнення завдань, функцій та принципів діяльності Національної поліції України у протидії загрозам національній безпеці зумовлено змінами в політично-правових та соціально-економічних сферах і подальшою необхідністю удосконалення її діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питанням місця Національної поліції України у протидії загрозам національній безпеці через визначення її завдань, функцій та принципів приділяли увагу такі вчені, як О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, С.Г. Братель, А.В. Галюк, С.М. Гусаров, О.В. Джафарова, О.М. Дручек, С.Ю. Жила, М.В. Завальний, В.О. Іванцов, Ю.Л. Калгушкін, В.Ю. Кікінчук, Т.О. Коломоєць, А.М. Куліш, Л.І. Миськів, О.М. Музичук, А.В. Носач, О.А. Падалка, О.О. Панова, Б.А. Підгорний, О.В. Поклад, С.П. Пономарьов, А.В. Потопальський, О.Ю. Салманова, С.В. Сенік, В.С. Селюков, В.В. Сокурєнко, А.В. Титко, С.О. Шатрава, Д.В. Швець, О.С. Юнін, О.Я. Якимов.

Незважаючи на плідну працю зазначених науковців, питання визначення місця Національної поліції України у секторі безпеки й оборони потребує подальшого теоретичного вивчення та вдосконалення. У зв'язку з цим окреслене питання необхідно розглянути в контексті дослідження змісту завдань, функцій та принципів Національної поліції України у протидії загрозам національній безпеці.

Метою статті є визначення змісту завдань, функцій та принципів Національної поліції України у протидії загрозам національній безпеці.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж визначити завдання, функції та принципи діяльності Національної поліції України у протидії загрозам національної безпеки, вважаємо за необхідне дослідити зміст понять «завдання», «функція», «принцип».

Так, зміст поняття «завдання» не має чіткого розуміння та може бути вжитий у різних значеннях. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови під завданням розуміється наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа тощо; настанова, розпорядження виконати певне доручення; те, що хочуть здійснити [1, с. 288]. На нашу думку завдання визначають вектор руху до поставленої мети.

Розкриваючи сутність завдань Національної поліції України у протидії загрозам національній безпеки, можемо зазначити, що вони формуються на підставі чинних нормативно-правових актів, які визначають завдання суб'єктів сектору безпеки й оборони. Так, відповідно до п. 4 ст. 18 Закону України «Про національну безпеку України» [2], основними завданнями Національної поліції України у протидії загрозам національній безпеці є забезпечення громадської безпеки й порядку, охорона прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидія злочинності, а також надання визначених законом послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Зміст цих завдань повністю збігається зі змістом завдань Національної поліції України, визначених у статтях 1 та 2 Закону України «Про Національну поліцію України» [3]. При цьому в обох нормативно-правових актах захист прав і свобод людини визначається як пріоритетний. З цим погоджується низка вчених. Так, М.В. Лошицький вважає, що одним з основних завдань Національної поліції є виконання положення Конституції України щодо гарантування державного захисту прав і свобод людини й громадянина, а саме служіння суспільству шляхом охорони прав і свобод людини [4, с. 94].

Під час визначення завдань Національної поліції України у протидії загрозам національній безпеці в умовах складної геополітичної ситуації, яка склалась нині, необхідно спиратись на вітчизняний досвід з урахуванням порад Європейського Союзу. Особливо це важливо в умовах завдань реформування правоохоронних органів, зокрема поліції, які мали своє відображення у Концепції та Стратегії розвитку Національної поліції України. В результаті цього зміст завдань для Націо-

нальної поліції України було розширено такими положеннями: встановлення ефективного громадського контролю; демократична та ефективна система підзвітності суспільству; партнерські відносини з населенням у рамках моделі “community policing”; професіоналізм персоналу, скорочення його кількості, вироблення професійної етики; підвищення рівня диверсифікованості персоналу для кращого відображення етнічної та гендерної структури населення; постійний зв'язок із поліцейськими підрозділами інших держав [5, с. 324].

Далі маємо проаналізувати поняття «функція» щодо держави та державних органів, встановивши її зміст, що сприятиме чіткому розумінню способів вирішення необхідних завдань, а також визначенню ролі та місця Національної поліції України у протидії загрозам національної безпеки.

Так, на думку О.Ф. Скакуна, функції держави є «головними напрямками і видами діяльності держави, обумовленими її завданнями і цілями, а також такими, що характеризують її сутність» [6, с. 47]. З цим визначенням можна погодитися, адже функції тісно пов'язані з метою та завданнями й практично впливають із них. Функція визначає призначення органу в межах певної системи, його ролі під час досягнення певної мети. Функції відображають зміст діяльності суб'єкта, значною мірою визначаючи його сутність і соціальне призначення. Отже, функції охоплюють комплекс способів, методів, прийомів і дій, які забезпечують виконання певних завдань і досягнення мети. Функції Національної поліції України реалізують уповноважені посадові особи, які несуть юридичну відповідальність.

У Законі України «Про Національну поліцію» не встановлено перелік функцій, що притаманні діяльності поліції, але вони впливають із завдань. Так, до функцій Національної поліції України у протидії загрозам національної безпеки можна віднести адміністративну, профілактичну (превентивну), соціальну, оперативно-розшукову, кримінальну процесуальну, контрольну, виконавчу, охоронну функції. Окрему групу можуть становити додаткові (внутрішні) функції, тобто ті, що покликані забезпечити виконання основних функцій та сприяти належній діяльності правоохоронного органу (наприклад, інформаційно-аналітична, кадрова, матеріально-забезпечувальна, просвітницька функції, функція співробітництва).

Тепер необхідно перейти до розгляду змісту терміна «принцип». У вітчизняній науковій і навчальній літературі під принципами права розуміють загальні вимоги до суспільних відносин

та їх учасників, а також вихідні керівні засади, відправні установи, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості й свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи [7, с. 266].

Переходячи до розгляду принципів Національної поліції України у протидії загрозам національної безпеки, маємо відзначити, що вони є безумовними вимогами, які закріплені у нормативно-правових актах або безпосередньо впливають зі змісту відповідних правових норм, а також є обов'язковими до виконання. Правові принципи діяльності Національної поліції України - це основні положення, закріплені в Конституції та інших законах України, а також положення, апробовані у розвинутих європейських демократіях, на яких базуються устрій, порядок функціонування й повноваження органів Національної поліції України.

Перелік та зміст принципів діяльності Національної поліції України у протидії загрозам національної безпеки, визначені ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України» [2] та Розділом II Закону України «Про Національну поліцію України» [3], повністю збігаються. Відповідно до цих нормативно-правових актах, до них належать принципи верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини, політичної нейтральності, відкритості та прозорості, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервності. Розглянемо більш детально деякі із них.

Так, одним із головних принципів, на якому ґрунтується діяльність Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони, є принцип верховенства права. Сутністю цього принципу у розрізі діяльності Національної поліції у протидії загрозам національної безпеки є визначення, прийняття та реалізація під час цієї діяльності прав людини як найвищої правової та соціальної цінності. Так, на думку В.А. Глуховецького та інших провідних науковців Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, можна виділити три такі основні напрями реалізації цього принципу у діяльності Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони: досягнення національної правової доктрини; здобутки юридичної науки тих держав, які обстоюють ідею панування права та визнання людини найвищою соціальною цінністю; практика Європейського суду з прав людини, положення про необхідність застосування якої в діяльності поліції України є необхідною складовою частиною панування права в нашій державі [8, с. 22].

Принцип верховенства права дуже тісно пов'язаний із принципом законності. Це виражається у чіткому закріпленні та вираженні сутності принципу верховенства права у чинних нормативно-правових актах, що регламентують діяльність Національної поліції України, у тому числі як суб'єкта сектору безпеки й оборони. Сутність цього принципу полягає у неухильному дотриманні закону працівниками поліції, тобто він виключає будь-яку протиправну діяльність із боку працівників поліції як безпосередньо під час виконання своїх прямих функціональних обов'язків, так і під час вирішення допоміжних завдань. У правовій, демократичній державі принцип законності не може існувати без принципу верховенства права. Це пов'язано перш за все з виключенням діяльності Національної поліції України, яка хоч і здійснюється на підставі чинних законів та підзаконних актів, проте не спрямована проти свобод людини, її гідності та інших соціальних прав. Отже, завдяки принципу верховенства права виключається будь-яка можливість прийняття та реалізації «злочинних законів», спрямованих проти людини. Задля поглиблення знань щодо сутності принципу законності в науці сформувався два основні підходи до визначення його сутності. Так, А.М. Шульга його визначає як такий, що спрямований на інтеграцію та, навпаки, диференціацію [9, с. 179].

Розглянемо ще один важливий принцип діяльності Національної поліції України як суб'єкта сектору безпеки й оборони. Це принцип відкритості та прозорості в діяльності Національної поліції України у протидії загрозам національної безпеки. Відповідно до статті 9 Закону України «Про Національну поліцію», Національна поліція має здійснювати свою діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією і законами України [3]. Цей принцип набуває особливої важливості під час протидії поліції загрозам національної безпеки. Завдяки йому утворюється зворотний зв'язок Національної поліції України та громадян, тобто громадяни можуть у відповідному законом порядку отримати від органів поліції інформацію щодо своєї діяльності, особливо стосовно національних інтересів, та мають обмежений доступ. Цей принцип також пов'язаний із принципом верховенства права, реалізуючи можливість виключати з діяльності поліції прийняття неправових рішень, контролюючи її діяльність через звітування останньої.

Ще одним важливим принципом діяльності саме Національної поліції України як суб'єкта

сектору безпеки й оборони є принцип політичної нейтральності. Цей принцип тісно пов'язаний із принципом законності у зв'язку з тим, що діяльність поліції повинна ґрунтуватись тільки на чинних нормативно-правових актах та не коливатися під тиском політичних процесів. Поліцейські, особливо ті, що обіймають високі посади, не повинні бути заангажованими, тобто бути механізмом реалізації певних політичних партій або, що ще гірше, окремих політичних діячів, які переслідують лише особисті корисні інтереси. Цей принцип також передбачає чітку субординацію у діяльності поліції, тобто поліцейський повинен виконувати тільки накази безпосереднього керівника або (в окремих випадках) керівника, вищого за посадою. Також цей принцип виключає можливість участі поліцейського у діяльності будь-якої політичної партії як її члена, відповідно до пункту 3 частини 3 статті 6 Закону України «Про політичні партії в Україні» [10].

Висновки. З вищенаведеного доходимо висновку, що завданнями Національної поліції України у протидії загрозам національної безпеки є забезпечення громадської безпеки й порядку, охорона прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидія злочинності, а також надання визначених законом послуг щодо допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

До функцій Національної поліції України у протидії загрозам національної безпеки можна віднести адміністративну, профілактичну (превентивну), соціальну, оперативно-розшукову, кримінальну процесуальну, контрольну, виховну, охоронну функції. Окрему групу можуть становити додаткові (внутрішні) функції, тобто ті, що покликані забезпечити виконання основних функцій та сприяти належній діяльності правоохоронного органу (наприклад, інформаційно-аналітична, кадрова, матеріально-забезпечувальна, просвітницька функції, функція співробітництва).

Визначаючи принципи діяльності Національної поліції України у протидії загрозам національної безпеки, ми встановили, що ними є принципи верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини, політичної нейтральності, відкритості та прозорості, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервності. Головним із них є принцип верховенства права як один з основних принципів збереження європейських цінностей та демократії.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

2. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 23.03.2022).

3. Про Національну поліцію України : Закон України від 2 липня 2015 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 40-41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 24.03.2022).

4. Теоретико-правові засади адміністративно-поліцейської діяльності держави : монографія. Київ : МП «Леся», 2014. 365 с.

5. Пендюра М.М. Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, 24 листопада 2017 року : у 2 т. Київ : Національна академія прокуратури України 2017. Т. 1. 476 с.

6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

7. Стрельцова О.В. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 265-269.

8. Адміністративна діяльність Національної поліції : навчальний посібник / колектив авторів за керівництвом В.А. Глуховера. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 248 с.

9. Шульга А.М. Основы теории государства и права : краткое учебное пособие. Харьков : Прометей-Пресс, 2006. 208 с.

10. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2021 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2021. № 23. Ст. 118. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> (дата звернення: 23.03.2022).

Нікітін А. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Львівського державного університету
внутрішніх справ

ПІДГОТОВКА КАСАЦІЙНОГО РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА ЗДІЙСНЕННЯ

Скоковська Я. П.

Стаття присвячена дослідженню особливостей підготовки касаційного розгляду. Визначено поняття підготовки касаційного розгляду. Зокрема, визначено місце підготовки касаційного розгляду в структурі стадії провадження у суді касаційної інстанції; розкрито послідовність вирішення суддею-доповідачем питань, що виникають під час підготовки до касаційного розгляду; акцентовано увагу на строках, встановлених законодавством для вчинення певних дій, передбачених кримінальним процесуальним законодавством для організації підготовки касаційного розгляду; детально розписано особливості кожної з підготовчих дій та їх правове регулювання. На підставі аналізу вимог кримінального процесуального законодавства та судових рішень суду касаційної інстанції визначено основні проблемні питання, що виникають на цьому етапі стадії касаційного розгляду, та запропоновано шляхи їх вирішення.

Також наведено правові позиції Європейського суду з прав людини щодо встановлення фактів порушення національного законодавства, які виникають, у тому числі, у зв'язку з неналежним виконанням положень закону щодо підготовки касаційного розгляду. Для прикладу наведено рішення, якими встановлено порушення права на захист через неналежне повідомлення учасників кримінального провадження про дату розгляду цього провадження судом касаційної інстанції.

Особливу увагу приділено питанням, які гарантують захист прав та законних інтересів учасників судового розгляду. Серед них слід назвати право на безпосередню участь у судовому засіданні суду касаційної інстанції, участь у судовому засіданні шляхом відеоконференції, обов'язкову участь захисника, зупинення виконання судових рішень.

За результатами дослідження сформувано висновок, що правильна організація підготовки касаційного розгляду та своєчасне виконання завдань цього етапу касаційного розгляду свідчать про дотримання загальних засад кримінального провадження, таких як верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, забезпечення права на захист, доступ до правосуддя, розумність строків.

При цьому наголошено на недостатності строку, встановленого Кримінальним процесуальним кодексом України, для підготовки касаційного розгляду, обґрунтовано необхідність збільшення цього терміну з посиленням на судові рішення суду касаційної інстанції.

Ключові слова: касаційний розгляд, підготовка касаційного розгляду, суд касаційної інстанції, кримінальне провадження, відкриття касаційного провадження, витребування матеріалів кримінального провадження, зупинення виконання судових рішень, заперечення на касаційну скаргу.

Skokovska Ya. P. Preparation of cassation proceedings in criminal proceedings: legal regulation and implementation practice

The article is devoted to the study of the peculiarities of preparation for the cassation review. In this article it is defined the definition of the concept of preparation of cassation proceedings. In particular, it is determined that the place of preparation of cassation consideration in the structure of the stage of proceedings in the court of cassation; it is revealed the sequence of resolving the issues that arise during the preparation for the cassation hearing by the judge-rapporteur; attention is focused on the terms established by the legislation for the commission of certain actions provided by the criminal procedural legislation for the organization of the preparation of the cassation review; it is described in details the features of each of the preparatory actions and their legal regulation.

It is also mentioned the legal positions of the European Court of Human Rights on the establishment of facts of violation of national law, which are arisen, inter alia, in connection with the improper implementation of the provisions of the law on the preparation of cassation proceedings. For example, there are explored the decisions where was found a violation of the right to defense due to improper notification of the participants

in the criminal proceedings on the date of consideration of these proceedings by the court of cassation.

Particular attention is paid to issues that guarantee the protection of the rights and legitimate interests of litigants. Among them is the right to directly participate in the court session of the court of cassation, participation in the court session by videoconference, mandatory participation of defense counsel, suspension of execution of court decisions etc.

The study concluded that the proper organization of the preparation of the cassation review and timely implementation of the tasks of this stage of the cassation review indicate compliance with the general principles of criminal proceedings, such as rule of law, legality, equality before the law and court, protection of rights, access to justice reasonable timeliness.

At the same time, it is emphasized the insufficiency of the term established by the Criminal Procedure Code of Ukraine for the preparation of cassation proceedings, it is substantiated the necessity of increasing this term with reference to court decisions of the court of cassation.

Key words: *cassation proceedings, preparation for cassation proceedings, court of cassation, criminal proceedings, opening cassation proceedings, demanding materials of criminal proceedings, suspension of execution of court decisions, objection to the cassation appeal.*

Постановка проблеми та її актуальність. Провадження в суді касаційної інстанції являє собою стадію кримінального провадження, в якій суд касаційної інстанції здійснює в межах касаційної скарги перегляд судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій і за його результатами встановлює правильність застосування цими судами норм матеріального та процесуального права (частини 1 і 2 статті 433 КПК України) [1]. Значення касаційного провадження, як відзначає Н.Р. Бобечко, полягає в тому, що воно є гарантією захисту прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному провадженні; гарантією правильного розгляду та вирішення кримінального провадження судами нижчих інстанцій (гарантією правосуддя); однією з форм контролю за судовою діяльністю судів нижчого рівня з боку судів вищого рівня; останнім національним засобом правового захисту прав і свобод людини перед зверненням до відповідних міжнародних установ чи відповідних міжнародних організацій [2, с. 370].

У структурі стадії провадження в суді касаційної інстанції умовно можна виокремити декілька етапів, одним із яких є підготовка касаційного розгляду, яка займає проміжне становище між касаційним оскарженням і касаційним розглядом. Зазначений етап має вагоме значення для здійс-

нення касаційного провадження загалом, оскільки від правильної організації підготовки касаційного розгляду залежить дотримання низки визначених частиною 1 статті 7 КПК України загальних засад кримінального провадження, до яких належать верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, забезпечення права на захист, доступ до правосуддя, розумність строків тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики касаційного провадження у кримінальному процесі присвячена значна увага науковців. Зокрема, до її теоретичних і практичних аспектів звертаються В.В. Безпала, Н.Р. Бобечко, Н.Г. Габлей, Н.В. Глинська, І.В. Гловюк, О.М. Дроздов, А.М. Євмін, Л.М. Лобойко, В.І. Маринів, В.Г. Пожар, І.В. Ракіпова, Л.Я. Стрельбіцька, В.В. Шапула, у працях яких детально розкриваються поняття, сутність і завдання зазначеної стадії кримінального провадження, досліджується зміст окремих її етапів, характеризуються підстави для зміни та скасування судових рішень, наводяться вимоги до структури та порядку ухвалення рішень суду касаційної інстанції тощо. Водночас підготовка касаційного розгляду як етап стадії провадження в суді касаційної інстанції не була предметом комплексного наукового дослідження у доктрині кримінального процесу, у зв'язку з чим механізм її здійснення сьогодні залишається недостатньо дослідженим.

Метою статті є розкриття на основі дослідження положень кримінального процесуального законодавства та практики суду касаційної інстанції особливостей підготовки кримінального провадження до касаційного розгляду.

Виклад основного матеріалу. Підготовка касаційного розгляду регулюється статтею 430 КПК України. Так, відповідно до частини 1 цієї статті, суддя-доповідач протягом десяти днів після відкриття касаційного провадження без виклику сторін кримінального провадження надсилає копії ухвали про відкриття касаційного провадження учасникам судового провадження разом із копіями касаційних скарг, інформацією про їхні права та обов'язки й встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на касаційну скаргу; витребує матеріали кримінального провадження; вирішує заявлені клопотання; вирішує питання про зупинення виконання судових рішень, які оскаржуються; вирішує інші питання, необхідні для касаційного розгляду [1]. При цьому, на відміну від рішення про відкриття касаційного провадження, яке з огляду на вимоги

частини 1 статті 428 КПК України приймається колегіально, дії щодо підготовки касаційного розгляду з урахуванням частини 1 статті 430 КПК України вчиняються суддею-доповідачем одноосово.

У доктрині кримінального процесу дії судді-доповідача в межах підготовки касаційного розгляду умовно поділяють на дві групи, такі як обов'язкові та факультативні. Обов'язковими є такі рішення та дії судді-доповідача, які він повинен ухвалити й вчинити з огляду на засаду публічності (*ex officio*), а факультативними - ті, які він виконує тільки з ініціативи заінтересованих осіб [2, с. 165]. До обов'язкових належать дії судді-доповідача щодо надсилання копій ухвал про відкриття касаційного провадження учасникам судового провадження разом із копіями касаційних скарг, інформацією про їхні права та обов'язки й встановлення строку, протягом якого можуть бути подані заперечення на касаційну скаргу; витребування матеріалів кримінального провадження. Факультативними діями є дії, які вчиняються суддею-доповідачем у разі задоволення ним клопотань учасників судового провадження. Таким чином, в основу наведеного поділу покладено імперативний характер нормативних приписів, які закріплюють відповідні дії судді-доповідача з підготовки касаційного розгляду. Відповідно, обов'язкові підготовчі дії вчиняються ним незалежно від наявності про це клопотання учасників судового провадження, а факультативні, - навпаки, лише за наявності відповідного клопотання.

Відповідно до частини 1 статті 430 КПК України, зазначені в ній підготовчі дії підлягають виконанню суддею-доповідачем протягом десяти днів після відкриття касаційного провадження [1]. Проте зазначений строк вбачається недостатнім з огляду на те, що для направлення копій ухвал про відкриття касаційного провадження учасникам судового провадження разом із копіями касаційних скарг та інформацією про їхні права й обов'язки суддя-доповідач повинен використовувати лише дані, наявні в матеріалах кримінального провадження, а саме інформацію про всіх учасників судового провадження, зокрема їх прізвища, імена та адреси, що зумовлює необхідність вчинення ним низки процесуальних дій. Так, суддя-доповідач після того, як було прийняте колегіальне рішення про відкриття касаційного провадження за касаційною скаргою/касаційними скаргами, повинен надати вказівку секретарю судового засідання про витребування з місцевого суду інформації про учасників судового прова-

дження, в якому відкрито касаційне провадження. Водночас суддя повинен витребувати матеріали кримінального провадження з того самого місцевого суду. Відповідно до пункту 17.6 Інструкції з діловодства Верховного Суду (далі - ВС), затвердженої Наказом керівника апарату ВС від 31 січня 2020 року № 11 (далі - Інструкція з діловодства), копія ухвали про відкриття провадження у справі, якою суддя-доповідач витребує справу, копія ухвали про витребування справи надсилаються електронною поштою на електронну адресу відповідного суду [3].

Використання такого способу отримання інформації між судами значно спрощує процес підготовки кримінального провадження до касаційного розгляду та сприяє дотриманню строків, визначених частиною 1 статті 430 КПК України. Водночас у практиці наявні непоодинокі випадки, коли місцеві суди або направляють інформацію про учасників судового провадження одночасно з матеріалами цього провадження, або за певних обставин не можуть негайно виконати запит на надання інформації, наприклад, із тих підстав, що матеріали кримінального провадження ще не повернуті до місцевого суду після апеляційного розгляду.

Таким чином, суддя-доповідач з об'єктивних причин не завжди може дотриматися встановленого частиною 1 статті 430 КПК України строку на вчинення підготовчих дій до касаційного розгляду.

Крім того, норми кримінального процесуального закону покладають на суддю-доповідача обов'язок встановлювати строк, протягом якого особи, визначені статтею 425 КПК України, мають право подати заперечення на касаційну скаргу. Ця дія є однією з умов дотримання загальних засад кримінального провадження, зокрема рівності учасників судового розгляду та доступу до правосуддя. Водночас кримінальний процесуальний закон не передбачає конкретний строк, протягом якого учасники касаційного розгляду повинні надіслати до суду свої заперечення на касаційну скаргу/касаційні скарги. Натомість визначення тривалості цього строку законодавець закріплює як дискреційне повноваження судді-доповідача, в ході реалізації якого він повинен врахувати, що встановлюваний строк, як зазначає С.М. Міщенко, має відповідати принципам розумності, бути достатнім для викладу заперечень на касаційну скаргу та враховувати реальну можливість отримання копій ухвали, касаційної скарги та інших документів [4, с. 771].

Проте аналіз судової практики свідчить про те, що суддями не сформовано єдиного підходу до встановлення строку на подання заперечень. Так, одні судді встановлюють цей строк шляхом визначення конкретного періоду, і зазвичай він становить від семи до тридцяти календарних днів (Ухвали Касаційного кримінального суду у складі ВС (далі - ККС ВС) від 27 липня 2021 р. у справі № 241/961/16-к, від 13 вересня 2021 р. у справі № 521/15375/14) [5; 6]. Інші судді встановлюють строк подання заперечень шляхом вказівки на конкретний момент, яким є початок касаційного розгляду (Ухвала ККС ВС від 30 серпня 2021 р. у справі № 727/5464/19) [7].

Вимоги до заперечень на касаційну скаргу містяться у статті 341 КПК України, проте у судовій практиці трапляються випадки, коли учасники судового провадження не розуміють значення слова «заперечення», яке фактично має бути незгодою з касаційною скаргою. Так, в окремих випадках до суду касаційної інстанції надходять документи, що мають назву «заперечення на касаційну скаргу», проте за своїм змістом ці документи є касаційними скаргами, що містять касаційні вимоги (Ухвала ККС ВС від 27 листопада 2020 р. у справі № 307/1403/18) [8]. Якщо заперечення на касаційну скаргу, що надійшли до касаційної інстанції, містять касаційні вимоги, колегія суддів розглядає такі заперечення як касаційні скарги та ухвалює одне з рішень, передбачених статтями 428-429 КПК України, перевіряючи ці документи щодо відповідності вимогам статті 427 КПК України.

Крім того, в судовій практиці наявні випадки, коли на адресу суду касаційної інстанції надходять заперечення від осіб, які, відповідно до статті 431 КПК України, не мають права подавати заперечення. У такому разі колегія суддів приймає рішення про повернення таких заперечень особам, які їх подали (Ухвала ККС ВС від 3 лютого 2020 р. у справі № 456/1917/15-к) [9].

Як правило, рішення стосовно всіх зазначених дій (направлення копії ухвали про відкриття касаційного провадження учасникам судового провадження разом із копією касаційної скарги, інформації про їхні права та обов'язки, а також роз'яснення учасникам судового провадження права подати заперечення на касаційну скаргу) суддею-доповідачем відображаються в одній ухвалі.

Під час підготовки касаційного розгляду суддя-доповідач також вирішує заявлені клопотання. Як відзначає С.М. Міщенко, якщо до суду касаційної інстанції надійшли клопотання про здійснення касаційного розгляду у режимі відеоконференції,

забезпечення засудженого під час касаційного розгляду перекладачем, здійснення провадження за відсутності учасника судового провадження тощо, суддя-доповідач, розглянувши клопотання, зобов'язаний постановити мотивовану ухвалу про задоволення чи незадоволення заявленого клопотання [4, с. 771]. Оскільки підготовка касаційного розгляду не є розглядом касаційної скарги по суті, то низка клопотань (наприклад, про визнання доказів недопустимими) не вирішується на цьому етапі суддею-доповідачем одноособово, а підлягають вирішенню колегією суддів під час розгляду касаційної скарги/касаційних скарг на судові рішення в нарадчій кімнаті.

У доктрині кримінального процесу обґрунтовується доцільність колегіального розгляду окремих клопотань за участю сторін та інших заінтересованих осіб. Так, Н.Р. Бобечко до їх числа відносить клопотання про зупинення касаційного провадження. На його думку, запропонована процедура сприятиме ефективному захисту прав, свобод та інтересів сторін, буде запорукою реалізації таких засад кримінального провадження, як змагальність, гласність, право на захист. В ідеалі порядок підготовки касаційного розгляду повинен ефективно поєднувати одноосібні дії та рішення судді-доповідача як більш економічну, швидшу й нескладну процедуру з колегіальним вирішенням деяких питань за участю учасників судового провадження [2, с. 164]. Наведена пропозиція викликає заперечення, оскільки запровадження такого порядку розгляду клопотань про зупинення касаційного провадження ускладнить підготовку кримінального провадження до касаційного розгляду. Це пов'язано з тим, що навіть під час розгляду кримінального провадження по суті в суді касаційної інстанції досить часто трапляються випадки, коли через неявку учасників судового провадження та відсутність даних про їх належне повідомлення про дату, час і місце касаційного розгляду чи неповідомлення ними про поважність причин свого неприбуття за умови, що їхню участь суд визнав обов'язковою, касаційний розгляд доводиться відкладати. Викладені фактори не залежать від волі судді, однак можуть призвести до затягування строку підготовки касаційного розгляду, тобто вони впливають на строк розгляду касаційного провадження.

Окремим пунктом законодавець у частині 1 статті 430 КПК України виокремлює підготовчі дії, пов'язані з вирішенням питання про зупинення виконання судових рішень. Важливість цього питання полягає в тому, що майже в кожній каса-

ційній скарзі сторона захисту, оскаржуючи судові рішення в касаційному порядку, порушує питання про зупинення виконання судових рішень, що набули законної сили. Прийняти рішення про зупинення виконання судових рішень суддя-доповідач може як за клопотанням сторін, так і за власною ініціативою. Таке зупинення має строковий характер і може зберігати свою дію лише до прийняття рішення судом касаційної інстанції.

Під час прийняття таких рішень виникають певні труднощі, оскільки у касаційному порядку оскаржуються судові рішення, що набули законної сили і, як правило, вже звернуті до виконання. Так, на думку Н.Р. Бобечка, підставою для зупинення виконання рішення у стадії касаційного провадження є наявність даних, які вказують на явну неправосудність судового рішення, що виконується. Під явною неправосудністю судового рішення, на думку вченого, варто розуміти комплексну характеристику, яка вказує на його незаконність, необґрунтованість та несправедливість абсолютно очевидного, безсумнівного характеру. При цьому не можуть бути підставами для зупинення виконання судового рішення обставини, що свідчать про різке погіршення стану здоров'я засудженого, важкі умови відбування ним покарання, тяжкі наслідки для його родини, зумовлені виконанням покарання [2, с. 171].

Проте з огляду на судову практику суддя-доповідач не позбавлений можливості врахувати певні обставини, зокрема стан здоров'я особи засудженого або його сімейні обставини, які мають значення для прийняття рішення про задоволення клопотання про зупинення виконання судового рішення. Так, у судовій практиці трапляються випадки задоволення клопотання про зупинення виконання судових рішень саме з підстав незадовільного стану здоров'я або наявності малолітньої дитини тощо (Ухвала ККС ВС від 25 лютого 2021 р. у справі № 751/9003/18) [10].

За наявності для того підстав виконання судового рішення може бути зупинене як повністю (Ухвала ККС ВС від 13 вересня 2021 р. у справі № 402/581/18) [11], так і в певній його частині, наприклад, вирішення цивільного позову або прийнятого рішення про речові докази (Ухвала ККС ВС від 31 серпня 2020 р. у справі № 481/227/18) [12].

При цьому судові рішення має бути належним чином обґрунтоване суддею-доповідачем. Зокрема, в ньому має бути зазначено, з яких підстав клопотання про зупинення виконання судового рішення задоволено повністю або частково,

а також те, чому в іншій частині таке клопотання задоволенню не підлягає.

Відповідно до пункту 17.14 Інструкції з діловодства, копія ухвали про зупинення виконання судового рішення невідкладно направляється на офіційну електронну адресу суду, рішення якого зупиняється, та на його поштову адресу, а також учасникам справи [3].

За відсутності для того підстав суди відмовляють у зупиненні виконання судових рішень, що набули законної сили. Як свідчать результати дослідження судової практики, основною причиною цього є неналежне обґрунтування необхідності зупинення оскаржуваних судових рішень (Ухвала ККС ВС від 15 листопада 2021 р. у справі № 699/434/19) [13].

Перелік питань, визначених частиною 1 статті 430 КПК України, не є вичерпним, що впливає зі змісту пункту 5 частини 1 зазначеної статті, відповідно до якої суддя-доповідач вирішує інші питання, необхідні для касаційного розгляду. У доктрині кримінального процесу до числа цих питань відносять, зокрема, визначення обов'язковості явки певних учасників судового розгляду; залучення перекладача у провадження; доручення органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, забезпечення засудженого захисником; доставлення засудженого, який тримається під вартою, у судові засідання, якщо від нього надійшло відповідне клопотання; проведення дистанційного судового провадження за наявності до того встановлених статтею 336 КПК України підстав [14, с. 299]. Дещо уточнюючи наведену позицію, маємо зазначити, що ці питання з урахуванням пункту 3 частини 1 статті 430 КПК України підлягають вирішенню й за відсутності клопотань учасників судового провадження.

У частині 4 статті 430 КПК України законодавець передбачив обов'язковість виклику засудженого в судові засідання для участі в касаційному розгляді, якщо суд визнає обов'язковою його участь, а засудженого, що тримається під вартою, - також у випадках, якщо про це надійшло його клопотання [1]. Виконання цієї норми є дуже важливим для забезпечення дотримання вимог законності, справедливості та рівності перед законом і судом. Її недотримання може мати наслідком встановлення Європейським судом з прав людини (далі - ЄСПЛ) порушення пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі - Конвенція) і, як наслідок, перегляд кримінального провадження за виключними обстави-

нами з подальшим скасуванням судових рішень національних судів. Для прикладу можна навести рішення ЄСПЛ у справах «Коробов проти України» від 21 липня 2011 р. та «Гриб проти України» від 14 грудня 2017 р., в яких було констатовано порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у зв'язку з порушенням принципу процесуальної рівності сторін під час провадження у ВС України [15; 16].

Реалізація засудженим права на особисту участь у судовому засіданні суду касаційної інстанції майже не викликає проблем у випадках, коли він не перебуває під вартою і бажає взяти участь у судовому засіданні. Так, засуджений може прибути до зали судових засідань суду касаційної інстанції у визначені суддею-доповідачем день і час або заявити про бажання взяти участь у режимі відеоконференції, що передбачено статтею 336 КПК України. При цьому можливість участі засудженого, як й інших учасників судового провадження, в суді касаційної інстанції шляхом відеоконференції значно спрощує підготовку касаційного розгляду.

У таких випадках секретар судового засідання здійснює резервування залів судових засідань на відповідний проміжок часу у судах та приміщеннях державних установ Державної кримінально-виконавчої служби Міністерства юстиції України (за наявності можливості) для організації проведення судового засідання в режимі відеоконференції. На електронну адресу (або поштову адресу чи факсимільним зв'язком) установи, з якою необхідно встановити відеоконференц-зв'язок, надсилається копія судового рішення про здійснення судового засідання в режимі відеоконференції (за наявності), а учаснику судового провадження, клопотання якого задоволено, повідомляються час та місце проведення судового засідання в режимі відеоконференції (пункт 17.16 Інструкції з діловодства) [3].

Проте виникають певні питання, які повинні бути вирішені суддею у випадку, коли засуджений тримається під вартою і не бажає брати участь у судовому засіданні шляхом відеоконференції, а, навпаки, наполягає на його безпосередній участі, тобто доставленні його до зали судових засідань ВС. У таких випадках потрібно враховувати, що хоча законодавець у частині 1 статті 430 КПК України обмежує вчинення суддею-доповідачем підготовчих дій десятиденним строком, який розпочинається після відкриття касаційного провадження, проте, відповідно до частини 4 цієї статті, вимога засудженого, що тримається під вартою, про його участь у судовому засіданні

суду касаційної інстанції є обов'язковою, тобто на розгляд такого клопотання засудженого зазначений десятиденний строк не поширюється. Таким чином, суддя-доповідач, отримавши клопотання засудженого, що тримається під вартою, про його доставлення до зали судових засідань ВС, повинен прийняти відповідне рішення та надати вказівку про його виконання, навіть якщо закінчився строк підготовки касаційного розгляду (ухвала ККС ВС від 16 жовтня 2019 р. у справі № 567/132/18) [17].

Крім того, в судовій практиці непоодинокими є випадки надходження до суду касаційної інстанції клопотань засуджених про залучення захисника для здійснення захисту за призначенням у випадках, передбачених КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, після закінчення підготовки та призначення касаційного розгляду. У таких випадках залучення захисника є вагомою гарантією забезпечення права засудженого на захист як однієї із загальних засад кримінального провадження (стаття 20 КПК України), у зв'язку з чим судді-доповідачі задовольняють такі клопотання засуджених поза межами визначеного частиною 1 статті 430 КПК України строку на підготовку касаційного розгляду (ухвала ККС ВС від 17 листопада 2020 р. у справі № 318/2199/16-к) [18].

Разом із здійсненням виклику засудженого у випадках, визначених частиною 4 статті 430 КПК України, суддя-доповідач може викликати у судове засідання для участі в касаційному розгляді інших учасників судового провадження, якщо визнає їх участь обов'язковою. Як зазначає С.М. Міщенко, суддя-доповідач може визнати обов'язковою участь потерпілого, якщо в касаційній скарзі ставиться питання про закриття кримінального провадження, засудженого та потерпілого - якщо ставиться питання про скасування чи зміну вироку суду на підставі угоди про примирення, засудженого - в разі закриття кримінального провадження з nereабілітуючих підстав, тоді як останнє вказує на відсутність у його діях складу кримінального правопорушення [4, с. 772].

Відповідно до частин 2 і 3 статті 430 КПК України, усі рішення, ухвалені суддею-доповідачем під час підготовки провадження до касаційного розгляду, викладаються у формі ухвали, копії якої надсилаються учасникам судового провадження. Після проведення підготовчих дій та отримання матеріалів кримінального провадження суддя-доповідач постановляє ухвалу про закінчення підготовки та призначення касаційного розгляду [2]. Постановлені суддею-доповідачем під час

підготовки касаційного розгляду ухвали за своїм змістом повинні відповідати вимогам частини 1 статті 372 КПК України й містити три частини, такі як вступна, мотивувальна та резолютивна.

Висновки. Викладене свідчить про те, що підготовка касаційного розгляду є самостійним етапом стадії провадження в суді касаційної інстанції, під час якого суддя-доповідач одноособово здійснює процесуальні дії, спрямовані на забезпечення подальшого касаційного розгляду кримінального провадження. Система цих дій і граничний строк їх виконання визначені законодавцем у частині 1 статті 430 КПК України, аналіз практики застосування якої дав змогу виявити низку проблем правозастосовного характеру, пов'язаних перш за все з недостатністю закріпленого у зазначеній нормі десятиденного строку для своєчасного здійснення суддею-доповідачем підготовчих дій. Наведене вказує на доцільність уточнення нормативно закріпленого строку виконання суддею-доповідачем процесуальних дій, пов'язаних з підготовкою касаційного розгляду, що підлягає визначенню з урахуванням як необхідності забезпечення засади розумності строків, так і низки об'єктивних чинників, які виключають можливість вчинення підготовчих дій протягом строку, визначеного частиною 1 статті 430 КПК України.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Бобечко Н.Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Львів, 2016. 498 с.
3. Інструкція з діловодства ВС : затв. Наказом керівника апарату Верховного Суду від 31 січня 2020 р. № 11.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків : Одиссей, 2013. 1104 с.
5. Ухвала ККС ВС від 27 липня 2021 р. у справі № 241/961/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98586325>.

6. Ухвала ККС ВС від 13 вересня 2021 р. у справі № 521/15375/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99556384>.

7. Ухвала ККС ВС від 30 серпня 2021 р. у справі № 727/5464/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99277807>.

8. Ухвала ККС ВС від 27 листопада 2020 р. у справі № 307/1403/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93150042>.

9. Ухвала ККС ВС від 3 лютого 2020 р. у справі № 456/1917/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87393355>.

10. Ухвала ККС ВС від 25 лютого 2021 р. у справі № 751/9003/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139530>.

11. Ухвала ККС ВС від 13 вересня 2021 р. у справі № 402/581/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99556615>.

12. Ухвала ККС ВС від 31 серпня 2020 р. у справі № 481/227/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91260723>.

13. Ухвала ККС ВС від 15 листопада 2021 р. у справі № 699/434/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101100309>.

14. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України : у 4 т. / за заг. ред. О.В. Стовби. Харків : Видавничка агенція «Апостиль», 2015. Т. III. 372 с.

15. Справа «Коробов проти України» : Рішення ЄСПЛ від 21 липня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_790.

16. Справа «Гриб проти України» : Рішення ЄСПЛ від 14 грудня 2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d51.

17. Ухвала ККС ВС від 16 жовтня 2019 р. у справі № 567/132/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85009250>.

18. Ухвала ККС ВС від 17 листопада 2020 р. у справі № 318/2199/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92902784>.

*Скоковська Я. П.,
аспірантка кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової
діяльності
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ЗАКОНОДАВЧІ НЕВІДПОВІДНОСТІ ЩОДО ЗАЛУЧЕННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННИЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Талалай Д. В.

Ефективна діяльність із забезпечення державної безпеки є ключовим фактором для реалізації національних інтересів в усіх сферах суспільного життя.

Вітчизняна система протидії організованій злочинній діяльності є достатньо важливою складовою частиною цього, законодавство з реалізації державної політики в цій сфері змінюється у зв'язку з реформуванням організаційно-правової структури Служби безпеки України. Саме тому питання законодавчих невідповідностей щодо залучення вітчизняної спецслужби до протидії організованій злочинній діяльності як загрози державній та національній безпеці є актуальним.

Метою статті є аналіз змін у нормативно-правовому забезпеченні протидії Службою безпеки України організованій злочинній діяльності та надання обґрунтованих рекомендацій для усунення прогалин у законодавстві.

Наукова новизна дослідження пов'язана з подальшим розвитком наукової думки про закономірності в підходах до реформування організаційно-правової структури Служби безпеки України. На підставі аналізу чинного та перспективного до прийняття законодавства визначено головні невідповідності, а також акцентовано увагу на головних детермінантах, необхідних для формування узгодженого підходу до імплементації концептуального бачення з визначення кола уповноважених суб'єктів на протидію організованій злочинній діяльності саме як загрози державній та національній безпеці.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, зазначаємо, що розвиток вітчизняної спецслужби має відбуватися в межах загального процесу адаптації наявних механізмів забезпечення державної та національної безпеки до адекватної протидії сучасним загрозам. Сучасні підходи до реформування Служби безпеки України ще не набули завершального характеру, однак окремі ініціативи вже реалізовані, як це відбулося з набуттям чинності перехідних положень Закону України «Про Бюро економічної безпеки». Зазначене зумовило потребу узгодити на законодав-

чому рівні вектор розвитку Служби безпеки України у співвідношенні з підходами до формування Системи державних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю. Визначення статусу Служби безпеки України в переліку уповноважених суб'єктів протидіяти зазначеному негативному явищу чітко відповідатиме нормам чинних Стратегії національної безпеки України та Стратегії боротьби з організованою злочинністю. Більш того, це не суперечитиме духу перспективного до прийняття законопроекту № 3196-д. Коли організовані форми злочинної діяльності використовуються для дестабілізації ситуації в Україні та завдання шкоди національній безпеці, неприпустимим є розбалансування механізмів протидії цим загрозам, а також послаблення можливостей використання потенціалу Служби безпеки України для адекватного та упереджувального впливу на них.

Ключові слова: загроза, організована злочинна діяльність, система, безпека.

Talalai D. V. Legislative incompatibilities regarding involvement Ukrainian Security Services against organized criminal activities

Effective activities to ensure state security are a key factor in the realization of national interests in all spheres of public life.

The domestic system of combating organized crime is a very important component of this, the legislation on the implementation of state policy in this area is changing in connection with the reform of the organizational and legal structure of the Security Service of Ukraine. That is why the issue of legislative inconsistencies regarding the involvement of the domestic special services in combating organized crime as a threat to state and national security.

The purpose of the article is to analyze the changes in the regulatory and legal support of the Security Service of Ukraine's counteraction to organized criminal activity and provide sound recommendations to address gaps in legislation.

The scientific novelty of the study is related to the further development of scientific opinion on the patterns of approaches to reforming the organizational and legal structure of the Security Service of Ukraine. Based on the analysis of current and future legislation,

the main inconsistencies have been identified, as well as the main determinants needed to form a coherent approach to implementing a conceptual vision for defining the range of authorized entities to combat organized crime as a threat to state and national security.

Conclusions. Summing up the results of the study, it can be noted that the development of the domestic special services should take place within the general process of adapting existing mechanisms for state and national security to adequately counter modern threats. Modern approaches to reforming the Security Service of Ukraine have not yet been finalized, but some initiatives have already been implemented, as has happened with the entry into force of the transitional provisions of the Law of Ukraine "On the Bureau of Economic Security". This necessitated the harmonization at the legislative level of the vector of development of the Security Service of Ukraine in relation to the approaches to the formation of the System of state bodies in the field of combating organized crime. Determining the status of the Security Service of Ukraine in the list of authorized entities to counteract this negative phenomenon will clearly comply with the current National Security Strategy of Ukraine and the Strategy for Combating Organized Crime. Given that organized forms of criminal activity are used to destabilize the situation in Ukraine and harm national security, it is unacceptable to unbalance mechanisms to counter these threats, as well as weaken the capacity of the Security Service of Ukraine to adequately and proactively influence them.

Key words: *threat, organized criminal activity, system, security.*

Постановка проблеми. Виклики та загрози завжди були чинниками, які визначали вектор розвитку суб'єктів сектору безпеки і оборони України у напрямі адаптації їх діяльності, організаційно чи інституціонально, саме до наявної повістки дня, закладаючи відповідні підвалини законодавчого забезпечення на довгострокову перспективу. Реалії сьогодення продукують цілком логічний запит не лише на підвищення обороноздатності держави, але й на відновлення територіальної цілісності України.

З 2014 року вітчизняною системою органів державної влади ведеться достатньо активна робота з напрацювання відповідних законодавчих змін саме для вирішення зазначених комплексних завдань, зокрема щодо уточнення компетенції окремих суб'єктів сектору безпеки і оборони України, наділення їх достатніми повноваженнями, утворення нових державних і правоохоронних органів (структур) та реформування наявних, а також адаптації організаційно-правових основ діяльності для належного функціонування в умовах особливого періоду й надзвичайних правових

станів тощо. На жаль, ці процеси не завжди мали чи мають послідовний характер, що може деструктивно вплинути на здатність держави реалізувати політику саме із забезпечення державного суверенітету, конструкційного ладу й незалежності України в середньостроковій чи довгостроковій перспективі.

Доводиться констатувати, що наявні протиріччя щодо векторів розвитку саме силового блоку, тобто Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до вітчизняного законодавства, створюють суттєві труднощі для мінімізації загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Загальновідомо, що як і інші суб'єкти сектору безпеки і оборони України, вітчизняна спецслужба в контексті свого функціонального призначення має велике значення для забезпечення не лише державної, але й національної безпеки. Водночас уже досить тривалий час дискутуються як у науковій спільноті, так і у фаховому осередку різноманітні ініціативи щодо реформування Служби безпеки України, а також реалізуються окремі законодавчі напрацювання щодо впровадження, як задекларовано, кращих практик спеціальних служб країн ЄС та НАТО. Зазначені процеси мають враховувати комплексний підхід до реформування Сектору безпеки і оборони України задля недопущення розбалансування її складових частин, а також ефективного використання сил та засобів Служби безпеки України для адекватного реагування на сучасні загрози національній безпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику правових засад функціонування складових частин системи забезпечення національної безпеки у своїх наукових працях розглядали такі вчені, як В.Ю. Богданович, В.О. Вдовиченко, В.О. Косевцов, М.І. Костюченко, С.С. Кудінов, С.О. Кузніченко, Н.Р. Нижник, В.Г. Новицький, В.В. Пахомов, В.Г. Пилипчук, І.М. Рижов, Я.Я. Романовський, Г.П. Ситник, О.П. Снігерьев, М.П. Стрельбицький, Я.Я. Толкаченко, В.І. Шижкін, О.Н. Ярмиш. Слід зазначити, що наявний науковий доробок утворює достатнє підґрунтя для провадження наукових пошуків у визначеній сфері, втім, незважаючи на наявність низки досліджень, зокрема тих, що мають міждисци-

плінарний характер, відносно вирішеними залишаються питання щодо перспективних моделей розбудови й розвитку вітчизняної спецслужби як дієвої компоненти в секторі безпеки і оборони України, а також відповідного законодавчого забезпечення.

Метою статті є аналіз імplementованих законодавчих положень щодо внесення змін до організаційно-правових основ діяльності Служби безпеки України за напрямом протидії організованій злочинній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення державної безпеки України є однією із засадничих умов реалізації національних інтересів, гарантування її сталого розвитку на підставі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян.

Нині в державі продовжуються процеси оптимізації та реформування складових частин сектору безпеки і оборони, зокрема Служби безпеки України, у напрямі створення сучасної вітчизняної спецслужби.

Здійснюючи наукову розвідку цього проблемного питання, маємо зазначити, що у своїх дослідженнях М.І. Костюченко розглянув систему функцій Служби безпеки України як складне явище задля визначення підходів до оптимізації її структури та цілком слушно визначив, що наявні детермінанти її цілей, функцій та структури є взаємопов'язаними категоріями й саме на їх основі має базуватись нормативно-правове забезпечення діяльності вітчизняної спецслужби [1]. На думку автора, якість сформованої зазначеної системи є підставою для підвищення ефективності оперативно-службової діяльності за рахунок оптимізації міжфункціональних зав'язків, з чим ми погоджуємося.

Водночас достатньо велика кількість як вітчизняних, так й іноземних фахівців у контексті загальної дискусії про напрями реформування Служби безпеки України наполягали на необхідності позбавлення її невласливих функцій з посиланням на кращі практики та політико-правові моделі спецслужб держав - членів ЄС і НАТО.

З огляду на те, що зазначені групи країн мають насправді свій унікальний історичний досвід формування та розвитку спецслужб, виконують надважливе завдання для кожної з них, а саме постійне підтримання стану захищеності національних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз, аналогічне функціональне призначення інституціонально покладено на Службу безпеки України, котре визначає її роль та місце в системі

сектору безпеки та оборони України. Абстрагуючись від окремих дискусійних моментів щодо зазначеного вектору наближення організаційно-правових засад діяльності вітчизняної спецслужби до «світових стандартів», вважаємо, що реформа Служби безпеки України справді є назрілою та затребуваною з точки зору її інституціональної адаптації саме до сучасних потреб забезпечення державної безпеки, захисту прав людини й громадянина, а також суспільства й держави від зовнішніх та внутрішніх загроз державній безпеці.

У цьому контексті видається достатньо обґрунтованою позиція керівництва Служби безпеки України, згідно з якою вжиття комплексу заходів з реформування, оптимізації структури, функцій та численності має забезпечити створення оновленої, професійної, високоефективної та водночас оптимальної за кількістю спецслужби європейського зразка.

Хоча вжиття зазначених заходів ще не набула завершального характеру, організаційна структура Служби безпеки України вже зазнала змін у зв'язку з підписанням Президентом України Закону України «Про Бюро економічної безпеки» [2]. Зазначений законодавчий акт справді має комплексний та інтегрований характер, водночас він прямо вплинув на можливості Служби безпеки вживати заходів за напрямом боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Мається на увазі те, що набули чинності закріплені у перехідних положеннях Закону норми щодо виключення спецпідрозділів БКОЗ СБ України з переліку функціональних підрозділів Центрального управління та загальної структури Служби.

Вважаємо, що зазначені норми є достатньо дискусійними, оскільки Закон, як це зазначено у преамбулі, визначає виключно правові засади організації та діяльності новоствореного органу БЕБ. З іншого боку, зазначені прийняті норми законодавства суперечать духу Закону України «Про Бюро економічної безпеки» та жодним чином не впливають на основні завдання, котрі сьогодні стоять перед Службою безпеки України. Більш того, розвиток обстановки як всередині держави, так і за її межами дає всі підстави говорити про достатньо гостру потребу задіяння сил та засобів саме Служби безпеки України до протидії організованій злочинній діяльності як одного з деструктивних чинників, які використовуються іншими країнами для підривної діяльності проти України.

Як відомо, вхідні положення з питань державної політики закріплюються перш за все у стратегічних документах загальнодержавного значення.

Так, чинною редакцією Стратегії національної безпеки України [3] як документом довгострокового планування, що визначає актуальні загрози національній безпеці держави та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України, а також є основою для планування й реалізації державної політики в цій сфері, в пункті 19 Розділу II «Поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов» прямо закріплено, що спеціальні служби іноземних держав, насамперед Російської Федерації, продовжують розвідувально-підривною діяльністю проти України, намагаються підживлювати сепаратистські настрої, використовують організовані злочинні угруповання і корумпованих посадових осіб, прагнуть зміцнити інфраструктуру впливу.

Стратегія боротьби з організованою злочинністю [4] чітко визначила, що саме організована злочинність становить пряму загрозу для національної безпеки в умовах збройної агресії проти України та намагання створити терористичні організації в державі. Більш того, констатовано, що організована злочинність є інструментом, що використовується спецслужбами іноземних держав для дестабілізації ситуації в Україні та завдання шкоди національній безпеці.

Задля формування ефективної системи інституційного забезпечення боротьби з організованою злочинністю положеннями зазначеної Стратегії оперативні підрозділи СБ України визначені невід'ємною складовою частиною її підсистеми, що об'єднує державні органи, основною функцією яких є боротьба з цим негативним явищем загальнодержавного рівня суспільної небезпеки.

Нормативно-правову основу для законодавчого забезпечення зазначених стратегічних положень утворюють насамперед Закони України «Про Службу безпеки України» [5] від 25 березня 1992 року № 2229-XII, «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 року № 3341-XII [6]. Не вдаючись до загального аналізу цих актів, зазначимо лише те, що ними закріплено організаційно-правові основи діяльності Служби, тому вони мають розглядитися щодо необхідності внесення до них змін у ході вжиття заходів з реформування.

Слід зазначити, що Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки вже напрацьований проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення

організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України» від 26 жовтня 2020 № 3196-д [7]. У пояснювальній записці до нього задекларовано, що законопроєкт спрямовано на підвищення інституційної спроможності Служби безпеки України із забезпечення державної безпеки та зміну законодавства України, що регулює її діяльність, відповідно до сучасних викликів і загроз державній безпеці України, яким повинна протидіяти СБУ, а також стратегічних та концептуальних документів з питань розвитку сектору безпеки і оборони, реформування системи правоохоронних органів і відповідних рекомендацій міжнародних та європейських партнерів України. Також зроблено посилання на те, що він має замінити Закони України «Про Службу безпеки України» і «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України», якими нині регулюється діяльність Служби.

На нашу думку, сьогодні можна ствердно зазначити, що саме цим законопроєктом закладено головні тенденції реформування Служби безпеки України та розвитку організаційно-правових засад її діяльності, адже він уже рекомендований Комітетом парламенту до прийняття у другому читанні, а тому, на нашу думку, його можна розглядати як такий, що може бути прийнятий найближчим часом.

Це дає підстави констатувати, що провідною думкою законодавця є впровадження принципово нової моделі спецслужби з посиленням контррозвідки як основної складової частини її діяльності.

Принциповим також є те, що простежується достатньо чітка тенденція до створення нової Системи державних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю, до складу якої Службу безпеки України прямо не віднесено. Відзначимо, що в попередніх редакціях законопроєкту містилось чітке посилання на Службу безпеки як контррозвідувальний орган у переліку суб'єктів зазначеної Системи, однак у ході доопрацювання фінальної редакції законопроєкту 3196-д ця норма зникла. Вважаємо такий підхід помилковим, адже це може призвести до неоднозначності в підходах до визначення правого регулювання компетенції вітчизняної спецслужби з протидії загрозам державній і національній безпеці.

Сьогодні у задекларованій редакції законопроєкту міститься лише посилання на те, що участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах своєї компетенції беруть органи спеціального призначення з правоохоронними функціями та інші державні органи, що сприяють державним органам, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, у виконанні визначених цим

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Законом завдань. Зазначене положення, на нашу думку, навряд чи може розглядатись як належне законодавче підґрунтя для забезпечення реалізації Службою безпеки України своєї компетенції щодо протидії організованій злочинній діяльності.

Протидія використанню іноземними спецслужбами організованих злочинних угруповань, на нашу думку, проводить у сфері компетенцій Служби безпеки України, сили та засоби якої мають необхідний потенціал до адекватного реагування на такі загрози національній безпеці. З огляду на це, а також з урахуванням рівня зазначених загроз державній безпеці та стратегічних аспектів реалізації державної політики з протидії цим негативним явищам застосування сил та засобів Служби безпеки для ефективного та адекватного реагування на них продовжуватиме залишатися затребуваним.

З урахуванням достатньо гострої потреби адаптації наявних сил та засобів вітчизняної спецслужби до протидії сучасним загрозам набувають особливого значення питання законодавчого закріплення повноважень Служби безпеки України саме щодо протидії організованій злочинності.

На нашу думку, в межах повноважень Служби безпеки саме як контррозвідального органу на законодавчому рівні мають бути реалізовані завдання, покладені чинними стратегічними документами держави на оперативні підрозділи СБ України щодо протидії використанню організованих злочинних угруповань і корумпованих посадових осіб для розвідально-підривної діяльності проти України спеціальними службами іноземних держав, насамперед Російської Федерації. Вважаємо, що законодавчим підґрунтям для цього має стати чітке посилання в нормі закону на визначення Служби безпеки України серед переліку державних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю.

З огляду на зазначені положення стратегічних документів редакція перспективного до прийняття законодавства з удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України, на нашу думку, має все ж таки врахувати достатньо чітке посилання на Службу як одного із суб'єктів боротьби з організованою злочинною діяльністю в межах своєї компетенції.

Реалізація зазначеного, на нашу думку, позитивно вплине на функціонування системи забезпечення державної безпеки, адже саме за рахунок належного стану правового регулювання може бути досягнуто ефективність реалізації функцій та повноважень вітчизняної спецслужби. Водночас

це сприятиме належній реалізації державної політики щодо протидії загрозам державній безпеці.

Щодо застосованого в перехідних положеннях Закону України «Про Бюро економічної безпеки» прийому юридичної техніки щодо припинення діяльності спеціально створених у системі Служби безпеки України підрозділів для боротьби з організованою злочинністю та корупцією, то він не враховує компетенцію Служби та її завдання протидіяти загрозам державній безпеці, пов'язаним саме з такими негативними явищами.

Вважаємо, що застосований підхід у цьому Законі фактично призводить до правової невизначеності щодо реалізації державної політики з протидії організованій злочинній діяльності, якщо відповідне коло уповноважених суб'єктів залишається недостатньо узгодженим на законодавчому рівні.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, можемо зазначити, що розвиток вітчизняної спецслужби має відбуватися в контексті загальної оптимізації державного механізму забезпечення національної безпеки і оборони. Сучасні підходи до її реформування потребують врахування не лише іноземного, але й національного досвіду формування та розвитку спецслужби. Водночас впровадження тієї чи іншої моделі механізму протидії загрозам національній безпеці, пов'язаним з організованою злочинною діяльністю, потребує напрацювання та імплементації в чинне законодавство комплексних норм щодо визначення кола уповноважених суб'єктів та чіткого розмежування їх компетенції.

Законодавчі ж зміни, котрі набули чинності з прийняттям Закону України «Про Бюро економічної безпеки», по-перше, вплинули на організаційно-штатну структуру Служби безпеки України, по-друге, суттєво вплинули на можливості застосування її сил і засобів саме як контррозвідального органу для протидії загрозам розвідально-підривної діяльності проти України, які передбачають зміцнення інфраструктури впливу за допомогою використання організованих злочинних угруповань і корумпованих посадових осіб, по-третє, зумовили певні протиріччя зазначених законодавчих норм стосовно визначення кола суб'єктів у сфері боротьби з організованою злочинністю відповідним положенням стратегічних документів у цій сфері.

Загалом вважаємо, що застосована юридична техніка внесення змін до організаційно-штатної структури Служби безпеки України має достатньо дискусійний характер, а поточний стан законодавчого забезпечення протидії зазначеним загрозам

національній безпеці потребує напрацювання відповідних змін відповідно до чинних стратегічних документів держави для усунення конкретних недоліків.

Вважаємо, що такі законодавчі зміни мають забезпечити можливості для належного використання сил та засобів Служби безпеки України у функціонуванні механізмів протидії таким загрозам державній і національній безпеці як у мирний час, так і в особливий період.

Література

1. Костюченко М.І. Система функцій Служби безпеки України: теоретичні та правові основи : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 21.07.01 «Забезпечення державної безпеки». Київ, 2014. 36 с.
2. Про Бюро економічної безпеки : Закон України № 1150-IX (2021). *Електронна база «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
3. Про Стратегію національної безпеки України : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року. *Електронна база «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text>.

4. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126-р. *Електронна база «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>.

5. Про Службу безпеки України : Закон України № 2229-XII (1992). *Електронна база «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.

6. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України № 3341-XII (1993). *Електронна база «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>.

7. Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України : Проект Закону України від 26 жовтня 2020 року № 3196-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70243.

Талалай Д. В.,
доктор юридичних наук, професор
<https://orcid.org/0000-0001-5703-6555>

СОЦІАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ НОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Балтаджи П. М., Суханова Д. С.

Конфлікт є об'єктивною умовою розвитку цивілізації, це специфічний тип взаємодії, що полягає в зіткненні інтересів суб'єктів суспільних відносин. Конфлікти супроводжують людство протягом всієї історії і знайшли висвітлення в історичній літературі всіх країн і народів. Соціальний конфлікт, як одне з характерних явищ розвитку суспільства, охоплює різноманітний спектр протиріч навколишньої реальності. В основу виникнення і розвитку будь-якого соціального протиріччя покладено об'єктивну суперечність між протиборчими силами. Соціальний конфлікт має не тільки об'єктивну сторону, де конфлікт розглядається як соціальне протиріччя на стадії розв'язання, а й суб'єктивну сторону, тобто особистісні властивості учасників конфлікту, які спонукають останніх вступати в конфліктну взаємодію та впливають на їхню поведінку в конфлікті. Під соціальним конфліктом слід розуміти будь-яку взаємодію сторін, що зумовлена протилежністю їх ціннісних установок і встановлених норм поведінки. Соціальні наслідки конфліктів, їх функціональна спрямованість знаходяться в центрі уваги філософів, соціологів, конфліктологів. Наслідки конфліктів стимулюють вчених до пошуків причин виникнення, умов ескалації конфліктів, розробки технологій запобігання і врегулювання соціальних конфліктів. Розуміння соціального конфлікту стає можливим завдяки врахуванню таких обставин: по-перше, сутність цього явища визначається інтрапсихічними процесами і чинниками, які виникають або відбуваються у свідомості людини; по-друге, генезис і властивості цього феномену розкриваються передусім у ситуативному контексті; по-третє, для оцінки такого явища недостатньо знань про внутрішні, особистісні особливості людини, зовнішні фактори чи об'єктивні характеристики ситуації, необхідним є розуміння його суб'єктивної інтерпретації учасниками конфліктної взаємодії.

Різнманітність змісту правових конфліктів припускає використання різних способів і форм їх розв'язання, які утворюють певну систему розв'язання правових конфліктів. Альтернативні форми розв'язання конфліктів покликані нівелювати недоліки юридичного способу розв'язання спорів і характеризуються гнучкістю, простотою та оперативністю.

Вони не зменшують значущості інституту юстиції як основного механізму захисту прав людини від неправомірних дій, доповнюють його, а отже, мають розвиватися разом із цим інститутом.

Ключові слова: конфлікт, функції, глобалізація, інновація, альтернативне вирішення спорів, медіація, інститут медіації, правова культура, громадянське суспільство.

Baltadji P. M., Suhanova D. S. SOCIAL CONFLICT IN THE CONTEXT OF THE NEW REALITY

Conflict is an objective condition for the development of civilization; it is a specific type of interaction consisting in the clash of interests of the subjects of social relations. Conflicts have accompanied humanity throughout history and are reflected in the historical literature of all countries and peoples.

Social conflict as one of the characteristic phenomena of societal development encompasses a diverse range of contradictions in the surrounding reality. The emergence and development of any social contradiction is based on an objective contradiction between opposing forces. Social conflict has not only an objective side, where the conflict is seen as a social contradiction at the stage of resolution, but also a subjective side, i.e. a conflict. Social conflict should be understood as any interaction between the parties, caused by the opposing of their values and established norms of behaviour. Social effects of conflicts, their functional orientations are in the center of attention of philosophers, sociologists, conflictologists. Consequences of conflicts makes scientists find reasons of appearance, conditions of escalation of conflicts, development of the technologies of prevention and regulation of social conflicts.

Conflict, as a socio-legal and psychological phenomenon, reflects economic, political, ideological, cultural, ethical and other factors of public life.

The diverse content of legal conflicts implies the use of different modes and forms of conflict resolution, which form a system of legal conflict resolution. Alternative forms of conflict resolution are designed to compensate for the disadvantages of the jurisdictional mode of dispute resolution and are characterised by flexibility, simplicity and speed. They do not diminish the importance of the institution of justice as the main mechanism for protecting human rights from unlawful acts; they complement it and should therefore be developed in conjunction with it. Alternative forms of resolving legal

conflicts are designed to eliminate the shortcomings of the jurisdictional way of resolving disputes and are characterized by flexibility, simplicity and efficiency

Key words: *conflict, function, globalization, innovation, alternative dispute resolution, mediation institute of mediation, legal culture, civil society.*

Постановка проблеми та її актуальність. Конфлікти супроводжують людство протягом всієї історії і знайшли висвітлення в історичній літературі всіх країн і народів. Це сюжет багатьох художніх творів та вистав, об'єкт уваги художників та образ в роботах скульпторів. Спроби філософського осмислення категорії сягають у стародавні часи і знаходять відображення в трактатах та наукових роздумах. Справедливим буде віднесення конфлікту до найбільш поширеної, в історії людства, форми соціальної взаємодії. Будь який реальний конфлікт, безпосередньо пов'язаний з часовими, просторовими та соціальними параметрами і представляє собою форму соціальної взаємодії, направленої на вирішення протиріччя. Зміна ціннісних орієнтирів, зміна форм та методів комунікації, трансформація свідомості у відповідь на виклики часу, обумовлюють перегляд ролі і функцій такої, на перший погляд, сталої категорії як конфлікт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Підкреслюючи інтерес, приділений конфлікту в різні часи, слід мати на увазі, що перші дослідження носили суто описовий характер. Питання соціальної природи конфлікту, динаміки розвитку та ескалації, мотивації поведінки суб'єктів, способів профілактики та інструментів вирішення, стали предметом наукових досліджень значно пізніше. Конфлікт, як категорія наукового пізнання, знайшов визначення у дослідженнях з політології, соціології, психології, юриспруденції, філософії і навіть літератури. Поняття є предметом вивчення в наукових дослідженнях П. Астахова, С. Бобровник, В. Васильченка, Л. Волошиної, А. Гірник, Л. Герасіної, Н. Грішиної, В. Жеребіна, Д. Зеркіна, В. Казимирчука, М. Козюбри, В. Кривцової, В. Кудрявцева, Н. Оніщенко, Л. Петрової, Р. Ромашова, В. Тація, Ю. Тодики, Ю. Тихомірова, О. Скакун, О. Сенік та ін.

Метою статті є аналіз та висвітлення ролі конфлікту в сучасному процесі розвитку цивілізації. Розуміння функцій конфлікту в умовах глобалізації та визначення сучасних, альтернативних способів вирішення правових конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні все частіше робляться спроби нового

осмислення та визначення сучасної ролі конфлікту як соціального феномену. Дослідницький інтерес обумовлений багатофакторною природою конфлікту та його впливом на суспільні процеси. Специфіка вітчизняної конфліктної реальності, напрямки суспільного та державного розвитку, новизна і складність завдань, що стоять перед сучасним суспільством, вимагають ґрунтовного системного аналізу природи соціального конфлікту. Водночас слід говорити про відсутність єдності підходів щодо інтерпретації конфліктологічних термінів та понять. Незалежно від контексту, універсальним можна вважати розуміння конфлікту як зіткнення двох або більше сил, спрямованих на забезпечення своїх інтересів в умовах протидії\$ як відкритої форми соціального протистояння, в межах якого, суб'єктивні інтереси однієї зі сторін, реалізуються за рахунок цілеспрямованого утиску інтересів іншої сторони.

Конфлікт, як соціально-правове та психологічне явище, віддзеркалює економічні, політичні, ідеологічні, культурні, етичні та інші фактори суспільного життя. Проблема конфліктів є універсальною та набула міждисциплінарного характеру. Конфліктологія закріпила свої позиції як науковий напрям та як навчальна дисципліна у програмах різних спеціальностей. Як комплексна міжгалузєва наука, конфліктологія спирається на категоріально-методологічний інструментарій цілого ряду наукових дисциплін (соціології, психології, політології та ін.).

Знання та використання ефективних технологій запобігання конфліктів і нейтралізації конфліктогенних чинників, стає важливим завданням на всіх рівнях [1, с. 7].

Трансформація усіх сфер суспільного життя, призвела до кризи традиційних норм, цінностей, моральних настанов та в цілому дезорієнтації людини у мінливому світі. На перший погляд, класова боротьба, міждержавні протистояння, боротьба за ресурси, як історичні причини конфліктів, відійшли у минуле. Однак людство стало заручником власної еволюції. Нові можливості у поєднанні з традиційним, екстенсивним, споживчим типом мислення, призвели до глобальної системної кризи цивілізації.

Загострення старих та появу нових соціальних протиріч на макро та мікрорівнях, дослідники пов'язують з глобалізаційними процесами. Складно не визнати, що оцінку ролі соціальних конфліктів очікують серйозні зміни. Це стосується, в першу чергу макроконфліктів, під якими слід розуміти конфлікти, обумовлені глобальними

проблемами сучасності які загрожують інтересам людства і ставлять під питання існування цивілізації. Песимізм, обумовлений об'єктивною оцінкою нової реальності, дає підстави для визнання ХХІ ст. «віком війн» [3].

Людство стоїть перед вибором подальшого шляху розвитку. Це момент перезавантаження. Мають змінитись цілі розвитку та алгоритми їх досягнень. Орієнтиром у формуванні нової реальності, має стати забезпечення стійкості суспільства до глобальних соціальних конфліктів, природу яких пов'язують з соціальними протиріччями постіндустріального суспільства. Соціальний конфлікт, як характерне явище розвитку суспільства, охоплює різноманітний спектр протиріч навколишньої дійсності. В основу будь-якого соціального протиріччя покладено об'єктивну суперечність між протиборчими сторонами. Як правило, мова йде про протиріччя між окремими індивідами чи різними соціальними групами. У такому контексті, конфлікт є однією з фаз розвитку соціального протиріччя, яке виникає в процесі його загострення, коли суперечність не знаходить вирішення. Водночас соціальний конфлікт - це не просто протиріччя. Це специфічний тип взаємодії, що полягає в зіткненні інтересів суб'єктів (класів, національних, етнічних, релігійних груп тощо). Соціальний конфлікт часто виникає через конкуренцію за доступ або контроль над ресурсами чи можливостями [2, с. 122].

В контексті в нових реалій, визначення ролі та місця конфлікту в системі соціальних відносин, можливо через характеристику його функцій. Неоднозначність оцінок ролі конфлікту, дає підстави говорити про різноплановість та навіть протилежність позицій щодо функцій конфлікту. Так існуючі точки зору, умовно можуть бути представлені двома підходами: деструктивним та конструктивним. Характеристика конфлікту як чинника настання деструктивних наслідків, є сталою конструкцією сприйняття і асоціюється з руйнацією порядку в той чи іншій сфері. В свідомості більшості, конфлікт - це негативне явище, що несе загрозу відносинам, порядку, інтересам і є синонімом протистояння, хаосу, безладу, війни. Разом з тим, приводом для дискусії є той факт, що наслідки конфлікту впливають як на кожну з сторін, так і на соціальне ціле. З одного боку, конфлікт може сприяти ідеологічній єдності, посиленню соціального контролю та централізації прийняття рішень кожною з сторін. З іншого, конфлікти можуть зміцнювати різні рівні рівноваги, сприяти створенню коаліцій. І якщо

в контексті соціології та психології така позиція знаходить підтримку, то в контексті політології та дипломатії, акцентування уваги на позитивній ролі конфлікту, веде до ідеологічної помилки, пов'язаної з фетишизацією війни або воєнно-політичних конфліктів [3, с. 4].

Форми соціального конфлікту (правовий, політичний, етнонаціональний) визначають необхідність його системного та міждисциплінарного вивчення та виявлення їх характерних особливостей. Так, заслуговує на підтримку позиція О. Сенік, як зазначає, що соціальне походження і соціальний зміст правового конфлікту розкриваються в аналізі низки спільних моментів для всіх форм соціальних конфліктів: будь-який соціальний конфлікт, зокрема правовий, пов'язаний із задоволенням потреб, інтересів, цінностей індивідів, а чинники, що викликають соціальний і правовий конфлікт, є чинниками суспільного розвитку. У змістовому сенсі правовий конфлікт пропонується розуміти як вияв соціально-правових зв'язків і відносин між людьми; формально ж - це такий конфлікт, який визначається правовими відносинами сторін; об'єкт, предмет, суб'єкт і мотивація конфлікту наділені правовими ознаками; існує правове протиборство сторін; конфлікт спричиняє правові (насамперед юридичні) наслідки [4].

Серед чинників, які сьогодні зумовлюють виникнення правових конфліктів, дослідники називають загально-соціальні та правові. З огляду на те, що конфліктна ситуація у правовій сфері - це явище соціальне, то й визначається воно загально-соціальними чинниками, а саме: економічними, політичними, соціальними, моральними, психологічними, ідеологічними, інформаційними. Роль та значення чинників не є постійним чи системним і змінюється в залежності від конкретних обставин. Серед правових виступають негативні правовстановлювальні, правореалізаційні та правоохоронні чинники.

Сучасна картина соціальних конфліктів, їх багатоаспектність визначають пошук нових способів і форм їх розв'язання, формування нової системи вирішення конфліктів. У концептуальному аспекті система розв'язання правових конфліктів є сукупністю організаційних і процедурно-процесуальних елементів, відповідно пов'язаних між собою, зокрема в ієрархічний спосіб. У межах цієї системи виділяють дві функціональні підсистеми: систему юрисдикції, в основі функціонування якої лежить принцип владно-примусового розв'язання правових конфліктів, і систему їх альтернативного розв'язання, основу на принципі компромісу [4, с. 19].

Основними альтернативними формами розв'язання правових конфліктів є: переговори (коли конфлікти врегульовують сторони без участі інших осіб); посередництво (медіаторство), що означає врегулювання суперечки за наявності нейтрального посередника, який допомагає сторонам домовитися; третейський суд - урегулювання суперечки за допомогою незалежної, нейтральної особи - арбітра (чи групи арбітрів), який уповноважений винести обов'язкову для сторін ухвалу.

Становлення та розвиток медіації в Україні протягом останніх десятиліть дає підстави стверджувати, що такий метод вирішення спорів, набув статусу соціального інституту.

Розвиток альтернативних способів вирішення спорів передбачений Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, затверджену Указом Президента України від 20.05.2015 № 276, водночас ані в українського законодавця, ані у суспільства немає розуміння ефективного механізму інкорпорації альтернативних способів вирішення спорів у правову систему держави [6].

Встановлено, що альтернативні форми розв'язання правових конфліктів є сукупністю процедур, які спрямовані на розв'язання соціального конфлікту шляхом досягнення взаємоприйняттого результату, не наділені ознаками юрисдикційної форми і застосовуються до, під час або поза межами судового процесу.

Висновки. Огляд підходів у визначенні ролі конфлікту свідчить про її неоднозначність. Так чи інакше конфлікт об'єктивно привертаю увагу до загострення протиріч. Важливим є питання ціни такої уваги. Отже, на нашу думку, про умовно позитивний аспект конфлікту можна говорити в залежності від конкретного історичного, політичного та соціального контексту.

Отже, конфлікт - це об'єктивне соціальне явище. Неможливість уникнення протиріч у суспільних відносинах, визначає необхідність пошуку ефективних способів їх вирішення. В залежності від обставин, в якості таких засобів виступають як конфліктна так і консенсуальна (альтернативна) взаємодія [5, с. 47]. І хоча життя без протиріч і конфліктів це утопія, альтернативні способи їх вирішення це реальність. А це означає, що:

- конфлікт є істотним фактором соціальних зав'язків і потребує постійної уваги;
- будь-який конфлікт має і потребує рішення;

- вирішення конфліктів - це взаємна робота;
- уникнення конфлікту - це свідоме поведінка.

В нових реаліях конфлікт читається як активне невдоволення, придушення якого веде до загострення, а раціональна регуляція до контрольованої еволюції.

Альтернативні форми розв'язання правових конфліктів покликані нівелювати недоліки юрисдикційного способу розв'язання спорів і характеризуються гнучкістю, простотою та оперативністю. Вони не зменшують значущості інституту юстиції як основного механізму захисту прав людини від неправомірних дій, доповнюють його, а отже, мають розвиватися разом із цим інститутом.

Література

1. Конфліктологія : навч. посіб. / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік та ін. - Х.: Право, 2012. - 128 с.
2. Сенік О. М. Динаміка розвитку правового конфлікту / Оксана Миколаївна Сенік // *Інформація і право*. - 2013. - № 1 (7). - С. 121-130.
3. Перепелиця Г. М. Воєнно-політичний конфлікт: методологія дослідження та врегулювання: Автореф. дис. д-ра політ. наук: 23.00. 02 / Інст. держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. - К., 1996. - 38 с.
4. Сенік О.М. Загальна теорія правового конфлікту: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національний університет «Львівська політехніка». - Л., 2013. - 22 с.
5. Ромашов Р. А. Юридическая конфликтология: учебник / Р. А. Ромашов. - Москва : КНОРУС, 2021. - 280 с.
6. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України 20 травня 2015 року № 276/2015 URL:<https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>

Балтаджи П. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професорка кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2346-4230

Суханова Д. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2060-3792

АДАПТАЦІЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ РОЗВИТКУ ОРГАНІВ НОТАРІАЛЬНОГО САМОВРЯДУВАННЯ ДО СИСТЕМИ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ

Мирза С. С., Середницька І. А.

У статті проаналізовано зарубіжний досвід організації та функціонування органів нотаріального самоврядування в країнах із латинським нотаріатом. Визначено основні принципи та напрями діяльності латинського нотаріату в країнах Європейського Союзу. Окрема увага приділена правовому статусу Міжнародного союзу нотаріату як центрального органу нотаріального самоврядування розвинених країн світу.

Визначено, що збільшення повноважень органів нотаріального самоврядування в Україні, тобто надання їм тих переваг, які за своєю правовою природою сягають історичних віх розвитку українського нотаріату й поширені серед нотаріальних палат тих держав, що входять до складу Міжнародної спілки нотаріату, а також базуються на принципах латинського нотаріату, є одним із векторів удосконалення чинного українського законодавства про нотаріат.

Встановлено, що з урахуванням зарубіжного досвіду розвинених країн, у яких діє латинський нотаріат, у вітчизняному законодавстві також може бути розширено коло повноважень органів нотаріального самоврядування, окрім іншого, під час призначення нотаріуса на посаду, а також під час анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; щодо здійснення дисциплінарного контролю та перевірки порядку вчинення певним нотаріусом нотаріальних дій; стосовно дотримання правил ведення нотаріального діловодства.

Визначено та обґрунтовано позитивні правові наслідки адаптації зарубіжного досвіду розвитку органів нотаріального самоврядування до системи нотаріату в Україні, такі як наявність незалежності нотаріусів та водночас контролю за нотаріальною діяльністю; державний та корпоративний контроль щодо якості надання нотаріальних послуг; зменшення протиріч між сторонами цивільних правовідносин; зменшення навантаження на суди; спрощення процедури розгляду цивільних справ у зв'язку з доказовою силою нотаріальних актів.

Ключові слова: органи нотаріального самоврядування, латинський нотаріат, Міжнародний союз нотаріату, нотаріус, нотаріальні палати, правовий статус нотаріуса, нотаріальна діяльність.

Myrza S. S., Serednytska I. A. Adaptation of foreign experience in the development of notarial self-government bodies to the notary system in Ukraine

The article analyzes the foreign experience of organization and functioning of notarial self-government bodies in countries with Latin notaries. The basic principles and directions of activity of the Latin notary in the countries of the European Union are defined. Particular attention is paid to the legal status of the International Notary Union as the central body of notarial self-government of developed countries.

It is determined that increasing the powers of notarial self-government bodies in Ukraine, i.e. giving them the advantages that by their legal nature reach the historical milestones of Ukrainian notaries and distributed among the notarial chambers of those states that are members of the International Union of Notaries, and based on Latin principles is one of the vectors for improving the current Ukrainian legislation on notaries.

It is established that taking into account the foreign experience of developed countries where Latin notaries operate, domestic legislation may also expand the powers of notarial self-government bodies, inter alia, when appointing a notary to office, as well as revoking the certificate of right to engage in notarial activities; concerning the exercise of disciplinary control and verification of the procedure for the performance of notarial acts by a certain notary; compliance with the rules of notarial record keeping.

The positive legal consequences of the adaptation of foreign experience in the development of notarial self-government bodies to the notarial system in Ukraine have been identified and substantiated: the existence of independence of notaries and at the same time control over notarial activity; state and corporate control over the quality of notarial services; reduction of contradictions between the parties of civil legal relations; reducing the burden on courts; simplification of the procedure for consideration of civil cases in connection with the probative value of notarial deed.

Key words: *notarial self-government bodies, Latin notary, International Union of Notaries, notary, notarial chambers, legal status of notary, notarial activity.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення Українська держава впевнено крокує у напрямку європейських традицій. «Курс на Європу» позитивно відображається у багатьох сферах нашої держави, не винятком є розвиток та реформування нотаріальної діяльності. Чинне законодавство нині визначає правовий статус нотаріуса та вектори його діяльності, однак задля удосконалення національного законодавства про нотаріат вважаємо за доцільне у науковій статті провести аналіз теоретичного й нормативного обґрунтування правового статусу нотаріуса та його органів самоврядування у розвинених зарубіжних країнах.

Слід відзначити, що нотаріат латинського типу був сформований у результаті еволюції правових ідей у країнах романо-германської правової системи та базується на адаптації римського права, основними завданнями якого є запобігання порушенням прав суб'єктів цивільного обігу й уникнення можливих правових спорів. Такий попереджувальний характер нотаріальної діяльності значно зменшує навантаження на судову систему, адже запобігти юридичному конфлікту, без сумніву, важливіше і надійніше, ніж потім відстоювати свої інтереси в суді.

Стан дослідження проблеми. Загальні теоретичні проблеми зарубіжного досвіду розвитку органів нотаріального самоврядування досліджувались у працях Г. Гулевської, М. Долинської, Л. Єфіменко, Ю. Ільїної, О. Криштопи, О. Неліна, Ю. Орзиха, О. Соломахіна, Г. Трофанчука, С. Фурси, В. Черниш, Л. Шевчук, Л. Ясінської та інших учених. Однак існує необхідність проведення подальших ґрунтовних дослідження окремих проблемних аспектів розвитку саме органів нотаріального самоврядування.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду розвитку органів нотаріального самоврядування та його адаптації до системи нотаріату в Україні.

Виклад основного матеріалу. У контексті нашої наукової роботи особливий інтерес має досвід країн - членів Міжнародного союзу нотаріату. Це можна пояснити схожими рисами у функціях вітчизняного нотаріату та зазначених країн-членів Союзу, що є наслідком належності української правової системи до континентальної правової сім'ї; прагненням України до інтеграції в європей-

ський правовий простір, що є позитивним моментом; тим, що мета цього об'єднання імпонує Українській державі, оскільки полягає у постійному розвитку професії нотаріуса.

Нагадаємо, що метою створення Міжнародного союзу нотаріату стала систематизація нотаріального законодавства, удосконалення прогресивних ідей у сфері нотаріальної діяльності, а також поліпшення діяльності нотаріусів різних країн світу. Союз було засновано 2 жовтня 1948 року у місті Буенос-Айрес за ініціативою аргентинського нотаріуса Ж.А. Негре, і з того часу нотаріат латинської школи отримав поширення майже у всіх західноєвропейських країнах (всього у 90 країнах світу) та має значну кількість кандидатів на вступ. Так, останнім часом все більша кількість країн визнає переваги системи латинського нотаріату, а деякі постсоціалістичні країни вже стали на шлях впровадження системи латинського нотаріату. Сьогодні Міжнародний союз нотаріату включає майже всі західноєвропейські країни (Австрія, Бельгія, Греція, Голландія, Італія, Іспанія, Люксембург, Німеччина, Франція, Португалія, Швейцарська конфедерація), а також країни у Латинській Америці, деякі країни Східної Європи та Африки, маючи загалом понад 83 країни.

З урахуванням аналізу чинного та перспективного законодавства щодо основних тенденцій розвитку нотаріальної діяльності в Україні, який дає змогу визначити орієнтири нашої держави на створення нотаріату саме латинського типу, вважаємо за необхідне у науковій роботі розглянути правове регулювання інституту нотаріальної діяльності в зарубіжних країнах, які впроваджують латинську модель нотаріату.

У більшості західноєвропейських країн, а також у Латинській Америці і в Японії функціонує нотаріат, де нотаріус працює, як вільний професіонал, який не входить до державного апарату і не є державним службовцем. Однак свої повноваження він отримує від державної влади, держава делегує йому право посвідчувати редактовані й складені ним документи задля надання їм публічної сили й доказовості, яку можна оскаржити лише у судовому порядку [1, с. 104]. Цікавим моментом є те, що деякі країни (зокрема, Португалія), у яких нотаріуси є державними службовцями, водночас є активними членами Міжнародного союзу нотаріату (далі - МСЛН). Отже, доходимо висновку про те, що МСЛН не нав'язує, а лише пропагує перевагу тих чи інших принципів. Тут важливо підкреслити ще один

момент, а саме те, що у держав-членів Союзу або тих, хто тільки прагне стати його учасниками, завжди є право вибору: сприйняти повністю те чи інше положення або спробувати поєднати його зі своїми традиціями.

Маємо визначити ще одне положення про таку категорію, як свобода нотаріуса латинської моделі, яка апіорі не може бути абсолютною. Маємо на увазі те, що нотаріуса не можна отожднювати з представниками інших професій, які дійсно є вільними під час здійснення своєї професійної діяльності, оскільки нотаріус не звільняється від зобов'язань, покладених на нього державою. Нотаріус латинської школи здійснює свої повноваження від імені держави. Такий порядок можна ще назвати делегуванням держави своїх функцій нотаріусу у сфері захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб у сфері цивільного обігу. Ми погоджуємося з думкою тих науковців, які вважають, що терміни «вільний нотаріат» і «незалежний нотаріат» - це символіка, адже нотаріуси не можуть бути вільними від держави й державного контролю [2, с. 124]. Як слушно зазначає Л. Шевчук, насправді нотаріат латинського типу становить унікальну систему поєднання інтересів громадян, держави й нотаріусів - професіоналів у найкращому розумінні цього слова [3, с. 105]. Відповідно, поняття «вільний» у поєднанні з поняттям «нотаріат» означає відсутність затрат державної бюджету на забезпечення законних прав громадян, а також персональну відповідальність і зацікавленість нотаріуса в результатах своєї професійної діяльності.

Саме таку модель нотаріату пропонують та впроваджують розвинені зарубіжні країни, у яких нотаріат будується саме на латинській моделі. Відповідно, для України може стати корисним та цікавим досвід однієї з колишніх соціалістичних республік. Враховуючи знайдений нами матеріал у зарубіжному законодавстві, що регулює нотаріальну діяльність як таку, та науковий доробок учених, розглянемо нотаріальне законодавство Естонії, яка, як і Україна, починала розбудовувати систему нотаріату на пострадянському просторі. Відомо, що після прийняття Конституції як Основного Закону у 1992 році уряд Естонії почав реформувати національне законодавство, внаслідок чого 1 листопада 1993 року вступив у силу Закон Естонської Республіки «Про нотаріат», який замінив чинну систему державного нотаріату латинським нотаріатом. Відповідно до ст. 2 Закону Естонії, нотаріус є носієм публічно-пра-

вових функцій, незалежно посадовою особою, якій державою делеговані повноваження щодо врегулювання правовідносин і запобігання правовим спорам.

Таким чином, за законодавством Естонської Республіки, нотаріус - це особа, яка є носієм публічно-правових повноважень, якій державою надано право засвідчувати за зверненнями зацікавлених осіб факти й події, що мають юридичне значення, а також здійснювати інші професійні дії задля забезпечення стабільності й правопорядку [4, с. 149]. Отже, як бачимо у наведеному визначенні, нотаріус не є підприємцем або державним чиновником, він виконує свої службові обов'язки, як особа вільної професії, від свого імені і під свою відповідальність. До цього слід додати, що таким самим шляхом щодо розвитку та реформування нотаріату пішли інші країни Прибалтики (Литва, Латвія).

Щодо розвитку нотаріату у країнах Східної Європи, то як приклад можемо навести правові положення із законодавства Словацької Республіки, відповідно до якого правовий статус нотаріуса, діяльність нотаріального самоврядування тощо регулюються Законом Словацької Республіки «Про нотаріуса і нотаріальну діяльність», який встановлює, що нотаріальні дії мають право здійснювати тільки нотаріуси [5, с. 78].

Водночас зазначений Закон у чинному законодавстві Словаччини передбачає, що нотаріус є особою, визначеною державою та уповноваженою здійснювати нотаріальну діяльність, а також іншу діяльність (надавати фізичним і юридичним особам юридичні послуги, складати відповідні документи, управляти майном і представляти інтереси осіб у зв'язку з управлінням майном тощо). Також Закон визначає несумісність здійснення нотаріальної діяльності з підприємницькою діяльністю, метою якої є отримання прибутку. Отже, можна дійти висновку, що у Словацькій Республіці діє державний нотаріат, і нотаріус має публічно-правовий статус, однак зазначений нормативно-правовий акт передбачає, що нотаріус діє у своїй професійній діяльності від власного імені та самостійно несе відповідальність.

Серед країн Західної Європи, в яких діє латинський нотаріат, нам імпонує французька модель, відповідно, вважаємо за необхідне зупинитися на її аналізі. Історико-правові джерела та законодавство дають нам змогу розглянути нотаріальну систему Франції, яка виступає частиною суспільної системи правосуддя

і називається «публічна нотаріальна служба». Водночас на території Франції з 1945 року діє ордонанс «Про статус нотаріуса». Відповідно до його положень, нотаріус є посадовою особою, представником вільної професії і гарантом автентичності.

Порівняно з іншими нотаріальна діяльність у Франції має характерну особливість, яка полягає в об'єднанні в одній особі нотаріуса двох протилежних якостей: посадової особи, якій держава делегувала офіційні повноваження, й особи, яка виконує цю функцію в рамках ліберального статусу. Відзначимо, що з ліберального статусу нотаріуса випливають наслідки його відповідальності. Так, з огляду на те, що нотаріус виступає своєрідним радником під час здійснення своєї професійної відповідальності, ступінь останньої оцінює виключно суд.

У Франції нотаріус зобов'язується сумлінно надавати юридичні консультації у межах своєї компетенції, тому що за неналежного виконання своїх обов'язків суди притягують нотаріуса до відповідальності, в рамках якої можуть бути застосовані відповідні санкції. За французьким чинним законодавством, нотаріус несе необмежену особисту відповідальність за свої дії і консультації, відповідно, недбале ставлення нотаріуса до виконання своїх професійних обов'язків приводить до відшкодування збитків.

Крім зазначеного, нотаріат Франції має одну істотну відмінність від нотаріату інших європейських країн, отже, посада нотаріуса може передаватися у спадщину. За загальним правилом, діяльність нотаріуса у Франції будується виключно на принципах латинського нотаріату.

Цікавим є підхід до здійснення нотаріальної діяльності в Іспанії. Діяльність нотаріуса регулюється Законом «Про нотаріат» від 28 травня 1962 року. Відповідно до законодавства Іспанії, нотаріуси є юристами вищої категорії, які паралельно займаються викладацькою діяльністю в університетах. Як і в більшості країн латинського нотаріату, нотаріус має право посвідчувати факти та правочини, що вчинилися у його присутності та за його безпосередньою участю. Натомість в Іспанії складанням правочинів, а також наданням юридичних консультацій щодо їх укладання займаються здебільше адвокати. Згідно зі ст. 1 Закону Іспанії, нотаріус - це визначений державою службовець, покликаний засвідчувати, відповідно до чинного законодавства, договори та інші юридично значимі документи.

Доступ до професії нотаріуса заснований на конкурсній основі, яка включає складання чотирьох іспитів з нотаріального, цивільного, торговельного, податкового права та інших галузей, які є обов'язковими для діяльності нотаріуса. Особливістю допуску до нотаріальної професії в Іспанії є відсутність наявності саме іспанського громадянства (підданства), оскільки достатньо бути громадянином хоча б однієї з країн Європейського Союзу [6, с. 215].

В Іспанії діє як приватний, так і державний нотаріат. Водночас чинне законодавство висуває низку вимог до посади нотаріуса. Так, нотаріус не може бути державним службовцем; не може займатися підприємницькою діяльністю й отримувати будь-який прибуток від іншої діяльності; нотаріальні дії виконуються виключно від імені держави.

Нотаріус в Іспанії є незалежною особою і здійснює свою діяльність під особисту відповідальність, але в державі існує механізм здійснення контролю за діяльністю нотаріуса. Контроль за здійсненням обов'язків здійснюється відповідною Нотаріальною палатою та Головним управлінням реєстрів та нотаріату, яке є підрозділом Міністерства юстиції Іспанії.

Вважаємо за необхідне зупинитись на системі органів нотаріального самоврядування в Іспанії, яка має відповідний досвід у цьому напрямі, що може стати корисним для Української держави. В Іспанії існує розгалужена система професійних організацій нотаріусів. На національному рівні нею є Національна рада іспанського нотаріату, яка об'єднує президентів регіональних палат; на регіональному рівні - нотаріальні палати, які очолюють дуайєн (старшина) та асамблея. На місцевому рівні також є делегати асамблеї зі спеціальними повноваженнями. Цікавим фактом є те, що членство нотаріуса у нотаріальній палаті є обов'язком, а не правом.

В Італії кількість нотаріусів визначається Міністерством юстиції з урахування численності населення, тобто у цьому разі можемо говорити про наявність в Італії певної квоти на зайняття нотаріальною діяльністю. Чинним законодавством Італії також установлені вимоги до професії нотаріуса, такі як належність до громадянства Італії, наявність вищої юридичної освіти, проходження стажування, перемога у щорічному національному конкурсі, складання присяги, отримання нотаріальної печатки, відкриття власного нотаріального бюро. Щороку нотаріус перераховує двадцять відсотків від свого гонорару до Національної каси

нотаріату. Ця організація використовує отримані кошти на виплату пенсій нотаріусам, розмір яких залежить не від суми вкладів, перерахованих їм у касу, а лише від стажу нотаріальної діяльності.

До органів нотаріального самоврядування в Італії можна віднести Національну раду нотаріату на чолі з Президентом, яка обирається нотаріусами; окружні нотаріальні ради, які обираються нотаріусами певного округу; міжокружні комітети, які діють виключно на громадських засадах. Отже, професійне самоврядування нотаріусів в Італії включає Національну раду нотаріату (на національному рівні), окружну нотаріальну раду (на окружному рівні), міжокружні комітети, що діють виключно на добровільних засадах.

Певні особливості існують також в організаційно-функціональних засадах діяльності нотаріату в Греції. Нині чинним законодавством Греції встановлено такі вимоги, як громадянство Греції; наявність диплому про вищу юридичну освіту; півторарічний стаж роботи адвокатом; отримання дозволу на зайняття нотаріальною діяльністю; дворічний стаж роботи у нотаріальній конторі. Якщо кандидат відповідає всім зазначеним вимогам, він може взяти участь у конкурсі, що проводиться Міністерством юстиції, за результатами якого його можуть призначити на посаду нотаріуса.

Водночас нотаріус у Греції зобов'язаний брати участь в Асоціаціях нотаріусів, які збираються у всіх регіонах, де є апеляційний суд. За участь у такій організації нотаріус вносить абонентську плату щомісяця. Асоціація нотаріусів повинна сплачувати кожні два місяці певну суму своїм членам, організувати семінари, видавати журнал про нотаріальну діяльність та інформувати членів про прийняття нових законів шляхом розсилання спеціальних листів.

Цікавим є положення про те, що грецьким нотаріусам задля створення професійних спілок заборонено об'єднуватись, зокрема, з адвокатами.

Голландія є ще однією розвиненою країною з багатим досвідом нотаріальної діяльності. Відповідно, щоб стати нотаріусом у Голландії, потрібно отримати диплом за фахом юриста, потім пройти стажування протягом трьох років, а додатково необхідно прослухати курс юридичних дисциплін. Цікавим фактом є те, що ця професія має строк давності, а саме мається на увазі, що нотаріусом можна стати лише протягом 15 років після закінчення університету. Після виходу на пенсію у 60 років нотаріус може виконувати обов'язки юридичного радника.

Стосовно органів нотаріального самоврядування в Голландії слід відзначити, що професійна організація нотаріусів усіх рівнів підпорядковується Королівській колегії нотаріату Нідерландів. Членство в цій організації не є обов'язковим, проте більшість нотаріусів входить до її складу. Нотаріуси в Голландії мають право поєднуватися з іншими нотаріусами або адвокатами як із Голландії, так і з інших країн, створюючи асоціації у формі громадських організацій.

Висновки. Таким чином, порівняльно-правовий аналіз свідчить про наявність деяких характерних рис та особливостей, які є притаманними розвиненим зарубіжним країнам із системою латинського нотаріату. Зазначена система успішно функціонує у більшості країн світу. Історично склалося так, що система латинського нотаріату, з одного боку, наділяє нотаріуса вагомим колом повноважень, а з іншого боку, покладає на нього персональну відповідальність за нотаріальну діяльність перед суспільством та державою загалом.

Розглянуті нами історичні етапи та особливості формування й розвитку нотаріату та його органів самоврядування у деяких розвинених зарубіжних країнах дають нам підстави стверджувати, що практика втілення базових принципів латинського нотаріату в нотаріальне середовище зазначених країн свідчить про їхню високу ефективність, що є підставою для імплементації також у законодавство України. В результаті ми зможемо отримати такі позитивні правові наслідки, як наявність незалежності нотаріусів і водночас контролю за нотаріальною діяльністю; державний та корпоративний контроль щодо якості надання нотаріальних послуг; зменшення протиріч між сторонами цивільних правовідносин; зменшення навантаження на суди; спрощення процедури розгляду цивільних справ у зв'язку з доказовою силою нотаріальних актів.

Література

1. Шевчук Л. Основоположні принципи латинського нотаріату та їх реалізація в Україні: історико-правовий аспект. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2018. Вип. 66. С. 103-110.
2. Шевчук Л. Український нотаріат: історичний досвід, сучасний стан та перспективи. *Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні* : Матеріали XXIII регіональної науково-практичної конференції : у 2 ч. Ч. 1. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2017. С. 124-128.

3. Шевчук Л. Основоположні принципи латинського нотаріату та їх реалізація в Україні: історико-правовий аспект. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2018. Вип. 66. С. 154-162.

4. Ільїна Ю. Особливості правового статусу нотаріуса у деяких зарубіжних країнах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 148-151.

5. Асаулюк А. Короткий коментар до Закону Словаччини «Про нотаріусів та нотаріальну діяльність». *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2006. № 2 (26). С. 75-92.

6. Орзих Ю. Нотаріат в країнах Європи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 209-216.

Мирза С. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-4155-7513>

Середницька І. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-8839-2453>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ТРУДОВИХ КНИЖОК

Старченко А. Ю.

Статтю присвячено дослідженню правових проблем, пов'язаних із запровадженням електронних трудових книжок в Україні. Обґрунтовано вчасність та важливість прозорого механізму їх ведення та збереження інформації про власника. Наведено юридичну процедуру перенесення та актуалізації даних про стаж працівника з паперових носіїв у електронні. Актуальність вибраної теми додатково підсилює аналіз законодавчих новел у сфері запровадження електронних трудових книжок та відсутність монографічних наукових досліджень у цій сфері. Окрему увагу приділено питанням автоматичного призначення пенсій згідно із законодавством. Встановлено перспективи подальших наукових розробок проблематики електронного адміністрування електронних трудових книжок. З огляду на загальну тенденцію до електронного документообігу перехід на електронну трудову книжку є об'єктивною необхідністю, яка неминуча. Однак на початкових етапах запровадження відомостей про трудову діяльність в електронній формі спрощення кадрового діловодства не передбачається. Резюмовано, що переведення обліку трудової діяльності в електронний вигляд дасть змогу мати можливість дистанційного працевлаштування та дистанційного оформлення пенсії; скоротити матеріальні витрати роботодавця на ведення та зберігання трудових книжок; мінімізувати помилки та недостовірні дані у відомостях про трудову діяльність працівників; запровадити нові можливості обліку, аналізу та оброблення відомостей про трудову діяльність громадян; мати впевненість щодо надійного захисту від втрат або можливого викривлення відомостей, розміщених в інформаційних ресурсах Пенсійного фонду України. Встановлено, що певних змін потребує Інструкція про порядок ведення трудових книжок працівників щодо порядку електронного ведення, зокрема проблем захисту персональних даних працівника, а також актуалізації інформації про трудовий страховий стаж працівника. Методологія дослідження правових проблем запровадження електронних трудових книжок в Україні ґрунтується на положеннях загальнонаукового діалектичного методу до наукового пізнання. Для більш

змістовного розкриття проблематики у статті використано герменевтичний, формально-логічний та формально-юридичний наукові методи.

Ключові слова: трудові правовідносини, трудова книжка, електронна трудова книжка, електронні послуги, застрахована особа, Пенсійний фонд України, реєстр застрахованих осіб.

Starchenko A. Yu. Topical issues of legal regulation of the use of electronic work books

The article is devoted to the study of legal issues related to the introduction of electronic workbooks in Ukraine. The paper substantiates the timeliness and importance of a transparent mechanism for their maintenance and preservation of information about the owner. The legal procedure for transferring and updating data on employee experience from paper to electronic is provided. The relevance of the chosen topic of the article further enhances the analysis of legislative innovations in the field of electronic workbooks and the lack of monographic research in this area. Special attention in the work is paid to the issues of automatic appointment of pensions according to the legislation. Prospects of further scientific developments in the field of electronic administration of electronic workbooks are established. Given the general trend towards electronic document management, the transition to an electronic workbook is an objective necessity that is inevitable. However, in the initial stages of the introduction of information on employment in electronic form, the simplification of personnel records management is not provided. It is presumed that the translation of labor accounting into electronic form will allow: a) to have the opportunity for remote employment and remote retirement; b) reduce the material costs of the employer for the maintenance and storage of employment records; c) minimize errors and inaccurate data in the information on the employment of employees; d) new opportunities for accounting, analysis and processing of information on the employment of citizens; e) have confidence in reliable protection against losses or possible distortion of information posted in the information resources of the Pension Fund of Ukraine. It is established that certain changes are needed in the "Instruction on the procedure for keeping employment records of employees" on the procedure for electronic record keeping, including issues of protection of personal data of the employee, as well as updating

information about the employee's insurance record. The methodology of research of legal problems of introduction of electronic workbooks in Ukraine is based on provisions of the general scientific dialectical method of scientific knowledge. Hermeneutic, formal-logical and formal-legal scientific methods are also used in the article for more meaningful disclosure of issues.

Key words: labour relations, work book, electronic work book, electronic services, insured person, Pension Fund of Ukraine, register of insured persons.

Постановка проблеми. Однією з головних та найбільш важливих складових частин, на які зважають під час нарахування пенсій громадянам, є наявність трудового стажу. Як відомо, основним документом, що підтверджує стаж роботи до 1 квітня 2004 р. (до вступу в силу Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [1]), є трудова книжка. 10 червня 2021 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі» [2], яким в Україні вперше запроваджено електронну форму ведення та обігу трудових книжок, а паперова їх форма поступово має бути скасована. Законодавець визначив підстави для автоматичного призначення пенсій за віком через особистий електронний кабінет особи на вебпорталі електронних послуг Пенсійного фонду України (далі - ПФУ). У майбутньому планується, що паперові трудові книжки залишаться на руках у громадян, а весь облік трудової діяльності вестиметься в електронному форматі. Отже, нові правові приписи щодо порядку та механізму ведення електронних трудових книжок в Україні вимагають детального правового аналізу. Актуалізується також питання дослідження особливостей ведення трудових книжок у період пандемії Covid-19 у зв'язку із запровадження дистанційної роботи на підприємствах, установах, в організаціях усіх форм власності.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з функціонуванням трудових книжок в Україні, в тому числі в електронній формі, аналізуються у дослідженнях низки вітчизняних фахівців у сфері трудового права, таких як В. Андрійів, П. Бущенко, В. Венедіктов, Г. Гончарова, О. Догадіна, В. Жернаков, П. Жигалкін, І. Зуб, Р. Кондратьєв, В. Костюк, Л. Лазор, А. Мацюк, К. Мельник, Х. Скляревська, І. Стрельник, О. Чербаєва. Однак сутність та особливості ведення трудових книжок в електронному вигляді

у науці трудового права досі залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є з'ясування організаційно-правових засад ведення електронних трудових книжок, а також формулювання на цій підставі висновків і практичних рекомендацій щодо вдосконалення відносин у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. З 10 червня 2021 р. повноцінно запрацювали електронні трудові книжки, адже набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі» від 5 лютого 2021 р. № 1217-IX (далі - Закон України № 1217). З червня 2021 р. облік трудової діяльності вестиметься не за паперовими трудовими книжками, а за електронними.

У багатьох країнах трудові книжки або їхні аналоги відсутні в принципі, оскільки все, що могло бути в них написано, вже включають трудові договори з роботодавцем і податкові декларації. Наприклад, у Італії, Німеччині, Австрії та Франції використовують спеціальну трудову карту, яку працівник надає лише за власним бажанням, щоб внести дані про прийом на роботу та звільнення. В Іспанії діє електронна система «Vida Laboral» («трудове життя»), в якій фіксуються всі дати прийому на роботу та звільнення працівників, відомості про роботодавця, зайнятість (повна, часткова), тип тарифікації, стаж, а також стан податкових відрахувань. У США взагалі немає системи обліку працевлаштування, адже роботодавці використовують дані податкових органів і приватних пенсійних фондів [3].

В Україні електронні трудові книжки стали можливими після затвердження Постанови Кабінету Міністрів України «Про запровадження обліку трудової діяльності працівника, фізичної особи - підприємця, фізичної особи, яка забезпечує себе роботою самостійно, в електронній формі» від 27 листопада 2019 р. № 1084 (далі - Порядок № 1084).

Поняття «електронна трудова книжка» у чинному законодавстві не міститься. Електронна трудова книжка являє собою цифровий аналог паперової трудової книжки, набір відомостей у реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування. Очікується, що завдяки електронному обліку трудової діяльності пенсії за віком громадянам також планується нараховувати автоматично. В електронній трудовій книжці особа матиме змогу перевірити інформацію про трудові відносини працівника й роботодавця з 1998 р. Інформа-

цію про трудову діяльність до 1998 р. можна буде подати у вигляді сканованих копій, завірених електронним підписом. Згідно з чинним законодавством, трудові книжки у паперовому вигляді роботодавець має відсканувати, а оригінали повинен видати працівникам під особистий підпис. На здійснення цього процесу законодавець надав п'ять років. Працівник матиме право надати роботодавцю трудову книжку для запису про роботу, нагородження чи заохочення [4; 5], тож паперова трудова книжка все ж таки залишиться у кадровій практиці й під час перехідного періоду роботодавець буде зобов'язаний виконувати подвійну роботу: вносити дані до електронної бази та спрямовувати їх до ПФУ, а також продовжувати зберігати паперові трудові книжки. З огляду на рівень недовіри громадян до електронного формату та рівень комп'ютерної грамотності населення більшість працівників вимагатиме внести належні записи до паперової версії трудової книжки.

Очевидно, що електронна форма обігу трудових книжок спрощує та прискорює процедуру їх ведення. Закон України № 1217 набув чинності 10 червня 2021 р., тож слід проаналізувати, як саме відтепер роботодавець має здійснювати ведення трудових книжок, визначати основне місце роботи й обчислювати страховий стаж.

Електронна трудова книжка буде розділена на п'ять частин. Перша частина буде складатися з номеру посвідчення застрахованої особи, ПІБ, дати народження, статі, громадянства, оцифрованого підпису й фото, а також місця проживання, номера телефону та адреси електронної пошти. Пізніше будуть внесені відомості про смерть фізичної особи - працівника. Друга частина містить інформацію про страховий стаж, заробітну плату, сплачену суму ЄСВ. Третя частина вказує на особливий статус громадянина. Четверта частина відображає проведені виплати за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування. П'ята частина відображає загальний страховий стаж громадянина. На кожну застраховану особу має бути введена персональна електронна облікова картка. Ці дані зберігатимуться 75 років після смерті особи. У зв'язку з викладеним постає питання щодо встановлення слабких із законодавчої точки зору місць у правовій регламентації зазначеної проблематики. Фахівці-практики не радять поспішати видавати паперові трудові книжки працівникам [6]. Їх необхідно відсканувати, а копії слід передати на портал ПФУ. Робити це невідкладно Закон не зобов'язує. На те, щоб ПФУ вніс дані зі сканів

до Реєстру, передбачено п'ять років. До того ж ПФУ досі не затверджено вимоги до скан-копій та порядку їх передання.

Лише після того як ПФУ внесе до Реєстру інформацію зі всіх паперових трудових, ви зможете видати їх працівникам під підпис (п. 2 Розділу «Прикінцеві та перехідні положення» Закону [2]). Працівники самостійно зберігатимуть трудові книжки, але якщо забажають, то зможуть приносити їх в установу, щоб внести до них записи про роботу. Ця інформація буде й в електронній трудовій, але, вочевидь, законотворець вважає, що люди почуватимуться впевненіше, якщо матимуть підтвердження трудової біографії у паперовій трудовій книжці. Вносити записи зобов'яже нова редакція ст. 48 Кодексу законів про працю України [7].

Розглянемо норми, які доведеться виконувати, не чекаючи п'ять років. Працівник, який працевлаштовується, надаватиме трудову книжку, якщо вона є. Коли працівник не має трудової або не бажає її надавати, він надає відомості про трудову діяльність із Реєстру. Такі зміни Закон вносить до ч. 2 ст. 24 КЗпП «Про трудову діяльність із Реєстру» (довідка «Дані про трудовий та страховий стаж»). Її регламентовану форму містить Додаток 9 до Положення про реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, затвердженого Постановою правління Пенсійного фонду України від 18 червня 2014 р. № 10-1 [8].

Якщо у працівника не було трудової книжки, він може зажадати її оформити. На вимогу працівника роботодавець зобов'язаний і надалі вперше оформлювати трудові книжки у такий строк: щонайпізніше п'ять днів від дати прийняття на роботу. За загальним правилом, трудові книжки зберігатимуть самі працівники.

На жаль, на практиці може виникнути непроста ситуація: упродовж деякого часу трудові книжки тих, хто працює, зберігатимуться у відділі кадрів підприємства, установи, організації та видаватимуться у разі звільнення. Трудові книжки нових працівників роботодавець матиме змогу перевірити лише під час працевлаштування, та й то лише за умови того, що працівник бажатиме її надати.

До трудових книжок, що зберігають працівники, за їх бажанням роботодавець повинен внести записи про прийняття, переведення і звільнення, заохочення та нагороди за успіхи в роботі. Кадровики органів місцевого самоврядування чи державних органів на вимогу працівника мають внести записи про складання присяги, присвоєння, зміну чи позбавлення рангу.

У подальшому в трудову книжку не вноситимуться записи про навчання, зокрема з питань цивільного захисту, стажування. Інформацію про освіту працівника до Реєстру надаватиме Міністерство освіти і науки України. Роботодавець зможе отримати цю інформацію з Реєстру. Не буде й записів про позбавлення права обіймати певні посади чи провадити певну діяльність. Цю інформацію роботодавець передаватиме до Реєстру. До того ж, як і зараз, він повідомлятиме уповноважений орган з питань пробації про те, що виконав судове рішення. У подальшому Кабінет Міністрів України має затвердити новий порядок ведення трудових книжок.

Розглянемо ситуацію, коли працівника вперше приймають на роботу з 10 червня 2021 р. Основне місце роботи визначатимете за заявою працівника. Щоб змінити його, працівник має відкликати попередню заяву. З дати відкликання заяви місце роботи змінює статус на роботу за сумісництвом. Таку процедуру передбачають зміни, внесені до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8 липня 2010 р. № 2464-VI (далі - Закон про ЄСВ).

Щоб перевести працівника з основного місця роботи на сумісництво, роботодавцеві не доведеться звільняти працівника й знову приймати його на роботу. Працівникові, який звільняється, видаватиметься копія наказу про звільнення за будь-якої підстави звільнення. Нині видається копія наказу, тільки якщо працівник звільняється з ініціативи роботодавця. Якщо трудову книжку зберігає працівник, він матиме право принести її і зажадати, щоб роботодавець вніс запис про звільнення.

Працівникові, який звільняється, роботодавець має видати копію наказу про звільнення з 10 червня 2021 р. В такий спосіб він має дотримуватися вимог нової редакції ст. 47 Кодексу законів про працю України, яку затвердив Закон № 1217: з ініціативи роботодавця - обов'язково; з інших підстав (власна ініціатива, угода сторін) - на вимогу працівника. Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний у день звільнення видати працівникові копію наказу (розпорядження) про звільнення, провести з ним розрахунок у строки, визначені у ст. 116 Кодексу [7]. Те, як оформити копію наказу, визначає п. 8 глави 10 розділу II Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затверджених Наказом

Міністерства юстиції України від 18 червня 2015 р. № 1000/5 [9].

Перед скануванням трудових книжок необхідно провести їх ретельний аудит. Варто звірити паспортні дані. На першій сторінці трудової книжки зазначають відомості про працівника. Отже, на відповідність паспортним даним необхідно перевірити такі записи в трудовій, як прізвище, ім'я та по батькові працівника, дата народження. Водночас слід звернути увагу на наявність, зокрема, підпису власника трудової книжки, яким він завірив правильність внесених даних; підпису особи, відповідальної за видачу трудових книжок; печатки закладу, де трудову заповнили вперше.

Крім того, слід перевірити інформацію про зміну прізвища, ім'я, по батькові. У разі зміни працівником прізвища, імені, по батькові роботодавець зобов'язаний внести відповідні записи до його трудової книжки. Підставою є документи, що підтверджують зміни, зокрема паспорт, свідоцтво про шлюб, свідоцтво про зміну прізвища, імені чи по батькові.

Зміни вносять на першій сторінці трудової книжки. Зокрема, це робиться таким чином: однією ризкою закреслюється колишнє прізвище і записується нове; на внутрішньому боці обкладинки зазначається інформація про документ, на підставі якого зробили запис, з його реквізитами; запис завіряється підписом відповідальної особи й печаткою підприємства.

Постає також питання про усунення помилок у трудових книжках в електронному форматі. Якщо міститься помилка у записі, слід звернути увагу на це. Такий бланк трудової книжки вважають зіпсованим, складають акт на його списання та оформляють трудову на іншому бланку. Якщо помилився попередній роботодавець, працівнику необхідно звернутися до нього для виправлення помилки. В разі ліквідації попереднього місця роботи виправити ситуацію необхідно в судовому порядку.

Відповідальність за збереження даних в електронному вигляді лежить на державі, однак якщо було пошкоджено електронну версію або резервні копії, то можливі проблеми з підтвердженням стажу, тому краще зберегти паперову версію трудової книжки. Ще однією складністю є перенесення даних про трудовий стаж до 1998 р. Якщо ж відомості за цей період неточні або взагалі відсутні, то для багатьох буде проблемою відшукати документи за той період [4; 10].

Досить часто трапляються випадки, коли органи Пенсійного фонду України, призначаючи

пенсію, не враховують окремі роки трудового стажу особи через відсутність в останньої трудової книжки, що в подальшому значно впливає на розмір пенсійних виплат [11, с. 15]. Така ситуація приводить до того, що пенсіонери вважають за необхідне звернутись до суду із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення, а саме наявності трудового стажу. Проте факт наявності трудового стажу для призначення пенсії за відсутності трудової книжки встановлює саме Пенсійний фонд, коли приймає рішення про призначення пенсії, а звернення до суду із заявою є помилковим кроком. Відповідна позиція була викладена у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів першої судової палати Касаційного цивільного суду від 10 червня 2020 р. у справі № 347/576/18 [12]. Очевидно, що позиція Верховного Суду є досить логічною та обґрунтованою. Однак, на жаль, однією лише «позицією суду» неможливо зобов'язати Пенсійний фонд України виконувати свій обов'язок, а саме встановлювати пенсійний стаж за відсутності трудової книжки. Як наслідок, маємо масив справ з оскарженням його дій, спрямованих до суду.

Отже, переведення обліку трудової діяльності в електронний вигляд дасть змогу отримати працівнику швидкий та зручний доступ до відомостей про свою трудову діяльність в особистому електронному кабінеті на вебпорталі Пенсійного фонду України; дистанційно працевлаштовуватись та дистанційно оформлювати пенсію; скоротити матеріальні витрати роботодавця на ведення та зберігання трудових книжок; мінімізувати помилки та недостовірні дані у відомостях про трудову діяльність працівників; мати нові можливості обліку, аналізу та оброблення відомостей про трудову діяльність громадян; отримати впевненість щодо надійного захисту від втрат або можливого викривлення відомостей, розміщених на інформаційних ресурсах Пенсійного фонду України.

Як відомо, переглянути інформацію про свій трудовий чи страховий стаж можна в особистому кабінеті застрахованої особи на порталі електронних послуг Пенсійного фонду України. Порядок та черговість подання відомостей для створення електронних трудових книжок визначаються Пенсійним фондом за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення (ст. 20 Закону про ЄСВ у редакції з 10 червня 2021 р. [13]). З 23 липня 2021 р. працює порядок щодо подання Пенсійного

фонду України е-відомостей про трудову діяльність (Постанова Пенсійного фонду України від 12 березня 2021 р. № 11-1) [14]. Такі законодавчі новели, без сумніву, прискорять процеси цифровізації електронних трудових книжок у нашій країні. Отже, певних змін потребує також Інструкція про порядок ведення трудових книжок працівників щодо порядку електронного ведення [15], зокрема проблема захисту персональних даних працівника, а також актуалізація інформації про трудовий страховий стаж працівника, або виникає нагальність прийняття нової інструкції саме про порядок ведення електронних трудових книжок.

Висновки. У тому вигляді, в якому зараз існує трудова книжка, вона себе вичерпала. Повинні піти в минуле виписки з трудових книжок, журнали обліку їх руху, перевірки ведення й будь-яка інша бюрократія. Зникне питання про зберігання й пересилання трудових книжок і ситуацій, у яких проводилися різні маніпуляції з утриманням трудових книжок. Паперові трудові книжки до включення всіх відсутніх даних і надалі використовуватимуться задля отримання даних про трудову діяльність працівників (за періодами, яких немає в реєстрі). Серед негативних моментів слід відзначити те, що в подальшому буде велика кількість позовів і скарг про невідповідність електронної інформації фактичній. Це може стосуватися причин звільнення або іншої інформації, яка вноситься до реєстру. Перспективами майбутніх наукових досліджень практики ведення електронних трудових книжок слід назвати проблематику захисту інформації, у тому числі персональних даних, яка вноситься до таких книжок, а також питання про порядок відновлення втраченої інформації про трудовий і страховий стаж працівника, заохочення та іншої інформації з огляду на обов'язок держави забезпечити захист права громадянина на пенсійне забезпечення, а також дотримання законодавства про захист персональних даних.

Література

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 33. Ст. 1770.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі : Закон України від 5 лютого 2021 р. № 1217-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 21. Ст. 882.
3. Нікулічева О. Електронна трудова книжка, або Нездійсненна мрія кадровика. *Юрист & Закон*. 2021.

№ 44. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015197 (дата звернення: 15.11.2021).

4. Догадіна О. Закон про електронні трудові книжки: що врахувати. *Головбух*. 2021. URL: <https://1gl-vip.expertus.ua> (дата звернення: 15.11.2021).

5. Електронна трудова книжка: плюси і мінуси. *Соціальний захист сьогодні*. 2020. № 7/8. С. 41-42.

6. Стрельник И. Размер пенсии будет определяться автоматически: *Вечерний Харьков*. 2021. № 31 (23 марта). С. 6.

7. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 15.11.2021).

8. Про затвердження Положення про реєстр застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування : Постанова правління Пенсійного фонду України від 18 червня 2014 р. № 10-1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0785-14#Text> (дата звернення: 15.11.2021).

9. Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях : Наказ Міністерства юстиції України від 18 червня 2015 р. № 1000/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#Text> (дата звернення: 15.11.2021).

10. Електронна трудова книжка замість паперової: головні плюси і мінуси нововведення. *Бухгалтер бюджетної установи*. 2021. URL: <https://buhgalter.com.ua/news/kadrova-sprava> (дата звернення: 15.11.2021).

11. Скляревська Х. Трудовий стаж за відсутності трудової книжки: позиція ВС. *Юридична газета*. 2020. № 21 (10 листопада). С. 27.

12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів першої судової палати Касаційного цивільного суду від 10 червня 2020 р. у справі № 347/576/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89763020> (дата звернення: 15.11.2021).

13. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 8 липня 2021 р. № 2464-VI в ред. від 21 листопада 2021 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 61. Ст. 2108.

14. Про затвердження Порядку подання відомостей про трудову діяльність працівника, фізичної особи - підприємця, фізичної особи, яка забезпечує себе роботою самостійно, в електронній формі : Постанова Правління Пенсійного фонду України від 12 березня 2021 р. № 11-1. *Офіційний вісник України*. 2021. № 53. Ст. 3309.

15. Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників від 29 липня 1993 р. № 58. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0110-93#Text> (дата звернення: 15.11.2021).

*Старченко А. Ю.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри економіки, права
та управління бізнесом
Одеського національного економічного
університету*

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ

Бобров Д. В.

Стаття присвячена з'ясуванню елементів методологічних засад дослідження матеріальної відповідальності військовослужбовців. Зазначено, що завдяки правильно визначеній методологічній основі дослідження можна отримати об'єктивні результати, що повною мірою висвітлюють предмет пізнання, забезпечити верифікованість отриманих знань.

Акцентовано увагу на тому, що факторами актуальності пізнання тематики матеріальної відповідальності військовослужбовців є недостатнє дослідження самого інституту матеріальної відповідальності військовослужбовців; відсутність єдиного розуміння вітчизняною правничою наукою структурою методології та чіткого переліку конкретних гносеологічних засобів, особливо в умовах методологічного плюралізму.

Пропедевтичними положеннями дослідження методології матеріальної відповідальності військовослужбовців є такі: методологія розглядається як сукупність гносеологічних засобів, що дають змогу розкрити зміст відповідного правового явища чи процесу; структура методології розглядається як єдність трьох частин, а саме принципів пізнання, методологічних підходів та методів. При цьому методи є однаковими для усіх наук (загальнонаукові) та охоплюють логічні способи пізнання, зокрема аналіз, синтез; відсутні власне правничі підходи та методи.

Логічні методи дають змогу виокремлювати ознаки досліджуваних предметів та явищ, формулювати дефініції понять, не враховувати несуттєві ознаки предмета чи явища, формулювати висновки щодо останніх, отримати узагальнені знання про інститут матеріальної відповідальності військовослужбовців, з'ясувати особливості цього різновиду юридичної відповідальності, сформулювати висновки та положення, що складають наукову новизну.

Як методологічні принципи виокремлюються принцип повноти та всебічності дослідження, принцип об'єктивності.

Наголошується на важливості правильного визначення методологічних підходів. Зазначено, що правова природа матеріальної відповідальності

військовослужбовців обумовлює необхідність використання системного, герменевтичного, аксіологічного та історичного підходів.

Ключові слова: матеріальна відповідальність військовослужбовців, метод, методологічний підхід, методологія, принцип пізнання.

Bobrov D. V. Servicemen's material responsibility: cognition methodology

The article is devoted to clarifying the elements of the methodological principles of the servicemen's financial responsibility study. It is indicated that it is possible to obtain objective results that fully cover the subject of cognition, and to ensure the verification of the acquired knowledge by virtue of the correctly determined methodological basis of the research.

Emphasis is placed on the fact that the factors of knowledge topicality of the servicemen's material responsibility subjects are the following: insufficient research of the servicemen's material responsibility institute itself; lack of a common understanding of the methodology structure by domestic legal science and a clear list of specific epistemological tools, especially in terms of methodological pluralism.

The propaedeutic provisions of the servicemen's material responsibility methodology study are the following: the methodology is considered as a set of epistemological means allowing to reveal of the relevant legal phenomenon or process content; the structure of methodology is considered as the unity of three components: principles of knowledge, methodological approaches and methods. Herewith the methods are the same for all sciences (general and science) and include logical methods of cognition such as analysis, synthesis, etc.; there are no actual legal approaches and methods.

Logical methods allow to distinguish the features of the objects and phenomena studied, to formulate concepts definitions, not to take into account insignificant features of the object or phenomenon, to draw conclusions about the latter; to obtain generalized knowledge about the servicemen's material responsibility institute, to find out the peculiarities of this type of legal responsibility, to formulate conclusions and provisions constituting scientific novelty, etc.

The following principles such as the principle of completeness and comprehensiveness of the study; the principle of objectivity are distinguished as the methodological principles.

The importance of methodological approaches' correct determining is emphasized. It is pointed out that the use of systematic, hermeneutic, axiological and historical approaches is necessitated by the servicemen's material responsibility legal nature.

Key words: *servicemen's material responsibility, method, methodological approach, methodology, principle of knowledge.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Одним із важливих завдань, що постає перед дослідником, є визначення тих засобів, за допомогою яких науковець зможе отримати нові знання про предмет пізнання, тобто з'ясування тих елементів наукової методології, завдяки яким буде досягнуто мету.

Саме завдяки правильно визначеній методологічній основі дослідження можна отримати об'єктивні результати, що повною мірою висвітлюють предмет пізнання, забезпечити верифікованість отриманих знань. Отже, кожне наукове дослідження як обов'язкову складову частину передбачає з'ясування окресленої проблематики.

Наведене повною мірою належить до гносеології матеріальної відповідальності військовослужбовців. Більш того, варто відзначити, що ця тематика набуває особливого значення з огляду на такі чинники:

- недостатнє дослідження самого інституту матеріальної відповідальності військовослужбовців, що посилює вимоги до обґрунтування того методологічного інструментарію, що залучається для його гносеології; відсутність можливості запозичення досвіду з цього питання попередніх науковців;

- відсутність єдиного розуміння вітчизняною правничою науковою структури методології та чіткого переліку конкретних гносеологічних засобів, особливо в умовах методологічного плюралізму.

Крім того, з 2014 р. проблематика матеріальної відповідальності військовослужбовців набула особливого значення з огляду на збройну агресію Росії та окупацію нею частини території Української держави, що посилює вимоги до дисципліни військовослужбовців Збройних сил України, підвищення боєздатності їх підрозділів тощо.

Таким чином, наведені фактори визначають актуальність вибраної проблематики та вказують на доцільність її нагального розв'язання, осо-

бливо з огляду на посилені вимоги українського суспільства щодо організації та функціонування військових підрозділів Збройних сил України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Слід наголосити на тому, що у вітчизняній правничій науці переважно відсутні системні наукові розробки методології пізнання окремих правових явищ, зокрема матеріальної відповідальності військовослужбовців. Зазвичай у наукових статтях, у яких висвітлюються окремі аспекти означеного правового інституту, не приділяється належна увага питанням методології (що цілком зрозуміло з огляду на вид дослідження та вимоги щодо обсягу цього різновиду форми об'єктивації наукового знання).

При цьому, як ми вже зазначили, доволі неоднозначною є проблематика висвітлення розуміння змісту методології та засобів пізнання правових явищ і процесів, що є додатковим фактором необхідності розкриття змісту методології матеріальної відповідальності військовослужбовців.

Наголосимо на тому, що методологію окремих правових інститутів доцільно розглядати щодо загальної методології як спеціальну та загальну. Саме тому у цій частині нашого дослідження ми акцентуємо увагу на тих роботах, у яких розкрито саме проблематику методології правознавства.

Проблематика методології пізнання правових явищ і процесів, незважаючи на її важливість, залишається тематикою, що потребує комплексного пізнання. Одним з останніх системних досліджень цієї проблематики є дисертація М. Кельмана, у якій автором серед іншого «визначено поняття «методологія правознавства» як вчення про структуру, логічну організацію, принципи, методи, засоби й форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним досліджуваних державно-правових явищ. Надано структурно-функціональну характеристику цього поняття, розглянуто основні складові елементи його змісту» [1, с. 32].

Загалом проблематика методології правознавства перебуває у центрі уваги таких вітчизняних учених, як М. Кельман, М. Козюбра, М. Корнієнко, А. Кучук, П. Рабінович.

Згадаємо також тезу вітчизняного правника А. Кучука про те, що «сучасна юридична практика вимагає від теорії права постійного вдосконалення методології. Очевидно, що для правничої науки необхідне оновлення інструментарію дослідження. Юриспруденції, як й іншим гуманітарним наукам, на новому етапі розвитку в умовах лібералізації суспільних відносин необхідно врахувати

новітні досягнення гносеології, зокрема положень синергетичної теорії, компаративістичних досліджень [2, с. 62].

Серед вітчизняних науковців, у працях яких розглядаються окремі аспекти методології юридичної відповідальності військовослужбовців, слід згадати таких, як В. Богайчук, П. Богуцький, О. Бондаренко, Д. Кандуєв, С. Книженко, Ю. Кричун, О. Кузніченко, А. Мота, Т. Савчук, В. Сандул, Т. Фоміна.

Однак, як було зазначено, проблематика методології матеріальної відповідальності військовослужбовців є малодослідженою та потребує системного розгляду.

Метою статті є висвітлення загальних положень методології матеріальної відповідальності військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. В умовах методологічного плюралізму перед висвітленням результатів нашого дослідження варто навести окремі пропедевтичні положення, що були покладені в основу пізнання предмета гносеології.

По-перше, ми розглядаємо методологію як сукупність гносеологічних засобів, що дають змогу розкрити зміст відповідного правового явища чи процесу (у нашому разі дають можливість надати правову характеристику матеріальної відповідальності військовослужбовців). Ми не беремо до уваги можливий інший бік методології, а саме вчення про цю сукупність гносеологічних засобів (особливо з огляду на відсутність єдності вітчизняних науковців щодо цього питання).

По-друге, ми розглядаємо структуру методології як єдність трьох складових частин, а саме принципів пізнання, методологічних підходів та методів. При цьому методи є однаковими для усіх наук (загальнонаукові) та охоплюють логічні способи пізнання, зокрема аналіз, синтез. Саме тому у дослідженні ми перш за все охарактеризуємо саме методи пізнання матеріальної відповідальності військовослужбовців як правового інституту.

По-третє, ми цілком поділяємо висновок А. Кучука про відсутність власне правничих підходів та методів. «Всі методи, які застосовуються для пізнання правових явищ, використовуються й іншими гуманітарними науками» [3, с. 85]. Цієї ж думки дотримується М. Костицький, відзначаючи, що юридична наука «не має власне своїх методів пізнання чи методологій. Вона запозичує як методи і методології інші вже отримані й розроблені системи знань, теорій, концепцій» [4, с. 12-13].

Таким чином, як ми зазначили, будь-яке наукове дослідження, у тому числі у царині права, може

здійснюватися лише через використання логічних методів пізнання. Зазвичай йдеться про необхідні логічні методи аналізу та синтезу. Ці прийоми є протилежними за своєю сутністю, передбачаючи розчленування досліджуваного явища чи предмета на складові елементи або, навпаки, з'єднання цих частин. Ці гносеологічні інструменти дають змогу виокремлювати ознаки досліджуваних предметів та явищ, формулювати дефініції відповідних понять та категорій. Без цих методів стало б неможливим навести визначення поняття «матеріальна відповідальність військовослужбовців», з'ясувати характерні риси цього явища правової дійсності.

Не можна також не згадати абстрагування та узагальнення (що дають змогу не враховувати несуттєві ознаки предмета чи явища, формулювати висновки щодо останніх), а також дедукцію та індукцію як протилежні методи отримання інформації на підставі певної сукупності вихідних даних.

За допомогою зазначених логічних засобів можна отримати узагальнені знання про інститут матеріальної відповідальності військовослужбовців, з'ясувати особливості цього різновиду юридичної відповідальності, сформулювати висновки та положення, що складають наукову новизну.

Загальними для наукового пізнання є також принципи, яких повинен дотримуватися дослідник. Особливої важливості ці основоположні ідеї набувають у гуманітарній сфері знань, у тому числі у правознавстві. Обумовлено це тим, що для гуманітарних наук іманентний плюралізм теорій, які застосовуються для інтерпретації суспільних явищ. Так, у правознавстві можуть існувати різні типи розуміння права, які визначають особливості сприйняття правових явищ. При цьому важливим є те, що у межах різних теорій як право сприймаються різні явища. Так, зокрема, за юридичного нормативізму як право розглядається суто воля публічної влади, оформлена у прескриптивний текст (без цього тексту не існує права). Кардинально іншим є сприйняття права за природного типу розуміння права, відповідно до якого, якщо прескриптивний текст не відповідає вимогам справедливості чи принципу верховенства права, він не набуває правового характеру, не є правом (використовуючи термінологію соціологічної школи права, зазначаємо, що він є «мертвим» правом). У контексті нашого дослідження не можна не згадати про теорію позитивної та теорію негативної юридичної відповідальності, що по-різному тлумачать сутність досліджуваного феномена.

Загалом можна виокремити такі основоположні засади наукового пізнання, як повнота та

всебічність, а також об'єктивність. При цьому, на нашу думку, означені принципи як складові частини методології є тісно пов'язаними, оскільки отримати максимально повні знання про предмет дослідження можна шляхом урахування не тільки тих фактів і положень, що підтверджують гіпотезу науковця, але й тих, які вказують на прорахунки, прогалини у його пізнанні. Науковець має навести обґрунтування власної позиції, проаналізувавши усі ці положення та зазначивши їх спростування.

У контексті матеріальної відповідальності військовослужбовців варто відзначити неможливість застосування повною мірою положень теорії позитивної юридичної відповідальності, навести аргументи щодо віднесення/невіднесення норм про цю відповідальність до системи трудового права тощо.

Важливою складовою частиною методології щодо спрямованості отриманих результатів наукового дослідження є методологічний підхід. Ми цілком підтримуємо інтерпретацію цього поняття вітчизняним науковцем І. Сердюком, який вважає, що методологічний підхід являє собою «єдність філософського (світоглядного), теоретичного і методологічного знання, що постулює загальну стратегію дослідження; відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію його результатів і з урахуванням визначеного ракурсу досліджуваного об'єкта різняться за своїм змістом» [5, с. 57]. Як бачимо, підхід є тим фактором інтенції дослідника.

Одним із перших підходів, що має бути використаний під час пізнання матеріальної відповідальності військовослужбовців, є системний. Він спрямовує дослідника на з'ясування місця цієї відповідальності серед різновидів юридичної відповідальності, матеріальної відповідальності, їх загальних ознак та особливостей досліджуваного явища.

З огляду на те, що будь-яка юридична відповідальність є обмеженням певних прав людини, що має здійснюватися у чітко визначених законом випадках та порядку, важливим є чітке розуміння суб'єкта відповідальності за вчинення матеріального проступку, що обумовлює необхідність використання герменевтичного підходу, який дає змогу з'ясувати зміст поняття «військовослужбовець» та визначити коло осіб, які можуть бути притягнені до досліджуваного виду матеріальної відповідальності. Окрім того, цей підхід дає можливість встановити зміст явища, що позначається терміносполукою «матеріальна відповідальність військовослужбовців».

Оскільки юридична відповідальність передбачає вжиття до винної особи заходу відповідальності, що закріплений у санкції юридичної норми, важливим є встановлення домірності та адекватності тих видів і меж відповідальності, що передбачені чинним законодавством. Окреслений аспект дослідження значною мірою пов'язаний з аксіологічним підходом. Типовим прикладом, що підтверджує наведену нами тезу, є відмінність у юридичній відповідальності в межах західної правової культури та державах пострадянського простору (для яких досі зберігаються переважаючий каральний аспект юридичної відповідальності та спрямованість на «загальну превенцію» переважно через «заякування»). Аксіологічний підхід дасть змогу розкрити змістовний аспект матеріальної відповідальності військовослужбовців.

Принципи об'єктивності наукового пізнання, повноти та всебічності обумовлюють використання також історичного підходу. Застосування гносеологічного потенціалу цього елемента методології дає можливість розкрити генезу правового регулювання суспільних відносин щодо притягнення до відповідальності військовослужбовців за матеріальні проступки. Цілком слушною є така оцінка цього підходу вітчизняною авторкою Я. Биковою: «недостатнє використання історичного методу під час вивчення суспільних інститутів значно зменшує потенціал будь-якої науки. Без звернення до історичного пояснення сутності права й держави юриспруденція не може всебічно досягнути процеси виникнення, становлення, розвитку та вдосконалення державно-правових явищ. Інакше кажучи, без історичного відтворення правового життя суспільства неможливе його повноцінне осмислення» [6, с. 100].

До того ж завдяки застосуванню цього підходу можна зрозуміти тенденції правового регулювання досліджуваного правового інституту та з'ясувати перспективи розвитку.

Висновки. Таким чином, недостатнє дослідження проблематики матеріальної відповідальності військовослужбовців та необхідність підвищення боєздатності військових підрозділів Збройних сил України через посилення дисципліни є тими чинниками, що обумовлюють актуальність гносеології цієї проблематики та розроблення гносеологічних засад. Правильний вибір методології пізнання матеріальної відповідальності військовослужбовців є підставою для отримання об'єктивних результатів, що будуть всебічно висвітлювати це явище правової дійсності.

Література

1. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01. Київ, 2013. 35 с.

2. Кучук А. Основи теорії правового поліцентризму : монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

3. Кучук А. Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01. Дніпро, 2017. 435 с.

4. Костицький М. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві). *Філософ-*

ські та методологічні проблеми права. 2014. № 1. С. 3-13.

5. Сердюк І. Інтерпретація поняття «методологічний підхід» у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 4 (97). С. 52-58.

6. Бикова Я. Історичний підхід у сучасних процесах пізнання права. *Актуальні проблеми політики.* 2011. Вип. 44. С. 95-102.

Бобров Д. В.,

здобувач

Міжнародного університету бізнесу і права

ДИСЦИПЛІНАРНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ДЕРЖАВНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ

Коросташівець І. М.

У статті узагальнено нормативні та теоретичні аспекти поняття та змісту дисциплінарного провадження у Державній кримінально-виконавчій службі України (далі - ДКВС України).

Досліджено погляди науковців на поняття дисциплінарного провадження як такого та виділено його ознаки. Запропоновано розуміння поняття дисциплінарного провадження у ДКВС України як регламентованої нормативно-правовими актами діяльності уповноважених посадових осіб, спрямованої на встановлення підстав та вирішення питання щодо вжиття до суб'єктів із числа персоналу ДКВС України передбачених законодавством заходів дисциплінарного впливу у разі вчинення ними дисциплінарного проступку.

Розкрито зміст мети дисциплінарного провадження у ДКВС України, а саме об'єктивне вирішення справи щодо притягнення особи з числа персоналу зазначеної системи до дисциплінарної відповідальності у разі вчинення нею дисциплінарного проступку; аналіз, виявлення та усунення причин та умов, що сприяли вчиненню такого правопорушення; формування позитивної поведінки персоналу, виховання відповідального ставлення до виконання своїх службових і посадових обов'язків.

Запропоновано під поняттям стадій дисциплінарного провадження у ДКВС України розуміти врегульований адміністративно-процесуальними нормами порядок здійснення уповноваженими суб'єктами відносно самостійних і логічно пов'язаних процесуальних дій, спрямованих на виконання завдань і досягнення мети дисциплінарного провадження.

Для вдосконалення правового регулювання дисциплінарного провадження у ДКВС України запропоновано у Дисциплінарному статуті пенітенціарної системи законодавчо закріпити поняття дисциплінарного провадження; його принципи, мету, завдання; права та обов'язки учасників (зокрема, осіб, щодо яких здійснюється дисциплінарне провадження, а також права та обов'язки заявника, свідка, потерпілого, експерта, виконавця).

Ключові слова: Державна кримінально-виконавча служба України; дисциплінарне провадження; принципи дисциплінарного провадження; мета дисциплінарного провадження; суб'єкти дисциплінарного провадження; стадії дисциплінарного провадження.

Korostashivets I. M. Disciplinary proceedings in the state criminal and executive service of Ukraine: concepts, essence

Normative and theoretical aspects of the concept and essence of disciplinary proceedings in the State Criminal and Executive Service of Ukraine (hereinafter - SCES of Ukraine) are summarized in the article.

Researchers' views on the concept of disciplinary proceedings as such are studied and its features are highlighted. An understanding of the concept of disciplinary proceedings in the SCES of Ukraine is proposed. It is understood as authorized officials' activities regulated by normative and legal acts, aimed at determining the grounds and resolving the issue of application to the subjects of the SCES of Ukraine provided by law disciplinary measures in case of their disciplinary misconduct.

The essence of the purpose of disciplinary proceedings in the SCES of Ukraine is revealed. It is namely: objective decision of the case on bringing a person from among the personnel of the specified system to disciplinary responsibility in case of committing a disciplinary offense; analysis, identification and elimination of the causes and conditions that contributed to committing such an offense; formation of personnel's positive behavior, education of the responsible attitude to performance of their official duties.

It is proposed to understand the concept of the stages of disciplinary proceedings in the SCES of Ukraine as regulated by administrative procedural norms of the procedure for authorized entities to carry out relatively independent and logically related procedural actions aimed at fulfilling tasks and achieving the purpose of disciplinary proceedings.

In order to improve legal regulation of disciplinary proceedings in the SCES of Ukraine, it is proposed to enshrine in law the following concepts

in the Disciplinary Statute of the penitentiary system: the concept of disciplinary proceedings; its principles, purpose, tasks; participants' rights and obligations (in particular, of the persons subjected to disciplinary proceedings, as well as the rights and responsibilities of an applicant, witness, victim, expert, executor).

Key words: *State Criminal and Executive Service of Ukraine, disciplinary proceedings, principles of disciplinary proceedings, purpose of disciplinary proceedings, subjects of disciplinary proceedings, stages of disciplinary proceedings.*

Постановка проблеми та її актуальність. Процеси реформування в Україні державної служби та пенітенціарної системи обумовлюють підвищені вимоги до якості адміністративно-правового регулювання зазначеної сфери суспільних відносин. Центральним органом виконавчої влади, на який покладається здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, є Державна кримінально-виконавча служба України (далі - ДКВС України), яка структурно складається з територіальних органів управління, кримінально-виконавчої інспекції, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, підприємств установ виконання покарань, інших підприємств, установ та організацій, створених для забезпечення виконання визначених законом завдань. Успішна реалізація покладених на ДКВС України завдань багато в чому залежить від стану службової та трудової дисципліни її персоналу. Досягнення високого рівня службової та трудової дисципліни у ДКВС України забезпечується комплексом організаційних, виховних, юридичних засобів, серед яких не останнє місце посідає інститут дисциплінарного провадження.

Дисциплінарне провадження загалом традиційно розглядається як процесуальна форма встановлення уповноваженим органом факту порушення чи порушень трудової або службової дисципліни та винесення рішення з цього питання. У сучасних дослідженнях з адміністративного права дисциплінарне провадження також позиціонується як окремий вид юридичного процесу або як підвид адміністративного процесу. У будь-якому разі дисциплінарне провадження у ДКВС України є особливим процесуальним інститутом, функціонування якого здійснюється у параметрах розвитку правової системи України,

зокрема галузей адміністративного, службового та трудового права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що процесуальний інститут дисциплінарного провадження у системі органів та установ ДКВС України має усталене місце в правовій системі України, зазначена наукова проблема характеризується недостатнім ступенем розроблення. Окремі аспекти правового регулювання дисциплінарного провадження у ДКВС України висвітлювались у дослідженнях з адміністративного, трудового, кримінально-виконавчого права як приватна проблема управління органами й установами ДКВС України або як проблема в'язничного менеджменту, тому у процесі аналізу особливостей дисциплінарного провадження у ДКВС України необхідно спиратись на теоретичне підґрунтя розроблення загальних проблем дисциплінарного провадження, яке створили такі науковці, як О.М. Бандурка, С.С. Гнатюк, Р.С. Грищенко, В.В. Зуй, В.Л. Коваленко, С.С. Ковальов, О.В. Кузьменко, С.В. Медведенко, А.М. Медведєв, Д.П. Полівчук, С.С. Шоптенко. Проте питання, пов'язані з реалізацією дисциплінарного провадження у ДКВС України, багато в чому залишаються нерозкритими.

Метою статті є формування поняття дисциплінарного провадження у системі органів та установ ДКВС України й розкриття його змісту. Для досягнення зазначеної мети передбачається розв'язання таких **задач**:

- аналіз поняття дисциплінарного провадження як такого та формування визначення поняття дисциплінарного провадження у ДКВС України;
- обґрунтування принципів, мети, переліку суб'єктів, стадій дисциплінарного провадження у ДКВС України;
- характеристика стану нормативного регулювання дисциплінарного провадження у ДКВС України та формування пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Огляд теми розпочнемо з того факту, що у науці адміністративного права відсутнє єдине розуміння поняття дисциплінарного провадження. Так, О.М. Бандурка під дисциплінарним провадженням розуміє сукупність юридичних норм, що регламентують суспільні відносини у зв'язку з правозастосовною діяльністю щодо вирішення питання про дисциплінарну відповідальність за допущене правопорушення [1, с. 28]. С.Т. Гончарук визначає дисциплінарне провадження як «правовий порядок

застосування компетентними органами або їх посадовими особами дисциплінарних стягнень до порушників службової та трудової дисципліни» [2, с. 126]. На думку І.О. Картузової, дисциплінарне провадження - це урегульована законодавством діяльність уповноважених суб'єктів із застосування дисциплінарних стягнень, яка гарантує і забезпечує права та законні інтереси усіх суб'єктів зазначених правовідносин [3, с. 43-44]. Н.В. Медведенко, розглядаючи дисциплінарне провадження в органах Національної поліції, трактує зазначене поняття як «регламентовану правовими нормами діяльність уповноважених на те посадових осіб, спрямовану на встановлення підстав та вирішення питання щодо вжиття передбачених законодавством заходів дисциплінарного впливу» [4, с. 209]. Наведені трактування поняття дають змогу узагальнити його спільні ознаки, зокрема спрямованість на вирішення питання про наявність підстав для настання дисциплінарної відповідальності; обумовленість вчиненням дисциплінарного проступку; процедурний характер; здійснення уповноваженими органами; регламентованість; стадійність.

З урахуванням зазначеного пропонуємо під дисциплінарним провадженням у системі органів та установ ДКВС України розуміти регламентовану нормативно-правовими актами діяльність уповноважених посадових осіб, спрямовану на встановлення підстав та вирішення питання щодо вжиття до суб'єктів із числа персоналу ДКВС України передбачених законодавством заходів дисциплінарного впливу у разі вчинення ними дисциплінарного проступку.

Аналізуючи результати вивчення поняття дисциплінарного провадження як такого, відзначимо, що у його змісті як традиційні елементи виділяють принципи, завдання, мету, правовий статус суб'єктів, стадії реалізації.

Обґрунтовуючи принципи дисциплінарного провадження у системі органів та установ ДКВС України, маємо зазначити, що спеціальним предметом розгляду вони поки що не були, тому виправданим методологічним підходом до формування їх переліку, на нашу думку, є критичний аналіз загальних принципів дисциплінарного провадження та їх кореляція з найбільш сутнісними ознаками дисциплінарних правовідносин у органах та установах, служба у яких має мілітаризований характер. Застосування такого підходу дало нам змогу до переліку принципів дисциплінарного провадження у ДКВС України віднести, зокрема, принципи законності, гласності, відкритості, опе-

ративності, пропорційності, презумпції невинуватості, права на захист, рівності громадян перед законом, забезпечення права на оскарження, індивідуалізації відповідальності. Вважаємо, що зазначені принципи отримали своє наукове обґрунтування та практичне застосування у процесі реалізації дисциплінарного провадження у системі органів та установ ДКВС України, тому мають бути нормативно закріплені у Дисциплінарному статуті пенітенціарної системи.

Визначення мети як бажаного кінцевого результату дисциплінарного провадження найраціональніше, на нашу думку, здійснювати шляхом аналізу його завдань та функцій. Так, на думку Р.С. Грищенка, основними завданнями дисциплінарного провадження є «забезпечення об'єктивного та всебічного розгляду факту дисциплінарного проступку; забезпечення рівності сторін; забезпечення оперативного вирішення питання про притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності; забезпечення належного (перш за все справедливого) застосування (накладання) дисциплінарних стягнень» [5, с. 19-20]. А.М. Медведєв, досліджуючи особливості дисциплінарної відповідальності осіб рядового й начальницького складу органів внутрішніх справ, його завданнями називає «своєчасне, повне та всебічне з'ясування, згідно із законодавством, усіх обставин дисциплінарного проступку, виявлення причин та умов, що призводять до порушень службової дисципліни та незабезпечення належного виконання цими особами покладених на них повноважень» [6, с. 18]. На думку С.С. Ковальова, під час здійснення дисциплінарного провадження його суб'єкти, як ті, хто володіє дисциплінарною владою, так і ті, щодо яких здійснюється дисциплінарне провадження, реалізують такі функції, як звинувачення по дисциплінарній справі; повне чи часткове оспорування пред'явленого особі звинувачення (захист особи, щодо якої здійснюється дисциплінарне провадження); вирішення дисциплінарної справи по суті; забезпечення виконання стягнень [7, с. 354]. З урахуванням зазначеного вважаємо, що у нормативно-правових актах, призначених регламентувати дисциплінарне провадження у ДКВС України, обов'язково мають отримати закріплення його визначення, принципи та завдання. Також обов'язковим вважаємо закріплення положення про те, що метою дисциплінарного провадження у ДКВС України є забезпечення правової справедливості, законності та балансу суспільних та особистих інтересів під час процедури об'єктивного вирішення справи щодо

притягнення особи з числа персоналу до дисциплінарної відповідальності у разі вчинення нею дисциплінарного проступку; аналіз, виявлення та усунення причин та умов, що сприяли вчиненню такого правопорушення.

Характеризуючи коло суб'єктів дисциплінарного провадження у ДКВС України, погодимося з думкою О.Д. Новак про те, що учасниками дисциплінарного провадження є особи, які, відповідно до законодавства, реалізують права чи виконують обов'язки у процесі його здійснення, вступаючи у службово-деліктні правовідносини» [8, с. 15]. З урахуванням зазначеного вважаємо, що серед учасників дисциплінарного провадження у ДКВС України необхідно виділяти такі групи суб'єктів:

- суб'єкти, наділені владними повноваженнями щодо ініціювання та здійснення дисциплінарного провадження (суб'єкти дисциплінарної влади);
- суб'єкти, щодо яких здійснюється дисциплінарне провадження;
- суб'єкти, які сприяють правомірній реалізації дисциплінарного провадження.

У межах сформованого поділу можлива більш детальна класифікація. Так, С.С. Ковальов, характеризуючи учасників дисциплінарної влади через їхні функції, виділяє такі групи учасників дисциплінарного провадження:

- суб'єкти, які реалізують функцію звинувачення;
- суб'єкти, які реалізують функцію захисту;
- суб'єкти, які реалізують функцію вирішення дисциплінарної справи;
- суб'єкти, що забезпечують дозвіл на застосування стягнення;
- суб'єкти, які забезпечують функцію виконання стягнень;
- суб'єкти, які сприяють здійсненню провадження [7, с. 354].

Аналіз нормативно-правових актів з питань здійснення дисциплінарного провадження у ДКВС України свідчить про те, що перелік суб'єктів дисциплінарного провадження у них не закріплено. Так, чинним Порядком проведення службових розслідувань у Державній кримінально-виконавчій службі України, затвердженим Наказом Міністерства юстиції України від 12 березня 2015 р. № 356/5 [9], до переліку учасників службового розслідування віднесено начальника, виконавця, членів комісії, осіб рядового й начальницького складу, персонал органів і установ та інших осіб, обізнаних в обставинах, що стали підставою для призначення службового розслідування. У Поста-

нові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження» від 4 грудня 2019 р. № 1039 [10] перелік учасників дисциплінарного провадження взагалі відсутній, як і в законопроекті Дисциплінарного статуту пенітенціарної системи [11]. Узагальнюючи зазначене, підкреслимо, що дисциплінарне провадження у ДКВС України може здійснюватися за участю як двох обов'язкових (суб'єкт дисциплінарної влади та особа-правопорушник), так і більшої кількості учасників; факультативно до таких проваджень можуть залучатися зацікавлені та допоміжні суб'єкти; у чинному законодавстві нині найбільш детально регламентуються права й повноваження керівника, який призначає дисциплінарне провадження, натомість правовий статус інших учасників дисциплінарного провадження визначається фрагментарно або зовсім не визначається.

Аналіз стадій дисциплінарного провадження у ДКВС України почнемо з того, що більшість дослідників розглядає дисциплінарне провадження як вид адміністративно-деліктного процесу, який має визначену процесуальну форму й складається з певної послідовності дій, умов та часових рамок їх здійснення. Застосовуючи результати розроблення поняття адміністративно-процесуальної форми, можемо сказати, що адміністративно-процесуальна форма у дисциплінарному провадженні встановлює послідовність процесуальних дій; організовує внутрішній зміст діяльності суб'єктів дисциплінарного процесу; вирішує завдання дисциплінарного провадження. З урахуванням зазначеного пропонуємо під стадіями дисциплінарного провадження у ДКВС України розуміти врегульований адміністративно-процесуальними нормами порядок здійснення уповноваженими суб'єктами відносно самостійних і логічно пов'язаних процесуальних дій, спрямованих на виконання завдань і досягнення мети дисциплінарного провадження.

Аналіз нормативно-правових актів, що регламентують здійснення в ДКВС України дисциплінарного провадження, свідчить про те, що стадії його здійснення виокремлено й нормативно закріплено лише в одному документі, яким є Постанова КМУ «Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження» від 4 грудня 2019 р. № 1039 [11]. Зокрема, у п. 2 «Загальні питання» Постанови зазначено, що «процедура здійснення дисциплінарного провадження передбачає прийняття рішення про порушення дисциплінарного провадження; формування дисциплінарної комі-

сії та її склад; визначення основних засад роботи дисциплінарної комісії; формування дисциплінарної справи; прийняття рішення за результатами розгляду дисциплінарної справи».

На нашу думку, визначення основних засад роботи дисциплінарної комісії не може вважатися стадією (етапом) дисциплінарного провадження, оскільки такі засади, включно з принципами, формами та порядком її роботи, мають бути встановлені не у процесі роботи останньої, а заздалегідь. Крім того, зазначеним Порядком не охоплено такі важливі стадії дисциплінарного провадження, як виконання рішення дисциплінарної комісії та його оскарження. Загалом здійснений аналіз нормативних засад дисциплінарного провадження у ДКВС України дає змогу стверджувати, що відносно відособлене регулювання нині мають такі стадії (етапи) дисциплінарного провадження, як початкова стадія (порушення дисциплінарного провадження); здійснення службового розслідування; розгляд справи по суті з прийняттям рішення; виконання рішення органу дисциплінарної влади. Крім того, ще однією стадією дисциплінарного провадження є стадія оскарження його рішення, яка, на нашу думку, є окремим видом адміністративного процесу, оскільки має ознаки дисциплінарного спору.

Висновки. Завершуючи аналіз дисциплінарного провадження у ДКВС України, доходимо таких висновків.

1) Під поняттям дисциплінарного провадження у ДКВС України пропонуємо розуміти регламентовану нормативно-правовими актами діяльність уповноважених посадових осіб, спрямовану на встановлення підстав та вирішення питання щодо вжиття до суб'єктів із числа персоналу ДКВС України передбачених законодавством заходів дисциплінарного впливу у разі вчинення ними дисциплінарного проступку.

2) До принципів дисциплінарного провадження у ДКВС України слід віднести принципи законності, гласності, відкритості, оперативності, пропорційності, презумпції невинуватості, права на захист, рівності громадян перед законом, забезпечення права на оскарження, індивідуалізації відповідальності. Метою дисциплінарного провадження у ДКВС України є об'єктивне вирішення справи щодо притягнення особи з числа персоналу зазначеної системи до дисциплінарної відповідальності у разі вчинення нею дисциплінарного проступку; аналіз, виявлення та усунення причин та умов, що сприяли вчиненню такого правопорушення; формування позитивної поведінки персоналу ДКВС

України, виховання відповідального ставлення до виконання своїх службових і посадових обов'язків.

3) Учасниками дисциплінарного провадження у ДКВС України є суб'єкти, наділені владними повноваженнями щодо ініціювання та здійснення дисциплінарного провадження (суб'єкти дисциплінарної влади); суб'єкти, щодо яких здійснюється дисциплінарне провадження; суб'єкти, які сприяють правомірній реалізації дисциплінарного провадження.

4) Основними стадіями дисциплінарного провадження у ДКВС України є початкова стадія (порушення дисциплінарного провадження); здійснення службового розслідування; розгляд справи по суті з прийняттям рішення; виконання рішення органу дисциплінарної влади; оскарження рішення (факультативно).

5) Задля удосконалення правового регулювання дисциплінарного провадження у ДКВС України пропонуємо у Дисциплінарному статуті пенітенціарної системи законодавчо закріпити поняття дисциплінарного провадження; його принципи, завдання, мету; права та обов'язки особи, щодо якої здійснюється дисциплінарне провадження, а також права та обов'язки третіх осіб у дисциплінарному провадженні (заявника, свідка, потерпілого, експерта, виконавця).

Література

1. Бандурка А.М., Тищенко Н.М. Адміністративний процес : учебник. Київ : Литера ЛТД, 2001. 353 с.
2. Гончарук С.Т. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ : вид-во НАВСУ, 2000. 240 с.
3. Картузова І.О. Відповідальність державного службовця згідно із Законом України «Про боротьбу з корупцією». *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1998. № 4. С. 42-47.
4. Медведенко Н.В. Правові та організаційні засади дисциплінарного провадження в органах Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 ; Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2018. 256 с.
5. Грищенко Р.С. Особливості правового регулювання притягнення працівників до дисциплінарної відповідальності в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 ; ХНУВС. Харків, 2018. 25 с.
6. Медведєв А.М. Дисциплінарна відповідальність осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2011. 22 с.

7. Ковальов С.С. Поняття та особливості дисциплінарного провадження: принципи, суб'єкти, стадії. *Форум права*. 2012. № 2. С. 352-357.

8. Новак О.Д. Адміністративно-правові засади дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Харків, 2014. 21 с.

9. Про затвердження Порядку проведення службових розслідувань у Державній кримінально-виконавчій службі України : Наказ Міністерства юстиції України від 12 березня 2015 р. № 356/5. Дата оновлення: 29 червня 2021 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0295-15/paran13#n13> (дата звернення: 10.12.2021).

10. Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження : Постанова Кабінету

Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1039. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.12.2021).

11. Проект Закону про Дисциплінарний статут пенітенціарної системи (реєстраційний № 5294 від 22 березня 2021 р.). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71499 (дата звернення: 10.12.2021).

*Коросташівець І. М.,
аспірантка Академії Державної
пенітенціарної служби,
капітан внутрішньої служби, заступник
начальника відділу правового забезпечення
та претензійно-позовної роботи
Академії Державної пенітенціарної служби*

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

Чех Л. Л.

У статті проаналізовано доктринальні підходи вчених-адміністративістів до визначення понять «провадження у справах про адміністративні правопорушення» та «адміністративна юрисдикція». Мета статті полягає в тому, щоб на підставі чинного законодавства, правозастосовної практики, досягнень юридичної науки визначити теоретичні положення щодо поняття та сутності провадження у справах про адміністративні правопорушення з урахуванням проблемного підходу. Автором визначено, що під адміністративною юрисдикцією розуміється адміністративно-процесуальна діяльність юрисдикційного характеру з вирішення адміністративних спорів і вжиття заходів адміністративного примусу, здійснюваних значною кількістю спеціально уповноважених органів виконавчої влади та частково органами місцевого самоврядування, а також судовими органами. У роботі сформовано висновок, що провадження у справах про адміністративні правопорушення - це сукупність процедурних дій, що здійснюються уповноваженими на те органами (посадовими особами) на стадіях порушення справи про адміністративне правопорушення, розгляду справи про адміністративне правопорушення, перегляду постанов та рішень у справах про адміністративні правопорушення та виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення.

Наведено аргументи автора про відсутність у науці адміністративного процесуального права єдиного підходу до визначення провадження у справах про адміністративні правопорушення, яке обумовлено багатозначністю та неоднорідністю цього поняття, різноманітним його суттєвим ознакам, що не дає змогу на законодавчому рівні встановити норму-дефініцію, що закріплює легальне визначення поняття «провадження у справах про адміністративні правопорушення». Запропоновано визначити норму-дефініцію, яка допоможе забезпечити однозначне розуміння цієї категорії, дасть змогу посилити її нормативні властивості, забезпечить цілісність та внесе композиційну завершеність у процес правового регулювання адміністративно-процесуальних правовідносин у рамках провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, провадження, правове регулювання, адміністративна юрисдикція.

Chekh L. L. Concept and subject of the proceeding in administrative offense cases: view of a problem

Doctrinal approaches of scientists-administrativists to determination of concepts of "proceedings in administrative offense cases" and "administrative jurisdiction" are analyzed in this article. The purpose of this article is to define theoretical provisions relating to the idea and main points of proceedings in cases of administrative offenses taking into account the problematic approach based on the standing legislation, law enforcement practice and achievements of legal science. The author of this article define that the administrative jurisdiction means administrative procedural activities of jurisdictional nature for administrative disputes resolution and application of administrative enforcement measures, which are taken by a considerable number of specially authorized executive bodies, partly by the local self-government bodies and judicial authorities.

A conclusion is made in this work: proceedings in cases of administrative offenses are an aggregate of procedural actions taken by the authorized bodies (officers) at stages of initiating an administrative offense case, its consideration, revision of rulings and decisions on administrative offenses, and execution of decisions on cases of administrative offenses.

The author give their arguments supporting the absence of an integrated approach to the definition of proceedings in administrative offenses cases in the administrative procedural law science, which results from the ambiguity and heterogeneity of this concept, and variety of its essential features, which does not allow establishing a norm-definition at the legislative level, which secures the legal definition of the concept "proceedings in cases of administrative offenses". It is proposed to define a norm-definition that will help ensure a uniform understanding of this category, enable to strengthen its normative properties, provide for integrity

and introduce compositional completeness in the process of legal regulation of administrative and procedural legal relations in the framework of proceedings in administrative offenses cases.

Key words: administrative offense, proceedings, legal regulation, administrative jurisdiction.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасний етап розвитку української держави характеризується вжиттям системного комплексу заходів організаційно-правового, соціально-економічного та духовно-культурного характеру, пов'язаних з побудовою правової держави та громадянського суспільства. Ці цінності, встановлені Конституцією України, визначають основні напрями проведених реформ, посідають центральне місце як у формуванні державної політики, так і в її реалізації всіма суб'єктами державної влади, місцевого самоврядування, громадянами та їх об'єднаннями. Важливу роль у становленні української державності відіграють питання створення належного правового режиму, що забезпечує можливість вільного, благополучного, безпечного існування та розвитку людини як вищої цінності, реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, їх захисту від протиправних посягань.

Адміністративне право є одним із інструментів управління соціально-правовими процесами у суспільстві, воно реалізується у встановлених межах правового регулювання, які визначаються діяльністю виконавчої влади на різних рівнях. Розгляд справ у сфері адміністративного законодавства визначається та регламентується сукупністю адміністративно-процесуальних норм, які встановлюють порядок дій суб'єктів адміністративного процесу під час розгляду адміністративних правопорушень. Розгляд адміністративних правопорушень характеризується спрямованістю, структурованістю, а також правовим механізмом функціонування.

Однією з перешкод, які виникають на шляху реалізації належного правового режиму, виступає проблема боротьби з адміністративними правопорушеннями, які хоч і не мають підвищеного ступеня суспільної небезпеки, проте з урахуванням своєї масовості, масштабності, тісного зв'язку з такими асоціальними явищами, як пияцтво, наркоманія, проституція, становлять загрозу для безпеки особистості, суспільства та держави.

В умовах, коли діяльність органів, уповноважених на здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, стає все більш багатогранною, особливої актуальності набуває

чітке визначення сутності, меж та змісту правового регулювання їх повноважень у зазначеній сфері, розмежування їх функцій, усунення розбіжностей.

Таким чином, актуалізація питань, пов'язаних із визначенням сутності та змісту провадження у справах про адміністративні правопорушення, підвищення його якості, з одного боку, їх новизна, теоретична та прикладна значимість, недостатня вивченість, з іншого боку, свідчить про актуальність заявленої проблематики, зумовлює необхідність її комплексного дослідження на науковому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури щодо окремих питань зазначеної теми свідчить про те, що певною мірою проблеми визначення сутності та правової природи провадження у справах про адміністративні правопорушення досліджувались у працях сучасних учених, зокрема у роботах Е. Абдулкадірової, В. Авер'янова, О. Бандурки, Д. Бахраха, Ю. Битяка, П. Вовк, О. Джафарової, Д. Євдокимова, І. Іванова, Д. Калаянова, С. Ківалова, С. Комісарова, А. Комзюка, В. Колпакова, О. Кузьменко, Ю. Пайди, О. Чернобай. Водночас окремі аспекти залишаються не розглянутими та потребують проведення окремого дослідження.

Мета статті полягає у тому, щоб на підставі чинного законодавства, правозастосовної практики, досягнень юридичної науки визначити теоретичні положення щодо поняття та сутності провадження у справах про адміністративні правопорушення з урахуванням проблемного підходу.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на законодавче закріплення, правове регулювання та практика реалізації провадження у справах про адміністративні правопорушення залишаються актуальними у зв'язку з політичними, правовими та соціально-економічними перетвореннями, які тривають у державі. У науковій літературі точаться дискусії про поняття провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з неоднозначністю та неоднорідністю аналізованої категорії, різноманіттям її суттєвих ознак, сукупність яких змінюється у різних умовах.

Так, Ю. Битяк визначає провадження у справах про адміністративні правопорушення як «низку послідовних дій уповноважених органів (посадових осіб), а у деяких випадках інших суб'єктів, які, згідно з нормами адміністративного законодавства, вживають заходів, спрямованих на притягнення правопорушників до відповідальності і забезпечення виконання винесеної постанови» [1, с. 124].

На думку В. Колпакова, «провадження в справах про адміністративні правопорушення - це

правовий інститут, у рамках якого регулюються процесуальні адміністративно-деліктні відносини й забезпечується вирішення адміністративних справ, а також попередження адміністративних правопорушень». Крім того, «адміністративно-процесуальні норми, що входять до інституту провадження в справах про адміністративні правопорушення, регулюють порядок реалізації відповідних матеріальних норм, процедури їх застосування, процес здійснення примусового впливу на винних за допомогою адміністративних стягнень. Іншими словами, вони регламентують комплекс адміністративно-деліктних відносин» [2, с. 85].

Ю. Пайда зазначає, що «провадження в справах про адміністративні правопорушення - це правовий інститут, у рамках якого регулюються процесуальні адміністративно-деліктні відносини й забезпечується вирішення адміністративних справ, а також запобігання адміністративним правопорушенням» [3, с. 211].

На думку більшості вчених-адміністративістів, провадження у справах про адміністративні правопорушення належить до складової частини загального поняття «адміністративний процес». Водночас про зміст процесуальних дій, що становлять провадження у справах про адміністративні правопорушення як одного з видів адміністративних проваджень у юридичній літературі висловлюються суперечливі судження.

Відмінність у поглядах на зміст провадження у справах про адміністративні правопорушення багато в чому обумовлювалась тим, що протягом тривалого часу норми права, що регламентують це провадження, кодифіковані в єдиному законодавчому акті - Кодексі України про адміністративні правопорушення. Варто зауважити, що сьогодні необхідно враховувати сучасні досягнення законодавчої практики та науки адміністративного права, що створює підстави для закріплення фундаментально правової основи для вдосконалення та підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, пов'язаної з провадженням у справах про адміністративні правопорушення. Так, розділ IV КУпАП присвячений провадженню у справах про адміністративні правопорушення. В ньому визначено завдання провадження у справах про адміністративні правопорушення, регламентовано процесуальні дії та умови, що забезпечують розгляд справи точно відповідно до законодавства [4].

До процесуальних стадій, які становлять провадження у справах про адміністративні правопорушення, належать порушення справи про адміністративне правопорушення, розгляд справи

про адміністративне правопорушення, перегляд постанов та рішень у справах про адміністративні правопорушення, виконання рішень у справах про адміністративні правопорушення.

Процесуальні дії в рамках зазначених стадій здійснюються повністю відповідно до процесуальних норм права, які визначають порядок, місце та терміни виконання процесуальних дій.

Процесуальні норми, які регулюють провадження у справах про адміністративні правопорушення, перебувають у тісному зв'язку з матеріальними нормами, які визначають зміст прав та обов'язків суб'єктів, які здійснюють це провадження. У процесі провадження у справах про адміністративні правопорушення реалізуються матеріальні норми адміністративного права на підставі певного порядку, урегульованого адміністративно-процесуальними нормами.

Таким чином, провадження у справах про адміністративні правопорушення виступає процесуальною формою реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень суб'єктів і є виразом адміністративної юрисдикції.

Щодо поняття «адміністративна юрисдикція» слід зазначити, що в юридичній літературі воно не має чіткого та однозначного визначення. Так, професорка О. Джафарова визначає «адміністративно-юрисдикційну діяльність правоохоронних органів України як врегульовану нормами адміністративного права специфічну, державно-владну, підзаконну, виконавчо-розпорядчу діяльність, яка реалізується шляхом визначення в законодавстві обсягу повноважень щодо розв'язання індивідуальних адміністративних справ і застосування відповідних санкцій до правопорушників в адміністративному порядку» [5, с. 156].

О. Чернобай розуміє під ним «діяльність щодо розгляду адміністративних публічних спорів і вирішення справ про адміністративні правопорушення, що здійснюється уповноваженими на те державними органами, а також діяльність із вжиття до винних осіб заходів примусового характеру» [6, с. 86].

За іще одного підходу, який відстоює С. Комісаров, «адміністративна юрисдикція - це врегульована законом діяльність уповноважених державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, спрямована на здійснення проваджень у справах про адміністративні правопорушення, виконання постанов про накладення адміністративних стягнень, а також вжиття заходів адміністративного попередження та припинення таких правопорушень задля охо-

рони прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі й гідності людини, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством» [7, с. 106].

На думку П. Вовка, «адміністративна юрисдикція в парадигмі правової держави - це визначена законодавством компетенція уповноважених органів влади щодо розгляду та вирішення адміністративних справ, притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності та використання інших повноважень щодо вирішення різних публічно-правових питань в межах адміністративного спору задля здійснення справедливого адміністративного судочинства, захисту та відновлення прав, свобод та законних інтересів осіб, суспільства та держави, реалізації функцій правової держави» [8, с. 519].

Крім того, існує думка про те, що адміністративну юрисдикцію слід розглядати як вид адміністративно-процесуальної діяльності, що здійснюється у позасудовому чи судовому порядку задля розгляду та вирішення адміністративно-правових суперечок і вжиття адміністративно-примусових заходів [9, с. 140].

Загалом погоджуючись із зазначеними підходами, відзначаємо, що під адміністративною юрисдикцією розуміється адміністративно-процесуальна діяльність юрисдикційного характеру з вирішення адміністративних спорів і вжиття заходів адміністративного примусу, здійснюваних значною кількістю спеціально уповноважених органів виконавчої влади та частково органами місцевого самоврядування, а також судовими органами.

Висновки. Таким чином, провадження у справах про адміністративні правопорушення - це сукупність процедурних дій, що здійснюються уповноваженими на те органами (посадовими особами) на стадіях порушення справи про адміністративне правопорушення, розгляду справи про адміністративне правопорушення, перегляду постанов та рішень у справах про адміністративні правопорушення та виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення.

Отже, відсутність у науці адміністративного процесуального права єдиного підходу до визначення провадження у справах про адміністративні правопорушення, яке обумовлено бага-

тозначністю та неоднорідністю цього поняття, різноманіттям його суттєвих ознак, не дає змогу на законодавчому рівні встановити норму-дефініцію, що закріплює легальне визначення поняття «провадження у справах про адміністративні правопорушення», тоді як норма-дефініція могла б забезпечити одноманітне розуміння цієї категорії, дала б змогу посилити її нормативні властивості, забезпечила б цілісність, композиційну завершеність і внесення зрозумілості в процес правового регулювання адміністративно-процесуальних правовідносин у рамках провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Література

1. Битяк Ю., Зуй В. Адміністративне право України (Загальна частина). Харків : Одиссей, 1999. 224 с.
2. Колпаков В. Адміністративне право України : підручник. 3-тє вид., доп. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 752 с.
3. Пайда Ю. Деякі аспекти правового регулювання провадження у справах про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 1. С. 209-220. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.37>.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 30.10.2021).
5. Джафарова О. До питання про визначення сутності адміністративно-юрисдикційної діяльності правоохоронних органів України. *Вісник ХНУВС*. 2009. № 44. С. 152-157.
6. Чернобай О. Теоретичні узагальнення щодо розуміння сутності поняття «адміністративна юрисдикція». *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2015. Вип. 1 (2). С. 82-88.
7. Комісаров С. Сутність адміністративно-юрисдикційної діяльності. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 3. С. 100-107.
8. Вовк П. Поняття адміністративної юрисдикції в парадигмі правової держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 517-519. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/135>.
9. Тимошенко І. Адміністративна відповідальність : навчальний посібник. Москва, 2004. 287 с.

Чех Л. Л.,
аспірантка кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Лісніченко Д. В., Мудрецька Г. В.

У статті аналізуються окремі аспекти запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування. Зауважено, що інформаційно-телекомунікаційна система оцифровує паперову документацію, що, своєю чергою, дає змогу обмінюватися файлами в межах кримінальних проваджень між співробітниками та структурними підрозділами одного органу, а також між різними органами в процесі розслідування.

Наголошено, що як і будь-яка інформаційна система, яку використовують судові та правоохоронні органи (автоматизована система документообігу суду, Єдиний реєстр досудових розслідувань, інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування має бути нормативно врегульована, тобто мають бути прийняті нормативно-правові акти, які врегульовують питання її впровадження та функціонування. Нормативно закріпленими мають бути положення не тільки аспекти допустимості і достатності електронних доказів, але й питання відповідальності за збереження інформації, яка міститься в такій системі.

Впровадження інформаційно-аналітичної системи управління процесами досудового розслідування є одним з елементів реформи прокуратури та органів досудового розслідування, що покращить процес здійснення досудового розслідування та нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство тощо.

Констатується, що успішність реалізації інформаційно-телекомунікаційної реформи є розбудова єдиної інформаційної системи між прокуратурою, судовою владою та органами правопорядку, які розслідують або розглядають кримінальні провадження.

Акцентовано, що метою інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування є забезпечення автоматизації кримінально-процесуальної діяльності органів досудового розслідування та суду. Порядок використання такої системи має вводитись законом, а детальні аспекти її функціонування мають бути прописані в спеціальному Положенні про таку систему.

Ключові слова: кримінальне провадження; досудове розслідування; інформаційно-телекомунікаційна система; інформаційна безпека.

Lisnichenko D. V., Mudretska H. V. Certain aspects of introduction of information and telecommunications system of pre-trial investigation

The article analyzes some aspects of the introduction of information and telecommunication system of pre-trial investigation. It is noted that the information and telecommunication system digitizes paper documents, which, in turn, allows the exchange of files in criminal proceedings between employees and departments of one body, as well as between different bodies in the investigation.

It was emphasized that, like any information system used by judicial and law enforcement agencies (automated court document management system, Unified Register of Pre-Trial Investigations, information and telecommunication system of pre-trial investigation, it should be regulated, ie regulations should be adopted to regulate The issues of its implementation and functioning The provisions of not only the admissibility and sufficiency of electronic evidence, but also the issue of responsibility for the preservation of information contained in such a system should be regulated.

The introduction of an information-analytical system for managing pre-trial investigation processes is one of the elements of the reform of the prosecutor's office and pre-trial investigation bodies, which will improve the process of pre-trial investigation and supervision of compliance with laws by bodies conducting operational investigative activities, inquiries, pre-trial investigations, etc.

It is stated that the success of the information and telecommunication reform is the development of a single information system between the prosecutor's office, the judiciary and law enforcement agencies that investigate or consider criminal proceedings. It is emphasized that the purpose of the information and telecommunication system of pre-trial investigation is to ensure the automation of criminal procedure of pre-trial investigation bodies and the court. The procedure for using such a system should be introduced by law, and detailed aspects of its operation should be prescribed in a special Regulation on such a system.

Key words: criminal proceedings; pre-trial investigation; information and telecommunication system; informational security.

Постановка проблеми та її актуальність.

Автоматизація досудового розслідування є дієвим шляхом економії часу, ресурсів і забезпечення дотримання розумних строків, що є основним викликом у системі кримінальної юстиції. Ці процеси суттєво спрощують доступ до інформації, тим самим забезпечують підвищення рівня ефективності роботи судових та правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю. Електронне кримінальне провадження покликане спростити роботу правоохоронних органів та сприяти підвищенню якості захисту прав громадян. Це «розумна» інформаційно-аналітична система, що оцифровує паперову документацію, дозволяє обмінюватись файлами в межах кримінального провадження. Вона здатна спростити роботу суб'єктів кримінального провадження, які залучені до досудового розслідування. Це інструмент адміністрування та управління електронними версіями файлів кримінальних проваджень. Впровадження інформаційно-аналітичної системи управління процесами досудового розслідування є одним з елементів реформи прокуратури та органів досудового розслідування, що покращить процес здійснення досудового розслідування та нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство тощо.

Проте реалії вітчизняної правоохоронної системи не дозволяють повноцінно збирати, зберігати та передавати матеріали та інформацію в електронній системі на всіх стадіях кримінального провадження. У процесі створення і введення в дію таких інформаційно-аналітичних систем виникають проблеми технічного, соціально-технічного, організаційного і правового характеру. Зокрема, недоліком існування інформаційно-аналітичних систем є те, що вони функціонують як відокремлені інститути. Крім того, варто звернути увагу, що висловлюються побоювання щодо застосування цифрових технологій у сфері кримінального провадження: чи вдасться забезпечити конфіденційність баз даних від хакерських атак, особливо в умовах гібридної війни; чи позитивно вплине діджиталізація кримінального провадження на забезпечення прав особи в кримінальному провадженні тощо. Проведені раніше дослідження, які стосувались аналізу законодавчого забезпечення електронного кримінального

провадження, мали поверховий характер і здебільшого торкалися аналізу можливостей ЄРДР. Тому виникла необхідність розробки на державному рівні Концепції електронного кримінального провадження із визначенням основних етапів її запровадження з подальшим удосконаленням положень чинного Кримінального процесуального кодексу та інших законодавчих актів України, що регулюють правові відносини, пов'язані із запровадженням електронного кримінального провадження; удосконалення системи захисту персональних даних - системи інформаційної безпеки тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання використання інформаційних та телекомунікаційних технологій під час досудового розслідування досліджувались у роботах таких учених: В. Білоус, В. Бірюкова, В. Голубєва, М. Гуцалюка, М. Карчевського, Є. Лук'янчикова, Т. Михальчук, А. Молдована, А. Рибченко, М. Смирнова, А. Столітнього, В. Уварова, І. Хараберюша, В. Хахановського, Д. Цехана, С. Чернявського, Г. Чигриної та інших учених. Разом із тим потребують подальшого дослідження переваги та ризики запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування в Україні.

Мета статті полягає у формулюванні ключових положень Концепції інформаційно-телекомунікаційної системи органу досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Проєктом Закону № 5246 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування» [1], прийнятому Верховною Радою 01.06.2021 р., передбачено утворення та функціонування під час здійснення кримінальних проваджень у взаємодії з наявними системами Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), Інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування (ІТСДР). Положеннями вказаного законопроєкту, зокрема, визначається: функціональне призначення інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування; рівність правового статусу паперових та електронних документів у кримінальному процесі; надання доступу до матеріалів, які зберігаються в інформаційно-телекомунікаційній системі досудового розслідування учасникам кримінального провадження; можливість інтеграції інформаційно-телекомунікаційної системи досудового роз-

слідкування з іншими інформаційними системами, зокрема з Єдиним реєстром досудових розслідувань та автоматизованою системою документообігу суду.

Крім того, проєктом пропонується зрівняти правовий статус паперових та електронних документів у кримінальному процесі. Таке оцифрування значною мірою розширить процесуальні можливості учасників кримінального провадження та суду досліджувати матеріали кримінального провадження, документи та докази в електронній формі. Запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування дозволить мінімізувати та, як наслідок, повністю відмовитись у майбутньому від паперового провадження у кримінальному процесі.

Проте можливість впровадження електронного обігу документів у кримінальний процес та повноцінне використання такої системи без порушення процесуальних норм можливе лише після розробки та прийняття значної кількості підзаконних нормативно-правових актів. Норми щодо управління, внесення змін та доступу до системи потребують детального опрацювання з урахуванням практики її використання, адже лише повноцінне визначення, кому і які повноваження будуть надані, дозволить ефективно використовувати новостворену систему. Зокрема, потрібно буде створити програмне забезпечення Інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування, прийняти відповідне Положення, які мають бути узгоджені Офісом Генерального прокурора з керівниками органів досудового розслідування (державних органів, у складі яких діють органи досудового розслідування), упровадити функціонування цієї системи у прокуратурі, органах досудового розслідування та забезпечити її взаємодію з ЄРДР та ЄСІТС, забезпечити відповідний захист системи.

До прийняття вказаного законопроєкту вже відбувались спроби діджиталізації кримінального провадження на стадії досудового розслідування. Зокрема, 30 квітня 2020 р. відбувся запуск пілотного проєкту системи електронного кримінального провадження eCase. Першими в дії її перевірили Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура та Вищий антикорупційний суд.

За результатами використання пілотної версії eCase Національне антикорупційне бюро України у своєму звіті за перше півріччя 2020 р. зазначило, що існує три групи основних ризиків, які можуть виникнути на шляху повноцінного

запуску системи: 1) нормативні. Насамперед для початку роботи eCase MS у законодавстві має з'явитися поняття «електронне кримінальне провадження». Йдеться про ухвалення закону, що передбачає відповідні зміни до Кримінального процесуального кодексу України. Крім того, основні правила діяльності eCase MS мають закріпитися міжвідомчим положенням. Нині як законопроєкт, так і проєкт положення підготовлені та перебувають на розгляді відповідно в Офісі Президента України й Офісі Генпрокурора та Вищій раді правосуддя; 2) інтегративні. Застереження щодо інтеграції стосуються поєднання роботи eCase MS із Єдиним реєстром досудових розслідувань та автоматизованою системою документообігу суду «ДЗ». Без допомоги в цьому власників систем - Офісу Генпрокурора та Державної судової адміністрації - детективи, прокурори і судді муситимуть дублювати дані в різних системах; 3) безпекові. Стосовно питання безпеки, безумовно, важливого для всіх бенефіціарів системи, то eCase MS підлягає державній експертизі у сфері технічного захисту інформації, яку має здійснити Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації. На цей час систему попередньо перевірили на зовнішні і внутрішні втручання експерти, що запрошені EUACI. Працівники антикорупційних органів, які обслуговуватимуть eCase MS, уже і самі мають досвід її тестування на проникнення [2].

Д. Кисленко зазначає, що використання комп'ютерних систем для прийняття процесуальних рішень нині видається дещо нереалістичним. Адже вдосконалення національної моделі досудового розслідування щодо забезпечення прав та законних інтересів особи в умовах діджиталізації кримінального провадження має відбуватися в декількох напрямках: по-перше, використання системи «Безпечне місто» в інтересах кримінального провадження та з метою захисту прав його учасників: встановлення камер для проведення загального спостереження; встановлення керованих (роботизованих) камер, які дозволяють оператору Системи скерувати камеру на ту чи іншу частину зображення, приблизити його до необхідного рівня; встановлення панорамних (оглядових) керованих камер, які дозволяють водночас проводити огляд значної частини міста; встановлення аналітичних камер (200 LPR) з розширеними аналітичними функціями: визначення кольору та марки автомобіля, підрахунок кількості транспорту тощо. По-друге, всебічне використання фото та відеозапису із вилученням з переліку учасників

кримінального провадження таких суб'єктів, як поняті. Висока інформативність відеозапису дає можливість подальшого відтворення як картини всієї слідчої дії (за умови безперервності ведення запису), так і її окремих елементів з метою перевірки правомірності та допустимості дій осіб, що беруть участь у ній, а також оцінки достовірності отриманих результатів. По-третє, використання комп'ютерних систем для прийняття процесуальних рішень [3].

А. Столітній вважає, що запровадження електронного кримінального провадження організаційно та технічно найбільш доцільно здійснювати на базі ЄРДР у чотири етапи: 1) удосконалення функціоналу ЄРДР; 2) залучення слідчого судді до електронного кримінального провадження; 3) залучення всіх суб'єктів кримінального провадження до електронного кримінального провадження за допомогою зовнішніх ресурсів цифрового обміну повідомленнями (електронна пошта); 4) перехід до здійснення електронних кримінальних процесуальних процедур із використанням особистих віртуальних кабінетів [4, с. 24].

На практиці інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування має своїм завданням удосконалити положення кримінального провадження і вплинути на ефективність досудового розслідування та виконання завдань кримінального процесу. Проте в умовах нинішнього протистояння збройній агресії використання кібератак - накопичення матеріалів кримінальних проваджень у цифрованому вигляді, передача матеріалів кримінальних проваджень на носіях тощо - не лише не оптимізує роботу слідчого, прокурора і судді, а може призвести до створення численних процесуальних конфліктів щодо отримання матеріалів, суттєво полегшить доступ до матеріалів кримінального провадження осіб, які не мають жодного відношення до процесуальної діяльності. Отже, аби повністю відмовитись від паперового провадження на стадіях досудового розслідування та розгляду справи у суді, необхідно передбачити відповідну програму, належно обґрунтовану, соціально зважену, економічно вивірену, з визначенням тих етапів, які не стануть на заваді досягненню мети та виконання завдань кримінального процесу.

Способи захисту інформації в електронному кримінальному провадженні неодноразово здійснювались науковцями. Зокрема, П. Біленчук і М. Малій вважають, що електронний цифровий підпис повною мірою може забезпечити

такий захист. Автори пояснюють це тим, що такий підпис має жорсткий зв'язок з документом, який підписується, високу захищеність від підробки, що зумовлено великим обсягом математичних розрахунків [5, с. 27]. Н. Топчій вважає, що наявний електронний документообіг в Україні, який регулюється законами «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851-IV, «Про електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 № 2155-VIII і «Про електронний цифровий підпис» від 22.05.2003 р. № 852-IV, може сприяти подальшому формуванню електронного кримінального провадження [6, с. 214]. І. Каланча, досліджуючи електронне кримінальне провадження, вказує, що одним із перших етапів створення інформаційно-телекомунікаційної системи органу досудового розслідування має бути створення нормативної бази, яка включатиме, зокрема: розробку Положення про порядок ведення такої системи, Правил розмежування доступу до такої системи, Положення про обмін даними між системою і ЄРДР [7, с. 16].

Окрему увагу слід звернути на інформацію, що належить до державної таємниці. Зокрема, потрібно з'ясувати, чи дозволяє законодавство у сфері охорони державної таємниці роботу з деякими відомостями негласних слідчих (розшукових) дій (відомості про факт або методи проведення негласної слідчої (розшукової) дії; відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться чи планується проведення негласної слідчої (розшукової) дії, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці) в електронних системах. Так, відповідно до Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їхніх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої наказом Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [8], засекречування матеріальних носіїв інформації щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється слідчим, прокурором, співробітником уповноваженого оперативного підрозділу, слідчим суддею шляхом надання на підставі Зводу відомостей, що становлять державну таємницю. Відповідно до ст. 35 Закону України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 № 3855-XII

технічний та криптографічний захисти секретної інформації здійснюються в порядку, встановленому Президентом України [9]. Відповідний Указ Президента України «Про Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні» був затверджений 22 травня 1998 року за № 505/98 [10]. У п. 7 цього Положення зазначено, що для криптографічного захисту інформації, що становить державну таємницю, та службової інформації, створеної на замовлення державних органів або яка є власністю держави, використовуються криптосистеми і засоби криптографічного захисту, допущені до експлуатації. Відповідно до Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних мережах» від 05.07.1994 № 80/94-ВР в абз. 6 ст. 8 вказано, що обробка інформації з обмеженим доступом, у тому числі тієї, яка містить державну таємницю, можлива лише із застосуванням комплексної системи захисту інформації [11]. Порядок створення такої системи встановлюється Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України (Порядок, затверджений наказом Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 16 жовтня 2018 року № 141/ДСК). Відповідно до п. 14 Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2006 р. № 373, підключення систем, у яких обробляється службова інформація та інформація, що становить державну таємницю, до глобальних мереж передачі даних здійснюється з використанням засобів криптографічного захисту інформації, які допущені до експлуатації для криптографічного захисту інформації відповідного ступеня обмеження доступу, та/або апаратних, апаратно-програмних засобів технічного захисту інформації, які мають позитивний експертний висновок за результатами державної експертизи у сфері технічного захисту інформації та реалізують функції безпеки односторонньої (односторонньої) передачі даних та/або двосторонньої передачі даних з урахуванням їх змістового аналізу [12].

Таким чином, робота з інформацією, яка містить державну таємницю в інформаційно-телекомунікаційній системі досудового розслідування, можлива лише за наявності комплексної системи захисту інформації.

Отже, метою інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування є забезпе-

чення автоматизації кримінально-процесуальної діяльності органів досудового розслідування та суд. Порядок використання такої системи має вводитись законом, а детальні аспекти її функціонування мають бути прописані у спеціальному Положенні про таку систему. Положення має містити такі норми: що являє собою Інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування, мета її функціонування, суб'єкти, які використовуватимуть цю систему, її правовий статус, порядок доступу та захисту інформації в цій системі, аспекти взаємодії з будь-якою іншою інформаційною системою, яку використовують судові та правоохоронні органи (автоматизована система документообігу суду, Єдиний реєстр досудових розслідувань, «АСКОД», «Мегаполіс» тощо).

Література

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування : Закон України від 01.06.2021 р. № № 1498-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1498-20#Text>.
2. Національне антикорупційне бюро України: звіт за перше півріччя 2020 р. С. 71. URL: <https://nabu.gov.ua/report/zvit-pershe-pivrichchya-2020-roku>.
3. Кисленко Д.П. Захист прав особи в аспекті діджиталізації кримінального провадження. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. Випуск 29. URL: <https://zenodo.org/record/5578672#.YoEKWstBzIU>.
4. Столітній А. Концепція електронного кримінального провадження в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4(56). С. 24-35.
5. Біленчук П., Малій М. Новітні засоби забезпечення кібербезпеки. *Бизнес и безопасность*. 2019. № 5. С. 27-28.
6. Топчій Н.С. Необхідність впровадження електронного кримінального провадження. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 69. С. 213-217.
7. Столітній А.В., Каланча І.Г. Концепція інформаційно-телекомунікаційної системи органу досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2(18). С. 14-23. URL: DOI: <https://doi.org/10.33270/04191802.14>.
8. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їхніх результатів у кримінальному провадженні : затверджена наказом Генеральної про-

куратури, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.

9. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.

10. Про Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні : Указ Президента України від 22 травня 1998 року № 505/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505/98#Text>.

11. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних мережах : Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр#Text>.

12. Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2006 р. № 373. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2006-п#Text>.

*Лісніченко Д. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Мудрецька Г. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ЗАНЕПАД ЗАОЧНОЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ: ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УНІВЕРСИТЕТІВ СЕРЕДЬНОГО РІВНЯ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ

Цветкова Ю. В.

Метою статті є аналіз різних форм (моделей) нестационарної освіти у вищих навчальних закладах України. Дослідження особливостей та причин зародження та впровадження першої нестационарної моделі освіти, а саме заочної, дає можливість констатувати, що хоча свого часу вона й була успішною та актуальною, проте сьогодні не відповідає високим вимогам, що висуваються до концепції вищої освіти в Україні та світі. За всієї досконалості правового регулювання заочної форми освіти та звиклості до неї як з боку студентів, так і з боку викладачів є нагальними потреба та можливість замінити її дистанційною формою освіти. Бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, що відбувся у зв'язку з пандемією та вжиттям карантинних заходів, створив реальні можливості для активізації цього процесу.

Дистанційна освіта не тільки відповідає сучасним вимогам глобалізації, інтернаціоналізації, інклюзивності та якості вищої освіти у XXI ст., але й уже має необхідне для її успішного впровадження правове регулювання.

Автор статті окреслює проблеми, які характеризують впровадження дистанційної вищої освіти замість заочної форми, зокрема ті, що є вкрай актуальними для університетів середнього рівня (за міжнародними класифікаціями та рейтингами), до яких належать провідні вищі навчальні заклади України та інших пострадянських держав і держав Східної Європи.

Пропонуються варіанти розв'язання цих проблем, зокрема, за рахунок залучення до їх обговорень представників громадськості, освітніх стейкхолдерів, працівників освіти та державних органів.

Підкреслено, що впровадження дистанційної освіти може відкрити великі перспективи розвитку саме для університетів середнього рівня як для забезпечення навчання для вітчизняних студентів, так і для студентів з інших держав.

Ключові слова: заочна освіта, дистанційна освіта, інформаційно-комунікаційні технології в освітньому процесі.

Tsvietkova Yu. V. The dawn of the part-time (extramural) and perspectives of the rise of distance education: legal support and the new opportunities for the middle-ranking universities of Ukraine and Europe

The aim of the article is to analyze different models (forms) of the part-time (home, extramural, out-campus) education at the high education institutions in Ukraine. The examining of the peculiarities and reasons of the origin and implementation of the first part-time extramural education shows us that at the time of its creation it was successful and actual. But nowadays it gives up to the high demands and standards of the high education in Ukraine and in the other countries. The part-time (extramural) education has a developed system of efficient legal regulation and high support by the students and teachers. But despite of all its benefits, it has to be replaced by the distant model (form) of education. The rapid development of information and communication technologies, which took place in connection with the pandemic and the introduction of lockdowns, has created real opportunities to activate this process.

Distant model (form) of high education not only satisfies to the modern requirements of globalization, internationalization, inclusiveness and high quality of the high education in the XXI century. Now all the necessary legal regulation is in place in Ukrainian and international legislation.

The problems that may arise for the middle ranking universities in connection with the introduction of the distant education instead of the extramural education are well defined and can be solved by the joint efforts of the public, teachers, university administrations, international organizations with the mandatory involvement of the government officials, including the Ministry of Science and Education.

The article accents, that providing of the distant education can open great perspectives for the middle-ranked universities in their teaching of the national students, and, greater ones for teaching the students

from other countries, who have no possibility to relocate for visiting the university by the traditional (on-campus) model.

Key words: *part-time (home, extramural, out-campus) education, distance model of education, information-communication technologies in the education processes.*

Постановка проблеми та її актуальність. Сьогодні перед вищою освітою України стоять численні виклики, пов'язані зі швидкою зміною стандартів світової вищої освіти, інтернаціоналізацією та глобалізацією вищої освіти, новими тенденціями у розвитку цифрових технологій та європейською інтеграцією України. Підвищення вимог до якості освіти, орієнтованість на зручність студентів, забезпечення інклюзивності вищої освіти створюють проблему невідповідності наявної моделі заочної освіти у вищих навчальних закладах України високим критеріям сучасності. Однак повна відмова від цієї моделі невігідна вітчизняним та східноєвропейським закладам вищої освіти, адже дає їм змогу зайняти свою нішу серед університетів світу, зокрема пропонувати унікальні для закладів середнього рівня у міжнародних рангах можливості отримувати недорого, але достатньо якісну освіту, яка може користуватися попитом у широких кіл осіб, що хочуть підвищувати свій освітній та інтелектуальний рівень, але не присвячувати цьому роки свого життя, а саме працювати, проживати в зручних для себе умовах, задовольняти інші свої потреби та інтереси. Зростання та поширення інформаційних технологій створюють у цьому контексті унікальні можливості переходу до іншої форми освіти - дистанційної, яка може зберегти усі переваги старої заочної освіти, але мінімізувати її недоліки.

Аналіз публікацій та досліджень. Зародження та розвиток заочної форми освіти у вищих навчальних закладах в Радянському Союзі та пострадянських державах було предметом дослідження багатьох науковців, таких як Н.А. Староверова, Є.І. Демидова, О.С. Ковпак. Дослідники відзначали переваги цієї форми освіти у першій половині та середині ХХ ст., обґрунтовували її необхідність тоді тощо. Сучасний стан заочної освіти та перспективи переходу до дистанційної освіти в пострадянських державах у своїх працях розглядали Ю.В. Москаль, В.М. Прибилова, Г.А. Кияшко, Н.А. Староверова. Ці автори відзначали недоліки такої форми освіти, аналізували проблеми, що існують як із поглядів студентів, які навчаються заочно, так і з точки зору викладачів. Ю.В. Москаль, зокрема, порівнював стан розвитку

заочної форми освіти в Україні та аналізував особливості дистанційної форми освіти у провідних державах світу.

Метою статті є аналіз причин зародження та розвитку заочної моделі освіти у державах Східної Європи, оцінювання її перспектив та правового регулювання, визначення перспектив та правового забезпечення заміни заочної форми освіти дистанційною, окреслення переваг та проблем впровадження дистанційної освіти замість заочної у вищих навчальних закладах середнього рівня, визначення можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система вищої освіти в Україні передбачає дві основні форми навчання, а саме очну, або стаціонарну, та заочну. Ця система є типовою для більшості держав, які у 1990-х роках утворилися під час розпаду СРСР, і фактично копіює відповідну систему вищої освіти в СРСР. В Німеччині, Франції та США така система була започаткована в середині ХІХ ст. у зв'язку з розвитком поштових сервісів [1]. В СРСР ідея заочної освіти просувалася практично одразу після революції 1917 року та була пов'язана з шаленим «кадровим голодом». Революція 1917 року була організована з огляду на найнижчі прошарки суспільства (які часто не вміли навіть читати). Радикальність радянської ідеології призвела до винищення за короткий термін попередньої інтелектуальної еліти [2; 3, с. 241-257]. Отже, виникла потреба швидкого надання хоча би базової освіти широкому колу осіб, причому таким чином, щоб не відривати їх від сімей, роботи та місць постійного проживання. Ініціатива мала шалений успіх. У 20-х роках ХХ ст. заочно вчилася більше 40 000 з близько 170 000 усіх студентів. Остаточна заочна освіта як невід'ємна форма вищої освіти була оформлена у 1938 році Постановою РНК СРСР «Про вище заочне навчання» [4], а її виконання забезпечено численними підзаконними актами [5, с. 23-24, 31-35]. З тих часів практично усі вищі навчальні заклади радянського та пострадянського простору мали у своїй структурі два відділення, а саме для очної (стаціонарної) та заочної освіти.

Модель заочної освіти в Україні передбачена Законом про освіту від 1 липня 2014 року й практично скопійована з радянської моделі. Заочна освіта передбачає «поєднання навчальних занять і контрольних заходів під час короткочасних сесій та самостійного оволодіння освітньою програмою в період між ними» (ст. 49) [6]. На практиці це означає, що 2-3 рази на рік студенти на 3-4 тижні приїжджають до вищого навчального закладу, де

їм оглядово начитуються лекції (2-4 з кожного предмета), проводяться семінарські заняття (1-2 з кожного предмета) й проводяться заліки та іспити. Якщо наводити конкретні приклади, то якщо з предмета, що вивчається протягом семестру, на стаціонарі передбачено 30 годин лекцій та 30 годин семінарів (по 1 лекції та семінару на тиждень), то на заочній формі цьому ж предмету буде віддаватися 4 години лекцій та 4 години семінарів. Теоретично передбачається, що в проміжках між цими сесіями студенти самостійно, на принципах самоосвіти вивчають необхідний матеріал за підручниками. Однак на практиці це є дуже мало ймовірним: більшість студентів-заочників працюють повний робочий день (тобто з 9 ранку до 6 вечора), мають родини, дітей та інші важливі для дорослої особи заняття. Нерідкісними є випадки, коли студенти стаціонару переходять на заочну освіту на деякий час (1-2 роки) за власними особистісними причинами, такими як вагітність та народження дитини, важка хвороба, потреба від'їзду за кордон.

В таких умовах якість заочної освіти перебуває поза всіма можливими стандартами вищої освіти. В умовах повної відсутності (на початку ХХ ст.) або радикальної нестачі (у другій половині ХХ ст.) [7, с. 162-164] спеціалістів у СРСР це був принцип «меншого зла», тобто краще мати хоча б тих спеціалістів, які мінімально орієнтуються в професійній сфері, ніж ніяких. Однак в умовах високого професійного та інтелектуального рівня початку ХХІ ст. активної професійної конкуренції на ринку праці, широких можливостей та варіантів вітчизняної та закордонної освіти сучасна заочна система освіти не витримує жодної критики. Деякі престижні вищі навчальні заклади пострадянських держав уже почали відмовлятися від системи заочної освіти як такої, що не відповідає якості сучасної освіти, та навіть більш жорстко як такої, що дискредитує диплом [1, с. 238-239]. Проте повне її скасування також відбутися не могло: з одного боку, така форма освіти прямо передбачена законодавством [6], з іншого боку, навіть з урахуванням усіх її недоліків вона має своїх прихильників. Щодо останнього аргументу, то слід зауважити, що, попри усю зручність заочної системи освіти, кількість студентів там невпинно зменшується, що, на нашу думку, може пояснюватися саме низькою якістю цієї освіти.

Тоді як університети високих рівнів (ті, що посідають високі місця у численних світових рейтингах університетів) [8] відмовляються від заочної освіти, ця модель може бути дуже перспектив-

ною для розвитку університетів середнього рівня як в Україні, так і в державах - членах ЄС.

Великою проблемою в усіх спробах оновити й переглянути принципи, організацію, а також підвищити зацікавленість у заочній освіті ВНЗ України є певна адміністративна консервативність: більшість університетів звикла до заочної освіти в такому вигляді, як вона є (організація занять, набір студентів, звітність перед МОН, наявні методики), адже все вже відпрацьовано десятиліттями. Як щодо будь-якої системи, яка нехай і недосконало, але працює, застосовуються принципи «працює - не ламай» та «краще - ворог хорошого».

До 2019 року, попри усю нашу (викладачів та інших працівників вищої освіти) стурбованість і неодноразове обговорення цієї ситуації на круглих столах та конференціях [9, с. 46-66; 10, с. 79-82], реальних шляхів вирішення цієї проблеми так і не було. Однак сумні події пандемії Covid-19 неочікуваним чином відкрили для нас нові реальні можливості. Масове опанування онлайн-технологій, отриманий досвід віддаленої освіти як у питаннях її організації (що важливо для викладачів та університетських адміністрацій), так і в питаннях її здобуття (що перш за все цікавить студентів) відкрили для нас вікно можливостей трансформувати актуальну для ХХ ст., але застарілу для ХХІ ст. модель заочної освіти.

Які існують конкретні шляхи трансформації вітчизняної моделі заочної освіти і як оформити цей процес відповідно до законодавства України, міжнародних актів, наявних методик і реальних можливостей ВНЗ України? Яких проблем можна очікувати під час впровадження такої моделі освіти?

Стаття 49 ЗУ «Про вищу освіту» передбачає наявність такої форми освіти, як дистанційна. Деякі дослідники ототожнюють заочну та дистанційну форму освіти [11, с. 27-28], що, на нашу думку, є неправильним. За законодавством України, «дистанційна форма здобуття освіти - це індивідуалізований процес здобуття освіти, що відбувається переважно за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» [6]. Отже, у визначенні та організації дистанційної освіти робиться принциповий акцент на спеціалізованому середовищі та інформаційно-комунікаційних технологіях, чого у моделі заочної освіти немає. Крім того, ЗУ

«Про вищу освіту» у ст. 49 чітко розподіляє ці дві форми вищої освіти.

На нашу думку, трансформація заочної освіти в дистанційну і є тією унікальною можливістю зберегти усі позитивні риси заочної освіти (можливість навчатися та працювати одночасно, не переїжджати до міста, де працює університет, аспекти інклюзивності для осіб особливих категорій), проте суттєво підвищити рівень якості такої освіти шляхом її наближення до стаціонарної.

Заміна заочної освіти дистанційною відповідає п. 4 Болонської декларації 1999 року, який передбачає «забезпечення студентів доступу до навчальних можливостей, а також до відповідних послуг» [12]. Сама модель дистанційної освіти вже активно використовується у вищих навчальних закладах США, Об'єднаного Королівства, Ізраїлю, Канади тощо [13].

Використання інформаційно-комунікаційних технологій, передбачених дистанційною освітою, створює реальні можливості запропонувати студентам нестационарної форми 6-7 занять на тиждень, наприклад, по 2 академічні години у вечірній час (1 заняття на день), а також 4-6 годин у вихідні дні (2-3 заняття). Хоча це й не забезпечить таким студентам повний обсяг навчальних годин, які отримують студенти стаціонару, проте в декілька разів збільшить той обсяг, якого набувають студенти-заочники сьогодення. Причому частина таких лекцій може пропонуватися у форматі відеозаписів, які студент може подивитися у зручний для нього час.

Важливим чинником, що знижує якість заочного навчання, є проблема літератури. Не є таємницею, що більші міста мають значно кращі бібліотеки, університети можуть забезпечити студентів тільки базовою літературою (1-2 загальні підручники). Отже, у студентів заочної форми навчання, що проживають у маленьких містах та селах, навіть за наявності зацікавленості та бажання отримати належний рівень знань технічно є значно менше можливостей. Тут останні зміни, пов'язані з карантинними заходами та дистанційною освітою, вирішують проблему. За останні два з половиною роки навчання в умовах карантину принципово збільшився доступ до наукових та навчальних матеріалів в онлайн-форматі. Наприклад, методичні вказівки (сілабуси), які раніше, як правило, видавалися студентам у бібліотеках, сьогодні є у відкритому доступі на сайтах кафедр. Зроблено або збільшено багато наукових онлайн-бібліотек, сервісів тощо, куди викладачі можуть викладати свої наукові праці,

щоб у подальшому забезпечити студентів доступом до них.

Однак не можна не зауважити, що перехід на дистанційну форму освіти замість заочної створює багато проблем. Деякі з цих проблем уже є очевидними, отже, до них треба вже готуватися.

Першою проблемою є захист інтелектуальної власності. Усі матеріали, створені викладачами, починаючи з онлайн-лекцій та друкованих підручників чи посібників, є її об'єктами [14, с. 126-127]. Отже, поширення їх у мережі, на жаль, не обмежиться виключно студентами, які оплатили такий доступ, а створить можливість подальшого безконтрольного поширення таких матеріалів. Виходом тут могла би бути спеціальна система кодування інформації, що має запропонувати викладачам університет. Однак технічно та фінансово для не дуже заможних університетів середнього рівня це забезпечити достатньо складно.

Другою проблемою є робота адміністративних підрозділів. Облік та методично-технічне забезпечення дистанційної освіти вимагають нових підходів, програм, систем та звітності. Якщо приватні ВНЗ ще можуть на свій страх та ризик їх забезпечити, то державні та комунальні навчальні заклади у сфері методичної діяльності та звітності підпорядковані міністерству. Отже, будь-які новації повинні бути ним схвалені, що достатньо складно організувати. Впровадження нових механізмів потребуватиме додаткового фінансування, яке для державних ВНЗ теж має бути обґрунтоване перед вищими контролюючими органами.

Наукова організація нової системи освіти потребуватиме створення окремих методик, написання нових підручників, розроблення нових курсів. Уся ця діяльність не може відбуватися волонтерським шляхом. Отже, для викладачів, які будуть брати в цьому участь, повинні бути передбачені відповідні години навантаження, додаткові оплати, можливості підвищення кваліфікації та навчання, зокрема, від тих держав чи ВНЗ вищих рівнів, де такі програми існують та працюють.

Висновки. Отже, підсумовуючи, доходимо таких висновків.

1) Наявна заочна форма отримання вищої освіти є застарілою та не відповідає сучасним вимогам якісної освіти. Свого часу її впровадження повністю відповідало суспільним, державним та економічним умовам і потребам науки, виробництва та населення, що отримало своє відображення у державній підтримці, забезпеченні правовим регулюванням та фінансуванням.

2) Бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, що відбувся у зв'язку з пандемією та вжиттям карантинних заходів, створив реальні можливості для заміни заочної форми освіти дистанційною.

3) Переваги заміни заочної форми освіти дистанційною є безсумнівними, зокрема, у питаннях зручності для усіх суб'єктів освітнього процесу, підвищення якості освіти, модернізації, інклюзивності, міжнародного співробітництва. Наявна вітчизняна та міжнародна правова база містить усі необхідні норми для впровадження дистанційної освіти.

4) Проблеми, що можуть виникнути у зв'язку зі впровадженням дистанційної форми освіти замість заочної (організаційні, методичні, правові, інтелектуально-наукові та технічні), можна вирішити спільними зусиллями громадськості, викладачів, адміністрацій вищих навчальних закладів, міжнародних організацій із обов'язковим залученням представників органів державної влади, зокрема Міністерства освіти та науки.

5) Попри усі проблеми, дистанційна освіта може відкрити великі перспективи саме для університетів середнього рівня для забезпечення навчання як для вітчизняних студентів, так і для студентів з інших держав, включно з тими, хто через особливі обставини життя не може переїжджати до інших держав, місцевостей чи міст та відвідувати вищі навчальні заклади на загальних підставах стаціонарної освіти.

Література

1. Староверова Н.А. Проблемы заочного обучения в сфере профессионального образования. *Вестник Казанского технологического университета*. 2012. Т. 15. № 23. С. 237-239.

2. Сліпущенко С.М. Сучасна вітчизняна історіографія про репресії проти інтелігенції в Радянській Україні в 20-30-х роках ХХ століття. *Науковий вісник Николаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. 2012. Вип. 3.33. С. 302-307.

3. Дружилов С.А. Трагедия отечественной высшей школы в период послереволюционной разрухи. *Вопросы образования*. 2012. № 3. С. 241-257.

4. О высшем заочном обучении : Постановление Совета Народных комиссаров СССР от 29 августа 1938 года № 951. *Собрание постановлений Правительства СССР*. 1938. № 39. Ст. 228.

5. Демидова Е.И. Становление и развитие советской высшей школы в 1920-1930-х годах : автореф. дисс. ... докт. ист. наук : спец. 07.00.02. Саратов, 2007. 45 с.

6. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 20.11.2021).

7. Ковпак О.С. Заочна форма навчання в системі педагогічної освіти в Україні (50-80-ті рр. ХХ ст.). *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Дніпропетровськ, 2016. Ч. 1. С. 162-164.

8. QS World University Rankings. 2021. URL <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2022> (дата звернення: 20.11.2021).

9. Кияшко Г.А. Болонський процес: проблеми близькі і далекі. *Теорія і практика впровадження положень Болонської угоди в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка* : тези доповідей Науково-методичної конференції. Київ, 2007. С. 46-66.

10. Цветкова Ю.В. Проблеми впровадження дистанційної форми освіти в умовах реформування системи освіти України відповідно до вимог Болонського процесу. *Болонський процес: досягнення та проблеми вищої правничої освіти України* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 грудня 2006 року). Київ : ВГЛ «Обрії», 2008. С. 79-82.

11. Прибилова В.М. Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України. *Проблеми сучасної освіти*. 2017. № 4. С. 27-36.

12. Європейський простір у сфері вищої освіти : спільна Декларація міністрів освіти Європи від 19 червня 1999 року. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text (дата звернення: 20.11.2021).

13. Москаль Ю.В. Світові тенденції розвитку заочної та дистанційної вищої освіти. *Психологія і суспільство*. 2008. № 3. С. 116-122.

14. Орлюк О.П., Андрощук Г.О., Бутнік-Сіверський О.Б. та ін. Право інтелектуальної власності: академічний курс : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О.Д. Святоцького. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 696 с.

Цветкова Ю. В.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії права та
держави Інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0001-7557-7048>

ЦЕРКВА І ПРОБАЦІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Бондаренко В. Д.

За ступенем гуманізації поглядів на кримінальне покарання правопорушників як на безальтернативну форму їх суспільного осуду та можливого виправлення у світі почала утверджуватися ідея пробації - формування комплексу правових норм та системи впливу на правопорушників, що не передбачали їхнього позбавлення волі.

Прийнято вважати, що батьківщиною цієї новації стали Великобританія та США. Помітні прояви пробації у сучасному її розумінні належать до XIX століття. При цьому система пробації відразу ж стає предметом опіки не лише органів державної та місцевої влади, але й благодійних організацій та Церкви.

В незалежній Україні ідея пробації прокладає собі дорогу до реалізації мало не чверть століття, аж доки у 2015 році Верховна Рада України не приймає Закон України «Про пробацію», а у січні 2018 року тут не утворюється єдина Державна установа «Центр пробації», яка нині функціонує і напрацьовує реальні форми співробітництва з органами влади, правоохоронною системою, науковцями та інститутами громадянського суспільства, спроможними надати допомогу у роботі з клієнтами пробації.

Системи пробації, що існують нині у багатьох країнах світу, формуються з урахуванням особливостей розвитку кожної з них. Криміналізація права, що була характерна для Російської імперії та СРСР, була одним із помітних факторів, що заважали утвердженню ідеї пробації, а слабкий розвиток громадянського суспільства та фактичне одержавлення усіх сфер життя, а згодом заборона Церкви як інституту стали на заваді реалізації гуманістичних виявів з їхнього боку щодо тих членів суспільства, які з тих чи інших причин порушували закон, але не заслуговували на позбавлення волі. Нині система пробації та Церква як інститут громадянського суспільства є достатньо розвиненими для того, щоб об'єднати свої зусилля задля вжиття наглядових та соціально-виховних заходів щодо правопорушників, які не заслуговують на позбавлення волі.

Попри недовготривалість функціонування системи пробації в Україні, науковці (правники, педагоги, психологи) та практики створили досить значний корпус спеціальної літератури, що торкається різних аспектів цього феномена, включаючи

співпрацю системи пробації з Церквою. Серед авторів цих робіт слід назвати О.І. Богатирьову, В.М. Дрьоміна, А.А. Коренюк, А.І. Олєфіра, О.В. Олішевського, М.В. Палія, В.В. Проскуру, С.І. Сімакова, В.Д. Ягунова. При цьому слід зауважити, що найбільш слабким місцем робіт цих та інших авторів є недостатність знання реальної церковної практики в організації та змісті роботи з відповідними категоріями правопорушників, які не ізолюються від суспільства.

Ключові слова: пробація, ювенальна пробація, релігійні організації, стан та форсайт співпраці системи пробації і Церкви.

Bondarenko V. D. Church and probation in modern Ukraine

As the stance on criminal punishment has become more humane and a search for an alternative to social condemnation and a way to possible redemption have begun, the idea of probation - as a set of legal provisions and a system of influencing offenders that does not require their incarceration - has become more and more popular in the world.

The United Kingdom and the United States are considered to be the cradles of this innovation. The first cases of probation in its modern understanding were recorded in 19th century. Moreover, the probation system at that time was curated not only by the state and local authorities but also by the church and charities.

In Ukraine, it took almost a quarter of a century for the idea of probation to make its path, until in 2015 the Ukrainian Parliament adopted the Law of Ukraine On Probation, and in January 2018 the Probation Center was established as a single public institution that operates and develops actionable forms of cooperation with the authorities, law enforcement agencies, researchers and civic society institutes that are able to help the probation clients.

Probation systems that exist today in many countries around the world are formed taking into account the peculiarities of the development of each of them. The criminalization of law in the Russian Empire and the USSR was one of the main obstacles to probation, and the weak development of civil society and the de facto nationalization of all spheres of life, and the subsequent banning of the Church as an institution, hindered the realization of humanistic manifestations. parties in relation to those members of society who for one reason or another violated the law, but did not deserve

imprisonment. Today, the probation system and the Church as an institution of civil society are sufficiently developed to unite their efforts to implement supervisory and socio-educational measures against offenders who do not deserve imprisonment.

Despite the short duration of the probation system in Ukraine, scholars (lawyers, educators, psychologists) and practitioners have created a significant body of special literature on various aspects of this phenomenon, including the cooperation of the probation system with the Church. Among the authors of these works should be mentioned O.I. Bogatyrev, V.M. Dryomina, A.A. Korenyuk, A.I. Olefira, O.V. Olishovsky, M.V. Paliya, V.V. Proskura, S.I. Simakova, V.D. Yagunova and others. It should be noted that the weakest point of the works of these and other authors is the lack of knowledge of real church practice in the organization and content of work with relevant categories of offenders who are not isolated from society.

Key words: *probation, juvenile probation, religious organizations, status and foresight of cooperation between the probation system and the church.*

Мета статті. Метою дослідження є формування теоретичних засад та розширення поля практичної співпраці органів пробації з релігійними організаціями у справі реалізації адаптивно-виховної та освітньо-культурної роботи із суб'єктами пробації.

Виклад основного матеріалу. Суттєві світоглядні зрушення, що відбуваються з людством, стали основою як гуманізації поглядів на кримінальні покарання, так і зміни домінанти в християнській антропології, що визначають розуміння християнством співвідношення Бога й людини та змін онтологічної реальності, що наступили з приходом людини у світ. Отже, перед соціально-гуманітарним осмисленням реальності постали питання філософського, богословського, правового, культурологічного та інших аспектів оцінювання тих чи інших суспільних явищ та можливості впливу на них. В різні часи богослов'я осмислювало співвідношення божественного провіденціалізму, людського волюнтаризму та відповідальності за здійснюваний особою вибір і свободу волі людини [1; 2; 3].

Не вдаючись у цьому разі до поглибленого викладу еволюції богословської думки у справі осмислення відносин «Бог - людина», відзначимо, що в часи становлення ідеї пробації Церква осмислювала протилежні методологічні підходи до дослідження людини та її генези. Н.В. Іщук зазначає, що «есенціалізм не визнає процесуальності її конституювання, а наполягає на тому, що людина - це відбиток абсолютної особистості Творця <...> Зокрема, його суттєвих властивостей

і здатностей - розумності, свободи, любові, творчості, тому в межах цього напрямку піддається сумніву сама можливість значної трансформації людської особистості чи з власної волі, чи під впливом суспільства, апіорі підпорядковують людську особистість загальному, трансцендентному щодо неї божественному закону. Навпаки, екзистенціалізм, заперечуючи незворотну есенціалістичну субстанційність, обстоює ідею постійного виходу людини за власні межі, «самобудівництво» нею своєї особистості» [4]. Ця людська активність виражається в поняттях, властивих релігійному екзистенціалізму, що водночас є можливостями, подарованими людині Богом, а саме любов'ю, надією, відмовою від усього, що відкидається суспільством (зло, ворожнеча, обман).

Неважко бачити, що й соціальне експериментаторство пізніших епох базувалось на такій самій філософській основі. Скажімо, реалізована вже у радянські часи виховна система А.С. Макаренка, що стала основою діяльності трудових колоній, також базувалась на перевагах соціальних методів коригування поведінки молодих правопорушників та відкидала вроджене походження вад їхньої поведінки.

Таким чином, система пробації поставала у кожній країні у свій час, коли до цього дозрівали суспільство й держава. Пізніше формування системи пробації у пострадянських країнах, на нашу думку, безпосередньо пов'язано з нашою історією, зокрема криміналізацією права в роки кріпацтва, а згодом зі створенням каральної системи комуністичного режиму, що прагнув втягнути значну частину населення у систему безоплатної експлуатації в ГУЛАГу. Гуманізація кримінальних покарань почала утверджуватися зі зміною парадигми суспільного буття, що реально почала оцінювати людину та її засадничі права як найвищу соціальну цінність. Важливу роль у цій справі відіграла готовність вивчати й запроваджувати в Україні відповідний міжнародний досвід.

Не торкаючись діяльності системи пробації, що сформувалася та діє в Україні, зупинимось лише на питаннях активізації її співпраці з Церквою. Очевидно, розвиток капеланської діяльності у Збройних силах України, прикордонних військах України, Національній гвардії України та в інших військових формуваннях, а також у Національній поліції, пенітенціарних установах та лікувальних закладах не міг не зробити Церкву об'єктом прискіпливої уваги з боку тих, хто намагався і намагається осмислити її співпрацю із системою пробації.

З моменту фактичного становлення системи пробації в Україні сама ідея залучення Церкви до її роботи всіляко підтримувалась тими, хто намагався осмислити проблему її співпраці з новою структурою. В основі цих зусиль лежали роздуми, що базувались на наявній базі нормативно-правових документів, які регламентували організацію та зміст здійснення душпастирської опіки в органах та установах Державної пенітенціарної служби України [5]. В цьому немає нічого дивного, оскільки відповідні Закони України «Про пробацію» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності капеланів в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» навіть хронологічно були прийняті законодавцем в один і той самий час та передбачали в певних аспектах продовження пробаційною системою виховної роботи з певними категоріями осіб, які раніше відбували покарання у місцях позбавлення волі [6].

Сьогодні чинне законодавство знімає цілу низку питань з організації участі Церкви в роботі системи пробації. Зокрема, це стосується волонтерства в церковному середовищі, безоплатності послуг представників церков, які будуть працювати в системі пробації, реалізації ними благодійних акцій, деполітизації цієї роботи.

Співпраця Церкви з органами пробації виступає одним із найскладніших елементів цієї спільної роботи. Річ у тім, що вона передбачає достатньо масове задіявання членів Церкви в цю роботу незалежно від їх конфесійної приналежності, статі волонтерів, їхніх політичних переконань тощо. Річ у тім, що їхня робота передбачає переважно індивідуальний характер, обов'язкову прив'язку до конкретного населеного пункту та співпрацю з конкретними релігійними організаціями. Об'єктом їхнього виховного впливу виступають десятки тисяч осіб, які є суб'єктами сучасної системи пробації в Україні.

Сьогодні науковцями та практиками пробації уже зроблено чимало для осмислення ефективної моделі співпраці з Церквою, включно з вивченням закордонного досвіду та роботою з різними категоріями підопічних [7]. Однак у цих та інших працях ми неодмінно наштовхуємося на констатацію слабкої контактності та співпраці органів пробації з Церквою. На наше переконання, така ситуація зберігається завдяки слабкій активності керівних органів пробації, адже саме вони, розуміючи та визнаючи позитивний вплив релігійного середовища на суб'єктів пробації, не виявляють

реального інтересу до творення практичних форм співпраці з релігійними та міжцерковними організаціями. На нашу думку, першим кроком у цьому напрямі мала б стати серія зустрічей зі Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій та іншими міжцерковними й міжконфесійними організаціями, що діють в Україні [10].

Відповідно, місцеві органи пробації повинні добре знати мережу релігійних організацій і також вступити з ними у спілкування, звернувши особливу увагу на діючі на цій території релігійні місії, братства, монастирі та духовні навчальні заклади, а також на ті релігійні громади, що вже мають певний досвід співпраці зі світською владою та громадянським суспільством.

Природно, що основу співпраці органів пробації з Церквою повинна скласти надійна правова база. В загальних рисах вона сформована, однак потребує доопрацювання за допомогою прийняття відповідних нормативно-правових актів, інструкцій та розпоряджень, що регламентували б роботу віруючих із суб'єктами пробації.

Згадані документи мали б детально регламентувати вимоги до волонтерів пробації від релігійних організацій, особливо в галузі освіти, досвіду відповідної роботи, системи їхнього відбору тощо.

Має бути регламентована і спеціальна підготовка цих осіб у системі пробації, чітко визначене коло їхніх обов'язків, механізми зв'язків з в'язничним капеланством, участь у підготовці досудових доповідей та пробаційних програм тощо.

В системі пробації через відсутність у них приміщень, пристосованих до колективної молитви, очевидно, не варто говорити про утворення інституту капеланства. Функцію здійснення молитовних зібрань чи релігійних обрядів може виконувати уповноважений на це священнослужитель. У зв'язку з переважно індивідуальною формою роботи священства із суб'єктами пробації останні можуть запрошуватися безпосередньо в релігійні громади задля як участі у богослужіннях, так і включення до інших форм робіт, що проводяться тут, особливо задля участі в реалізації культурницьких та благодійних заходів, молодіжних та дитячих спілкуваннях тощо.

Релігійні організації можуть стати місцем проходження суб'єктами пробації громадських та виправних робіт. Їхня присутність у релігійному середовищі благотворно позначатиметься на перевихованні цих осіб. Особливе місце у співпраці системи пробації з Церквою повинні посісти монастирі та духовні навчальні заклади, оскільки здебільшого за нинішніх обставин вони є не лише

осередками духовного життя, але й господарюючими суб'єктами, що потребують залучення робочих рук. Водночас більшість монастирів має спеціальні притулки для людей, які втратили соціальні зв'язки, свою систему медичного обслуговування та фізичної реабілітації. Крім цього, вони опікуються дитячими будинками, школами-інтернатами та проблемними сім'ями. Це може стати хорошим полем співпраці з органами ювенальної пробації.

Висновки. Індивідуальний та добре регламентований характер роботи священства в системі пробації може допомогти у вирішенні деяких проблем у самому релігійному середовищі. Візьмемо для прикладу давно наявні протиріччя у православному середовищі України, яке, попри утворення у 2018 році Православної Церкви України, так і не має помітної тенденції до об'єднання православних у нашій країні. Якщо у капеланській службі в силових органах робота для Української Православної Церкви Московського патріархату заборонена законом, то в системі пробації її можна було б дозволити, а це означає, що священство цих двох церков працювало б спільно, знаходячи точки дотику й розвиваючи спілкування, що ламало б штучні бар'єри відчуження, які нині вибудовуються свідомо, особливо з боку УПЦ МП.

Природно, що ініціатива розвитку ділового партнерства з Церквою перебуває у руках діючої в Україні системи пробації. Реалізація цього співробітництва дасть змогу задіяти десятки тисяч релігійних діячів, зокрема священників, ченців та черниць, викладачів духовних навчальних закладів, дияконів, пресвітерів та проповідників, готових якісно здійснювати виховну функцію у роботі з різними категоріями людей, які оступилися в житті й потребують сторонньої допомоги у нормалізації свого соціального статусу. Церква має для цього усі можливості та віковий досвід реалізації діяльності з надання такої допомоги.

Література

1. Гаврилюк Т.В. Християнська антропологія в її сучасних трансформаціях : дис. ... докт. філософ. наук. Київ, 2015.
2. Табачковський В.Г. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах. Київ : Наукова думка, 2004.
3. Чорноморець Ю.П. Візантійський неоплатонізм від Діонісія Ареопагіта до Геннадія Схоларія. Київ : Дух і Літера, 2010.
4. Іщук Н.В. Проблема формування людської особистості в сучасній науковій та релігійній антропології. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Одеса : НУ «Одеська юридична академія», 2017. С. 56.
5. Палій М.В. Пробація та капеланство як нові перспективи взаємодії державних та релігійних інститутів у протидії злочинності в Україні. *Вісник асоціації кримінального права*. 2015. № 1 (4). С. 355-367.
6. Про пробацію : Закон України. Ст. 6.
7. Коренюк А.А. Взаємодія органів пробації з релігійними організаціями у запобіганні рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 263 с.
8. Олефір Л.І. Пробація як важлива сфера діяльності у напрямі виконання альтернативних покарань в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 1. С. 55-57.
9. Сімакова С.І. Позитивні моменти розвитку служби пробації в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 251-253.
10. Владиченко Л.Д. Міжконфесійні та міжрелігійні об'єднання в Україні. URL: <https://vue.gov.ua>.

Бондаренко В. Д.,
доктор філософських наук,
професор, головний науковий співробітник
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України
<https://orcid.org/0000-0003-1781-8370>

СУТНІСНІ ОЗНАКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ІНФОРМАЦІЮ В ІНТЕРЕСАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Шинкар Т. І.

Статтю присвячено розгляду сутнісних основ реалізації державної політики регулювання обмежень прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки та формулюванню на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо подальших розвідок у цій сфері.

Наголошено на тому, що практичним проблемам забезпечення національної безпеки України, різним її аспектам у сучасній правовій науці приділено достатньо уваги, однак сутнісні ознаки державної політики регулювання обмежень прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки України залишаються практично не дослідженими. Підкреслено, що з кінця ХХ століття у вітчизняних наукових розробках серед шляхів забезпечення національної безпеки України почала домінувати саме державна політика.

Розглянуто теоретико-правові основи державної політики, її найістотніші ознаки, фактори, що визначають її ефективність та якість. На підставі аналізу системи регулювання обмежень прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки та загальнотеоретичних досліджень публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки сформовано висновок, що ці суспільні відносини порівняно з іншими складовими частинами національної безпеки нині не лише потребують перегляду механізмів правового регулювання, але й спонукають до відпрацювання організаційного механізму взаємодії структурних підрозділів Міністерства культури та інформаційної політики та РНБО України, який забезпечить їх фактичну реалізацію.

Подальші наукові пошуки у цьому науковому напрямі запропоновано проводити щодо розроблення інструментів швидкої адаптації суспільства та держави до можливого обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки внаслідок змін безпекового середовища. Окремим напрямом наукових розвідок визначено пошук організаційно-правового механізму функціонування Центру протидії дезінформації РНБО України.

Ключові слова: національна безпека, державна політика, інформаційне суспільство, інформаційні права громадян, обмеження інформаційних прав громадян.

Shynkar T. I. Essential signs of implementation of state policy regulation of restrictions of citizens' rights to information in the interest of the national support

The article is devoted to the characteristics of consideration of the essential implementation of the state policy of regulating restrictions on citizens' rights to information in the interests of national security and formulating on this basis scientifically sound proposals for further research in this area.

It is emphasized that the practical problems of national security of Ukraine, its various aspects in modern legal science are given enough attention, but the essential features of state policy regulating restrictions on citizens' rights to information in the interests of national security of Ukraine remain unexplored. It is emphasized that since the end of the XX century in domestic scientific developments among the ways to ensure the national security of Ukraine began to dominate the state policy.

The theoretical and legal bases of the state policy, its most essential features, the factors determining its efficiency and quality are considered. Based on the analysis of the system of regulation of restrictions on citizens' rights to information in the interests of national security and general theoretical research of public administration in the field of national security, it is concluded that these public relations in comparison with other components of national security but also encourage the development of an organizational mechanism for cooperation between the structural units of the Ministry of Culture and Information Policy and the National Security and Defense Council of Ukraine, which will ensure their actual implementation.

Further scientific research in this area is proposed to develop tools for rapid adaptation of society and the state to the possible restriction of citizens' rights to information in the interests of national security due to changes in the security environment. A separate area of scientific research is the search for organizational and legal mechanism for the functioning of the Center

for Combating Disinformation of the National Security and Defense Council of Ukraine.

Key words: *national security, state policy, information society, information rights of citizens, restriction of information rights of citizens.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Широко застосована у сучасних правових та політичних дослідженнях категорія «політика» виражає функції держави стосовно управління зовнішніми та внутрішніми справами (сферами) та окремими напрямками суспільного життя. При цьому кожна сучасна держава вбачає наявність власної політики як похідну та умову її суверенітету, незалежності, демонструє власні можливості, зокрема, здійснюючи її диференціацію на внутрішню і зовнішню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. У науковій літературі обстоюються багато підходів до тлумачення політики, зокрема як способу людського життя, однієї з соціальних форм, дії владної сили у ньому, взаємодії наявних соціальних сил. В сучасній українській мові термін «політика» продовжує використовуватися задля позначення загального напрямку, характеру діяльності держави, певного класу або політичної партії; подій та питань внутрішньодержавного і міжнародного суспільного життя; лінії поведінки у чому-небудь, певного ставлення до когось, чого-небудь [1, с. 1035].

Загальнотеоретичною основою для розгляду поставленої проблеми є наукові праці В.Б. Авер'янова, Г.В. Атаманчука, О.Л. Валевського, В.В. Цветкова, Л.В. Сморгунова, Н.Р. Нижник, В.Б. Бакуменко та інших учених. Практичним проблемам національної безпеки, різним аспектам її забезпечення приділено також достатню увагу. Водночас сутнісні ознаки державної політики регулювання обмежень прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки України залишаються практично не дослідженими правовою наукою.

Формування цілей статті. З огляду на актуальність і значущість проблеми метою статті є викладення результатів проведеного аналізу реалізації державної політики регулювання обмежень прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо подальших розвідок у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як зазначали М.Ф. Криштанович, Я.Я. Пушак, М.І. Флейчук та В.І. Франчук у монографії «Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрями та особливості здійснення», у ХХ столітті відбулося переосмислення самої природи безпеки й практичної політики в цій сфері, а у вітчизняних наукових розробках серед шляхів забезпечення національної безпеки України почала домінувати саме державна політика. Вона мала здійснюватися задля забезпечення національної безпеки безпосередньо у відповідних сферах, зокрема соціальної, економічної, фінансовій, інформаційній, екологічній, гуманітарній, оборонній, зовнішньополітичній [2, с. 11].

При цьому вони спирались на доктрини формування та реалізації державної політики, які були описані, зокрема у підручнику «Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні» [3, с. 6], а також в окремих довідково-енциклопедичних виданнях [4, с. 63].

Н.В. Коршунова, аналізуючи теоретико-правові основи державної політики, визначає, що державна політика є родовим явищем і поняттям відносно всіх інших видів політики в різноманітних сферах державної діяльності. Невизначеність поняття державної політики пов'язана передусім із багатоаспектністю у сприйнятті цього явища, складністю структури, поліфункціональністю та розмаїттям методологічних підходів, що використовують науковці [5, с. 76]. При цьому вона пропонує включати до змісту поняття державної політики такі її найістотніші ознаки, як належність до правової форми організації та здійснення діяльності держави або інших уповноважених нею суб'єктів; наявність загальнообов'язкового характеру; спеціальні засоби, форми, методи й процедури; свідомо-вольовий зміст, відображення суспільної свідомості й вираження волі держави та інших уповноважених нею суб'єктів; цілеспрямованість як орієнтація на розроблення стратегічного (довгострокового) курсу розвитку найважливіших сфер життєдіяльності суспільства й тактичного (оперативного) управління ними [5, с. 90-91].

Філософський словник І.Т. Фролова вказує на охоплення відповідною категорією «всього, що пов'язане з державою» [6, с. 433], але водночас у межах відповідної статті зазначається, що «ефективність політики, її якість визначаються декількома факторами: її відкритістю, близькістю

до суспільного оточення, достатньо міцною соціальною базою, на яку вона спирається; динамізмом політичного процесу, швидким поширенням соціальних та політичних проблем, а також швидкою та точною реакцією на них; адекватною відповідністю дійсності та її запитам; рівнем теоретичного знання та професійним досвідом керівників; особливими якостями політичної пам'яті керівників та суспільства - вмінням зберігати у ній найбільш суттєве, критично оцінювати минуле та засвоювати історичний досвід без пристрасті, забобонів та міфів; виправданою взаємною довірою влади та суспільства. Існує ціла низка важливих неполітичних факторів ефективності. Серед них слід назвати достатній рівень економічного розвитку, високу культуру суспільства (у тому числі, політичну культуру), розвинуту правосвідомість, політичну активність суспільства, його високу моральність, яка особливо проявляється у сфері відповідального керівництва» [6, с. 434-435].

Н.Г. Гнатенко, аналізуючи у дисертаційному дослідженні сутнісні ознаки груп інтересів у Верховній Раді України та їхню роль у формуванні державної політики, наголошує на тому, що під час визначення та класифікації груп інтересів як суб'єкта політики слід брати за основу широкий (функціональний) підхід. Він передбачає, що іманентною властивістю цього учасника політичного процесу виступає інтерес, який визначає структуру і спрямованість діяльності групи. Під групою інтересів слід розуміти добровільне об'єднання громадян, згуртоване спільним інтересом, яке здійснює цілеспрямовану діяльність щодо його реалізації через вплив на процес формування державної політики. При цьому група інтересів може мати організаційну структуру, а може діяти без формалізації членства [7, с. 188].

Розглядаючи сутнісні ознаки державної політики реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці, О.Л. Хитра також вважає за доцільне враховувати функціональний розподіл державної політики (щодо функцій суб'єктів забезпечення національної безпеки - Т. Ш.) на формування та реалізацію, яке відбувається відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», в якому, на її думку, закріплена топологія державної політики [8, с. 17]. Також, за позицією зазначеного автора, забезпечення формування та реалізації державної політики в одній чи декількох сферах лише міністерствами, тоді як інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики, має сприйматися як

результат декомпозиції проблем, які вимагають управлінського вирішення з формуванням «пакетів завдань», для яких можливим є визначення конкретних управлінських заходів, рішень і дій [8, с. 17].

До зазначеного слід додати, що з часу доповнення Постанови Кабінету Міністрів України «Про упорядкування структури апарату центральних органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів та місцевих державних адміністрацій» від 12 березня 2005 р. № 179 пп. 1-1 до сутнісних ознак додалась участь у виконанні завдань, пов'язаних із координацією роботи із стратегічного планування, організацією підготовки пропозицій уряду щодо пріоритетів державної політики, проєктів планів пріоритетних дій та координації їх подальшої реалізації, проведенням аналізу повноважень і функцій органів виконавчої влади, оцінювання ефективності їх діяльності, а також інших завдань з експертно-аналітичного та іншого забезпечення діяльності Кабінету Міністрів України [9]. Таким чином, з 2020 р. роль міністерств у питанні, що розглядається, була розподілена на такі його структурні підрозділи: директорат - самостійний структурний підрозділ, що утворюється для виконання завдань, пов'язаних із забезпеченням формування державної політики в одній або декількох сферах компетенції міністерства, координацією та моніторингом її реалізації, проведення аналізу та оцінювання впливу її реалізації на заінтересовані сторони, а також інших завдань, крім тих, що пов'язані з виконанням функцій з надання адміністративних послуг, управління об'єктами державної власності або здійснення державного нагляду (контролю); директорат стратегічного планування та європейської інтеграції - самостійний структурний підрозділ, що може утворюватися для виконання завдань, пов'язаних із стратегічним плануванням діяльності та плануванням бюджету міністерства, європейською інтеграцією, координацією виконання міністерством міжнародних зобов'язань, а також координацією роботи із забезпечення формування державної політики у сферах компетенції міністерства; експертна група - структурний підрозділ, що входить до складу директорату та утворюється для виконання завдань за визначеними напрямками (функціями) діяльності директорату; головне управління у складі директорату - структурний підрозділ, що утворюється для виконання завдань за одним напрямом (функцією) діяльності директорату [9].

Відповідно до пп. 2 п. 1 Положення про Міністерство культури та інформаційної політики, це міністерство (далі - МКІП) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури, державної мовної політики, популяризації України у світі, державного іномовлення, інформаційного суверенітету України (щодо повноважень з управління цілісним майновим комплексом Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ») та інформаційної безпеки, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах кінематографії, відновлення та збереження національної пам'яті, міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні, мистецтв, охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення й повернення культурних цінностей [10].

Відповідно до пп. 3 п. 1 Положення, МКІП є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері [10]. Задля реалізації зазначених функцій, а також для виконання зазначеного функціонального підходу у складі МКІП утворено Директорат мистецтв та мистецької освіти, Директорат книговидавництва, креативних індустрій та туризму, Директорат з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки, Директорат соціокультурного розвитку, Директорат стратегічного планування та європейської інтеграції, Директорат стратегічного планування та європейської інтеграції, інші структурні підрозділи.

В аспекті проблеми, яка аналізується, доцільним є врахування низки публічних властивостей, які виділялися у вітчизняній науці у межах дискурсу «державна політика - публічна політика», зокрема, О.П. Дем'янчуком, а саме когерентності (як зв'язку всіх складових заходів у межах однієї політики з утворенням одного організаційного цілого, системи, розвиток якої визначає публічна політика), ієрархії (за якою здійснюється весь процес її реалізації за вертикаллю та горизонталлю), повноцінності інструментарію (публічний порядок, який дає змогу визначати й розв'язувати проблеми) [11, с. 26].

Серед компетенції МКІП відсутні повноваження, які безпосередньо спрямовані на встановлення чи застосування обмежень прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки (частково пп. 134 п. 4 Положення

розробляє заходи щодо запобігання внутрішньому і зовнішньому інформаційному впливу, який загрожує інформаційній безпеці держави, суспільства, особи), водночас у п. 4 Положення наявні завдання МКІП, виконуючи які, МКІП забезпечує або встановлення іншими органами таких обмежень, або їх обґрунтовує, а саме здійснює нормативно-правове регулювання в інформаційній та видавничій сферах, у сфері телебачення і радіомовлення; визначає перспективи та пріоритетні напрями розвитку в інформаційній та видавничій сферах, у сфері телебачення і радіомовлення; бере участь у формуванні державної інформаційної політики; вживає заходів до захисту прав громадян на вільне збирання, зберігання, використання й поширення інформації, зокрема на тимчасово окупованих територіях, відповідно до покладених на МКІП завдань; вживає разом з іншими органами державної влади заходів щодо захисту неповнолітніх від негативного впливу інформаційної продукції, зокрема аудіо- і відеопродукції, яка становить загрозу суспільній моралі або може зашкодити фізичному, психічному чи моральному розвитку неповнолітніх; бере участь у формуванні єдиного інформаційного простору, сприянні розвитку інформаційного суспільства; визначає порядок функціонування вебсайтів органів виконавчої влади та подає Кабінету Міністрів України пропозиції щодо інформаційного наповнення Єдиного вебпорталу органів виконавчої влади; проводить моніторинг інформаційного наповнення вебсайтів органів виконавчої влади та подає пропозиції зазначеним органам; організовує проведення досліджень впливу результатів діяльності засобів масової інформації на суспільну свідомість; розробляє та вносить на розгляд Кабінету Міністрів України програмні документи у сфері захисту інформаційного простору України від зовнішнього інформаційного впливу; забезпечує моніторинг інформації у вітчизняних та іноземних засобах масової інформації; утворює спеціалізовані експертні ради [10].

Це підтверджує висновки О.В. Скрипнюка щодо таких ознак державної політики

1) є системою цілеспрямованих заходів, які мають на меті розв'язання суспільних проблем, задоволення суспільних інтересів, забезпечення стабільності конституційного, економічного, правового ладу країни [12, с. 7];

2) як діяльність держави спрямована на вирішення суспільних проблем і врегулювання суспільних відносин, має комплексний характер і може бути структурована відповідно до класифікації

основних об'єктів її регулювання (офіційним відображенням і юридичним закріпленням основних напрямів державної політики в тій чи іншій галузі є спеціальні державні програми) [12, с. 7];

3) здійснює держава від імені держави та в інтересах усієї держави [12, с. 8];

4) не може бути зведена до простої сукупності державних програм правового, культурного, економічного, соціального, екологічного розвитку [12, с. 9];

5) в процесі формування державної політики не можуть брати участь недержавні організації, структури громадянського суспільства, окремі громадяни, державна політика не тільки поширюється на органи державної влади, але й стосується тієї сфери, у якій ефективність дій приватних агентів, приватних корпорацій, неурядових структур тощо виявляється обмеженою [12, с. 10];

6) діяльність відбувається згідно з тією моделлю організації державної влади, а також її відносин із суспільством, яка конституційно визнана в країні та запроваджується в практиці державного й суспільного життя [12, с. 11].

Отже, на відміну від положень Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», відповідна Постанова Кабінету Міністрів України не передбачає для «директоратів» такого функціонального напрямку, як безпосередня реалізація державної політики, тому у складі МКІП мав би бути утворений структурний підрозділ, який відповідає за реалізацію державної інформаційної політики, зокрема в аспекті практичного запровадження обмежень прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки. За даними «Урядового порталу», 31 березня 2021 р. відбулась презентація Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки (ЦСКІБ), створеного при Міністерстві культури та інформаційної політики [13], який зосереджуватиме свою роботу на розбудові стратегічних комунікацій (розроблення контрнарративів РФ, проведення інформкампаній, включення українських нарративів у щоденну комунікацію Уряду); протидії дезінформації та формуванні стійкості до неї; постійному сповіщенні про інформаційні атаки проти України на ресурсах Центру, зокрема на web-порталі, FB-сторінці та Telegram-каналі; підвищенні обізнаності про гібридні загрози (розроблення та проведення тренінгів для державних службовців, зокрема для представників комунікаційних підрозділів); регулярному інформуванні про гібридну агресію з боку Росії на міжнародному рівні, напрацюванні механізмів протидії дезінфор-

мації спільно з міжнародними партнерами [14].

Як зазначав О.Л. Валевський, державна політика - це такі дії органів державної влади з вирішення проблем, які оптимально сприяють реалізації інтересів суспільства [15, с. 9]. При цьому, за позицією Міністра культури та інформаційної політики О.В. Ткаченка, ЦСКІБ спрямований на об'єднання зусиль громадських організацій та влади у боротьбі з дезінформацією, швидке реагування на фейки, а також на промоцію українських нарративів, що, на його думку, дає змогу розглядати ЦСКІБ як державний механізм протидії дезінформації, який захищає інформаційний простір від викривлень та вкидів [13]. При цьому слід врахувати зауваження О.Ф. Скакун та Д.О. Бондаренка про те, що розроблення курсу політики - прерогатива політичних партій. Виборці, які голосують на виборах за програму певної партії, вибирають курс політики держави. Реалізацію вибраного курсу політики здійснює через механізм держави уряд, сформований партією (або блоком партій), яка перемогла на виборах. Держава відповідальна за реалізацію політичного курсу, який повинен відповідати інтересам суспільства [16, с. 240-241].

Отже, МКІП та ЦСКІБ не можна вважати органами, які формують та здійснюють безпосередню реалізацію державної політики обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки. За позицією Міністра культури та інформаційної політики, таким органом слід вважати Центр протидії дезінформації РНБО, за яким «лишаються безпекова функція і перспектива міжнародного хабу» [13]. Такий підхід загалом відповідає дуалістичному підходу до формування державної політики розбудови інформаційного суспільства, на існування якого, зокрема, вказував О.Г. Комісаров [17, с. 159].

Відповідно до п. 1 Положення про Центр протидії дезінформації, Центр протидії дезінформації (далі - Центр) є робочим органом Ради національної безпеки і оборони України, утвореним відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації», що забезпечує вжиття заходів щодо протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки України, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою [18]. У цьому контексті слід згадати зауваження

О.Х. Юлдашева, який основним критерієм інтерпретації поняття «державна політика» пропонував вважати таку діяльність, результати якої (проекти правових актів, рішення) набувають статусу офіційних, а вся інша політична діяльність належить до недержавної політики [19, с. 8].

Серед завдань Центру слід виділити ті, що безпосередньо стосуються формування й реалізації державної політики обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки, а саме виявлення та вивчення поточних і прогнозованих загроз інформаційній безпеці України, чинників, які впливають на їх формування, прогнозування та оцінювання наслідків для безпеки національних інтересів України; підготовку та внесення Раді національної безпеки і оборони України, Голові Ради національної безпеки і оборони України пропозицій щодо вжиття системних заходів, спрямованих на посилення спроможностей суб'єктів сектору безпеки та оборони, інших державних органів задля забезпечення інформаційної безпеки, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою, розвитку національної інфраструктури у відповідній сфері; участь у створенні інтегрованої системи оцінювання інформаційних загроз та оперативного реагування на них; розроблення методології виявлення загрозливих інформаційних матеріалів маніпулятивного та дезінформаційного характеру [18].

Висновки з дослідження. Аналіз системи регулювання обмежень прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки та загальнотеоретичних досліджень публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки дає змогу дійти висновку, що ці суспільні відносини порівняно з іншими складовими частинами національної безпеки нині не лише потребують перегляду механізмів правового регулювання, але й спонукають до відпрацювання організаційного механізму взаємодії структурних підрозділів Міністерства культури та інформаційної політики та РНБО України, що забезпечить їх фактичну реалізацію.

Подальші наукові пошуки у цьому науковому напрямі доцільно проводити щодо розроблення інструментів швидкої адаптації суспільства та держави до можливого обмеження прав громадян на інформацію в інтересах забезпечення національної безпеки внаслідок змін безпекового середовища. Окремим напрямом наукових розві-

док має виступати пошук організаційно-правового механізму функціонування Центру протидії дезінформації РНБО України.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Криштанович М.Ф., Пушак Я.Я., Флейчук М.І., Франчук В.І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрями та особливості здійснення : монографія. Львів : Сполом, 2020. 418 с.
3. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні : навчальний посібник / колектив авторів ; за заг. ред. В.В. Ребкала, В.О. Тертички. Київ : вид-во НАДУ, 2000. 232 с.
4. Державне управління : словник-довідник / уклад. В.Д. Бакуменко ; за заг. ред. В.М. Князєва. Київ : вид-во УАДУ, 2002. 228 с.
5. Коршунова Н.В. Поняття державної політики: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук (докт. філософ.) : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 «Право») ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 240 с.
6. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. Москва : Республика, 2001. 719 с.
7. Гнатенко Н.Г. Групи інтересів у Верховній Раді України: сутність і роль у формуванні державної політики : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2017. 253 с.
8. Хитра О.Л. Сутнісні ознаки державної політики реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України. *Право та науки*. 2018. № 2. С. 16-20.
9. Деякі питання реформування державного управління : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2019 р. № 1034. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1034-2019-%D0%BF#Text>.
10. Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text>.
11. Дем'янчук О.М. Державна політика і державне управління: політологічні аспекти : монографія. Київ : Факт, 2008. 272 с.
12. Скрипнюк О.В. Сучасна державна політика України: основні концептуальні підходи до визначення змісту поняття. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4 (39). С. 3-12.

13. Презентовано Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/prezentovano-centr-strategichnih-komunikacij-ta-informacijnoi-bezpeki>.

14. Центр Стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики // Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики. URL: <https://mkp.gov.ua/content/centr-strategichnih-komunikacij-ta-informacijnoi-bezpeki-pri-ministerstvi-kulturi-ta-informacijnoi-politiki.html>.

15. Валевський О.Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія. Київ : НІСД, 2001. 242 с.

16. Скакун О.Ф., Бондаренко Д.А. Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия). Харьков : Эспада, 2007. 488 с.

17. Комісаров О.Г. Проблеми та перспективи запровадження національної політики розвитку інформаційного суспільства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 154-163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npouua_2014_14_17.

18. Питання Центру протидії дезінформації : Указ Президента України від 7 травня 2021 р. № 187/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1872021-38841>.

19. Юлдашев О.Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні : монографія. Київ : МАУП, 2005. 336 с.

*Шинкар Т. І.,
кандидат юридичних наук,
суддя*

*Восьмого апеляційного адміністративного суду,
м. Львів*

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

ПРАВА ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	3
Павлютін Ю. М.	

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ МОЛОДІЖНИМИ УГРУПОВАННЯМИ.....	8
Агапова К. В.	

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ПОЛІЦІЇ У БОРОТЬБІ З БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ ТА ГРУПОВИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ НЕПОВНОЛІТНІХ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ ВИМІР.....	15
Бабенко А. М., Бутирін Є. О., Борисова О. О.	

ПРОТИДІЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ: ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІ ЗАХОДИ ПРОФІЛАКТИКИ DDOS ТА СПАМУ І ЗАПОБІГАННЯ НИМ.....	23
Воронов І. О.	

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ З ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ.....	29
Грекова І. В., Тарасенко Л. Б.	

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В КОЛОНІЯХ.....	34
Колб О. Г., Годлевська-Коновалова А. В.	

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИГОТОВЛЕННЯ, ПЕРЕРОБКУ ЧИ РЕМОНТ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ.....	41
Конопельський В. Я.	

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ УГРУПОВАННЯМ, ДО СКЛАДУ ЯКИХ ВХОДЯТЬ УЧАСНИКИ ВІЙСЬКОВИХ ТА ВОЄНІЗОВАНИХ ФОРМУВАНЬ.....	46
Леун О. І.	

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ІНСТИТУТ «ПРОБАЦІЇ»: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	54
Меркулова В. О., Домброван Н. В.	

ЗАВДАННЯ, ФУНКЦІЇ ТА ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ.....	60
Нікітін А. А.	

ПІДГОТОВКА КАСАЦІЙНОГО РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА ЗДІЙСНЕННЯ.....	65
Скоковська Я. П.	

ЗАКОНОДАВЧІ НЕВІДПОВІДНОСТІ ЩОДО ЗАЛУЧЕННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННИЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	72
Талалай Д. В.	

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

СОЦІАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ НОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ.....	78
Балтаджи П. М., Суханова Д. С.	

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

АДАПТАЦІЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ РОЗВИТКУ ОРГАНІВ НОТАРІАЛЬНОГО САМОВРЯДУВАННЯ ДО СИСТЕМИ НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ.....	82
Мирза С. С., Середницька І. А.	

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ТРУДОВИХ КНИЖОК.....	88
Старченко А. Ю.	

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ.....	94
Бобров Д. В.	
ДИСЦИПЛІНАРНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ДЕРЖАВНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ СЛУЖБІ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ.....	99
Коросташівець І. М.	
ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ.....	105
Чех Л. Л.	

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	109
Лісніченко Д. В., Мудрецька Г. В.	

ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

ЗАНЕПАД ЗАОЧНОЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ: ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УНІВЕРСИТЕТІВ СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПІ.....	115
Цветкова Ю. В.	

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

ЦЕРКВА І ПРОБАЦІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	120
Бондаренко В. Д.	
СУТНІСНІ ОЗНАКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГУЛЮВАННЯ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ІНФОРМАЦІЮ В ІНТЕРЕСАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	124
Шинкар Т. І.	

ISSUES OF THE FORMATION OF THE RULE-OF-LAW STATE

HUMAN RIGHTS IN THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS' ACTIVITIES.....	3
Pavliutin Yu. M.	

CRIME PREVENTION: PRACTICAL CHALLENGES AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL SUPPORT

INDIVIDUAL PREVENTIVE MEASURES TO AVERT CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY YOUTH GROUPS.....	8
Ahapova K. V.	

THE ACTIVITY OF PUBLIC ADMINISTRATION AND POLICE IN THE STRUGGLE AGAINST HOMELESSNESS GROUPS AND DELINQUENCY OF MINORS ON UKRAINIAN LANDS IN THE XIX - BEGINNING OF THE XX CENTURY: THE HISTORICAL-LEGAL ASPECT.....	15
Babenko A. M., Butyrin Ye. O., Borysova O. O.	

COMBATING CYBERCRIME: OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE MEASURES TO PREVENT AND AVERT DDOS AND SPAM.....	23
Voronov I. O.	

PROCEDURAL FORMS OF INTERACTION OF OPERATIVE SUBDIVISIONS WITH PRE-TRIAL INVESTIGATION BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN MODERN CONDITIONS OF COUNTERACTION TO CRIME.....	29
Grekova I. V., Tarasenko L. B.	

THE ESSENCE AND CONTENT OF PROSECUTORIAL SUPERVISION OVER OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES IN THE COLONIES.....	34
Kolb O. H., Hodlevska-Konovalova A. V.	

SOME PROBLEMS OF CRIMINAL LIABILITY FOR THE ILLEGAL MANUFACTURE, PROCESSING OR REPAIR OF FIREARMS.....	41
Konopelsky V. Ya.	

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF COUNTERACTION AGAINST ORGANIZED CRIMINAL GROUPS, WHICH INCLUDE PARTICIPANTS OF MILITARY AND WEAPONIZED UNITS.....	46
Leun O. I.	

INTERDISCIPLINARY PROBATION INSTITUTE: CURRENT PROBLEMS OF THE LEGISLATION OF UKRAINE.....	54
Merkulova V. O., Dombrovan N. V.	

TASKS, FUNCTIONS AND PRINCIPLES OF ACTIVITY OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN COUNTERACTING THREATS TO NATIONAL SECURITY.....	60
Nikitin A. A.	

PREPARATION OF CASSATION PROCEEDINGS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: LEGAL REGULATION AND IMPLEMENTATION PRACTICE	65
Skokovska Ya. P.	

LEGISLATIVE INCOMPATIBILITIES REGARDING INVOLVEMENT UKRAINIAN SECURITY SERVICES AGAINST ORGANIZED CRIMINAL ACTIVITIES.....	72
Talalai D. V.	

LEGAL SYSTEM: THEORY AND PRACTICE

SOCIAL CONFLICT IN THE CONTEXT OF THE NEW REALITY.....	78
Baltadji P. M., Suhanova D. S.	

ISSUES OF CIVIL AND COMMERCIAL LAW

ADAPTATION OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF NOTARIAL SELF-GOVERNMENT BODIES TO THE NOTARY SYSTEM IN UKRAINE.....	82
<i>Myrza S. S., Serednytska I. A.</i>	

ISSUES OF LABOR AND SOCIAL WELFARE LAW

TOPICAL ISSUES OF LEGAL REGULATION OF THE USE OF ELECTRONIC WORK BOOKS.....	88
<i>Starchenko A. Yu.</i>	

LEGAL SUPPORT OF THE ADMINISTRATIVE REFORM

SERVICEMEN'S MATERIAL RESPONSIBILITY: COGNITION METHODOLOGY.....	94
<i>Bobrov D. V.</i>	

DISCIPLINARY PROCEEDINGS IN THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE: CONCEPTS, ESSENCE.....	99
<i>Korostashivets I. M.</i>	

CONCEPT AND SUBJECT OF THE PROCEEDING IN ADMINISTRATIVE OFFENSE CASES: VIEW OF A PROBLEM.....	105
<i>Chekh L. L.</i>	

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

CERTAIN ASPECTS OF INTRODUCTION OF INFORMATION AND TELECOMMUNICATIONS SYSTEM OF PRE-TRIAL INVESTIGATION.....	109
<i>Lisnichenko D. V., Mudretska H. V.</i>	

ON THE NEW CONCEPT OF LEGAL EDUCATION

THE DAWN OF THE PART-TIME (EXTRAMURAL) AND PERSPECTIVES OF THE RISE OF DISTANCE EDUCATION: LEGAL SUPPORT AND THE NEW OPPORTUNITIES FOR THE MIDDLE-RANKING UNIVERSITIES OF UKRAINE AND EUROPE.....	115
<i>Tsvietkova Yu. V.</i>	

TOPICAL ISSUES OF HISTORICAL-LEGAL SCIENCE

CHURCH AND PROBATION IN MODERN UKRAINE.....	120
<i>Bondarenko V. D.</i>	

ESSENTIAL SIGNS OF IMPLEMENTATION OF STATE POLICY REGULATION OF RESTRICTIONS OF CITIZENS' RIGHTS TO INFORMATION IN THE INTEREST OF THE NATIONAL SUPPORT.....	124
<i>Shynkar T. I.</i>	

НОТАТКИ

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
4'2021

Науковий журнал

Комп'ютерне верстання Кузнєцова Н. С.

Формат 60×90/8. Гарнітура «Trebuchet MS».

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 14,07. Ум. друк. арк. 15,81. Зам. № 0722/302
Підписано до друку 30.12.2021. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.